

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KURTULUŞUNDAN DÜNYA EKONOMİK BUHRANI
SONRASINA
İZMİR'DE FİYAT HAREKETLERİ**

Evrım TURAN

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER

İZMİR - 2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / Projesi olarak sunduğum “**Kurtuluşundan Dünya Ekonomik Buhramı Sonrasına İzmir’de Fiyat Hareketleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Evrin TURAN

İmza

ÖZET

15 Mayıs 1919'da işgal edilişi ile Türk milletinin özgürlük mücadelesinin başladığı ve 9 Eylül 1922'de kurtarılışı ile bu mücadelenin zaferle taçlandırıldığı kent olan İzmir, işgal döneminde ve sonrasında büyük ekonomik sancılar yaşadı.

Zaferin sevincini İzmirliilerin kursağında bırakan Büyük İzmir Yangını, kentin tam ortasını hedef almış, geride yıllarca büyük zahmetlerle yeniden kullanılabilir hale getirilecek olan koca bir delik bırakmıştı. Ekonomik olarak zaten çökmüş kent için bu yeni yıkım yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin inci kenti İzmir için zor günleri de beraberinde getirdi.

Kurtuluş Savaşının ardından Yunanistan ile gerçekleştirilen Büyük Mübadele ile göç eden halkın bıraktığı tarlalarda kalan mahsuller toplanamamış ya da iç göç ile gelenler tarafından yağmalanmıştı. Tarımdan anlamayan mübadillerin bu bölgelere yerleştirilmesi, önemli ihracat malları olan üzüm, incir, tütün vb. üretimini büyük ölçüde zarara uğrattı.

İzmir İktisat Kongresi ile tüm illerden gelen delegelerin kentte yarattığı kalabalık, bu dönemde fiyat artışlarına neden olsa da, 9 Eylül Panayırlarının kurulmasına ve bugünkü İzmir Uluslararası Fuarının temellerinin atılmasına vesile oldu.

Liman kenti olan İzmir'de ticaret önemli yere sahipti. Dünya Ekonomik Buhranından ekonomik anlamda birçok ticaret kenti gibi İzmir de büyük ölçüde etkilendi. Bu dönemde ithalat ve ihracatın azalması halkın alım gücündeki düşüşe, pazar fiyatlarında artışa neden oldu. Pazardaki pahalılık temel ihtiyaçların karşılanamamasına neden olurken elde kalan ürünler nedeniyle üretici de fiyat düşürmek zorunda kalıyordu. Çiftçi malını ucuza satarken ihtiyaçlarını pahalıya almak zorunda kalıyordu.

Liberal ekonomi politikası izleyen Türkiye Cumhuriyeti, Dünya Ekonomik Buhranının yaşandığı yıllarda Devletçi ekonomiye yöneldi. Devlet eli ile üretici desteklenirken özel teşebbüsün de önü açılıyordu. Hazırlanan sanayi planları ile planlı ekonomi dönemine geçildi.

ABSTRACT

Izmir is the city that, after its occupation in 15th of May 1919 Turkish nation begun their independence struggle, and the victory of that struggle coroneted in 9th of September 1922 after its salvation, faced great economic contractions during and after the occupation.

The Great Izmir Fire avoided Izmir citizens' desire, targeting the middle of the city, leaving a big hole causing big sufferings for reusing. This new destruction brought difficult times for the potential city of new Turkish Republic that had already collapsed economy.

Crops that left on the fields of the people migrated by Great Exchange occurred with Greece after Independence War, were either not harvested or looted by the ones coming by inner immigrant. The settlement of the immigrants unaware of agriculture had a great damage on the production of export products such as grape, fig and tobacco.

Even though the crowd of delegates from all cities participating Izmir Economic Congress, created an increase on the prices during this period, it caused to start of 9 September Fairs and to lay a foundation of todays Izmir International Fair.

As a port city, commerce had an important role in Izmir. Like many other merchant city, Izmir had greatly affected from World Economic Crisis. On that period, because of a decrease on import and export on that period, purchasing power of the people diminished and market prices increased. While expensiveness of market prices had a negative effect on meeting basic necessities, producers were had to lower the prices because of unsold products.

Turkish Republic following liberal economy, turned towards Statism economy during World Economic Crisis. While producers were supported by the state, private enterprises were encouraged. Planned economy period started with prepared economic plans.

ÖNSÖZ

Ticaret kenti olan İzmir'in kurtuluşu olan 9 Eylül 1922 tarihinden sonra yaşadığı büyük buhran dönemlerinin de incelendiği çalışmamızda bu dönemlerde yaşanan arz talep dengesizlikleri sonucu meydana gelen fiyat hareketleri incelendi.

Çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminin sosyal olayları tarihsel süreç içinde değerlendirildiği gibi bu olayların ekonomiye ve sosyal yapıya etkisi daha kolay anlaşılır hale getirildi.

Milli geliri büyük ölçüde tarıma dayalı Türkiye'nin doğal ve sosyal sebeplerle tarım sektöründe yaşadığı büyük aksamalar ve gerilemeler ülke ekonomisini ve dolayısıyla halkın alım gücünü derinden etkilemiştir. Liberal ekonomi döneminden sonra devletçi politika izleyen Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinin de incelendiği çalışmada Atatürk'ün ekonomi politikaları ışığında İzmir kentinin yaşadığı fiyat değişimleri sebepleri ve sosyal yapıda oluşturduğu sonuçlarıyla incelenmiştir.

Dünyada büyük çöküşler meydana getiren Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'ye ve İzmir'e etkisi yanında fiyatlar üzerinde meydana getirdiği değişimleri de incelediğimiz çalışmada alınan önlemler ve sonuçları gözlenebilmektedir.

Çalışmamın her noktasında son güne gelene kadar sabır ve titizlikle bana yol gösteren, her satırda emeği geçen saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER'e teşekkürlerimi sunarım.

Konu seçiminden çalışmanın bitimine kadar desteğini, yorum ve eleştirilerini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Kemal ARI'ya şükranlarımı sunarım.

Sabırla beni destekleyen ve çalışmamın her aşamasında yanımda olan annem Fidan TURAN, babam Yücel TURAN'a ve kardeşlerim İnci TURAN ve Kemal TURAN'a çok teşekkür ederim.

İzmir, 2013

Evrin TURAN

**KURTULUŞUNDAN DÜNYA EKONOMİK BUHRANI SONRASINA
İZMİR'DE FİYAT HAREKETLERİ
İÇİNDEKİLER**

YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
I- İZMİR'İN EKONOMİ KAYNAKLARI VE TİCARİ YAPISI.....	7
A- TARİH İÇİNDE İZMİR	7
1- İzmir'in Tarihi.....	8
2- İzmir'in Sınırları	12
B- İZMİR'DE EKONOMİ VE TİCARET	17
1- Tarım ve Hayvancılık	19
2- Liman ve Ticaret.....	21
II- KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI İZMİR'DE FİYATLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	24
A- 1923-1929 DÖNEMİ FİYATLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	24
1- İzmir Yangını	28
2- Nüfus Mübadelesi	30
a- Göçmenlerin Taşınır Mal, Alacak Ve Borçları.....	33
b- Göçmenlerin yerleştirilmesi.....	36
3- İktisat Kongresi.....	39
4- İzmir Fuarı	43
5- Sanayileşme	46
6- Uygulanan Ekonomi Politikası: Liberal Ekonomi.....	53
B- DÜNYA EKONOMİK BUHRANI DÖNEMİ	57

1- Dünya Ekonomik Buhranı	57
2- Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'ye Yansımaları.....	60
a- Devletin Fiyatlara Müdahalesi.....	64
b- İşsizlik.....	71
c- Vergiler	72
3- Uygulanan Ekonomi Politikası: Devletçilik İlkesi	75
III. İZMİR'DE FİYAT HAREKETLERİ	83
A- Fiyat Hareketlerini Hesaplama Yöntemleri: Fiyat Göstergeleri	94
B- Ticari Ürünler	99
1- Üzüm	102
2- İncir.....	109
3- Pamuk.....	113
4- Tütün	114
5- Zeytin ve Zeytinyağı.....	116
C- Perakende Tüketim Malları	118
1- Ekmek.....	122
2- Et.....	130
D- Ulaşım ve Haberleşme	134
1- Denizyolu Ulaşımı Fiyat Değişimleri.....	136
2- Karayolu Ulaşımı Fiyat Değişimleri	143
3- Demir Yolu Ulaşımı Fiyat Değişimleri	147
4- Haberleşme Alanında Fiyat Hareketleri	150
E- İmar Ve İskan	151
F- Sosyal Yaşamda Görsel Sanatlar	153
a- Sinema	156
b- Tiyatro	158
c- Opera-Bale	160
G- 1923-1932 Yılları İzmir'de Fiyat Göstergeleri Oluşturulması	162
SONUÇ.....	166
KAYNAKÇA.....	168

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
Akt	Aktaran
ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
ÇTTAD	Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DİEİY	Devlet İstatistik Enstitüsü İzmir Yayınları
EBSO	Ege Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
İTB	İzmir Ticaret Borsası
İVİY	İzmir Vilayeti İl Yıllıkları
M.Ö.	Milattan Önce
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
S.	Sayı
s	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T. T.	Tarih ve Toplum
TTK	Türk Tarih Kurumu
TVYY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
vd.	Ve Diğerleri
Yay.	Yayınları

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 20.Yüzyılın Başlarında İzmir’de İşçiler Ve Sayıları	s.18
Tablo 2: 1922 Yılında Bazı Nahiyelerde Yapılan Üretim Miktarı	s.25
Tablo 3: 1921-1938 Yıllarında Türkiye’ye Gelen Göçmen Sayısı.....	s.31
Tablo 4: Göçmenlerin İzmir’e Yerleştirilenleri	s.31
Tablo 5: Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan Arasındaki Mübadeleler	s.32
Tablo 6: 1928-1945 Yılları Arası Konut Elektrik Ücretleri	s.50
Tablo 7: 1 Mart 1924 Bütçesinde Kamu Harcama Kalemleri	s.54
Tablo 8: Atatürk Döneminde Gayrisafi Milli Hâsılanın Sektörel Dağılımı	s.56
Tablo 9: 1932–1933 Yıllarında Vergi Tahsilatları	s.74
Tablo 10: 1927 Yılında İzmir İhracat Yüzdeleri Ve Ürünleri	s.85
Tablo 11: Ege’nin 1923-1930 Yılları Arası Üzüm Üretimi.....	s.103
Tablo 12: Türkiye’nin1923-1930 Yılları Arası Üzüm İhracatı.....	s.104
Tablo 13: 1923-1925 Yılları İzmir Üzüm Fiyatları	s.105
Tablo 14: 1927-1935 Yılları Arasında Üzüm Fiyatları.....	s.106
Tablo 15: İzmir’de 1922-1925 Yılları Arası İncirin Fiyat Dağılımı	s.111
Tablo 16: 1927-1935 Yılları Arası Ege’nin İncir Fiyatları	s.112
Tablo 17: 1925-1930 Yılları Arası Ege’nin Pamuk İhracatı.....	s.114
Tablo 18: 1925-1930 Yılları Arası Ege’nin Tütün İhracatı	s.116
Tablo 19: 1924-1930 Yılları Arası Ege’nin Zeytinyağı Üretim Tablosu.....	s.118
Tablo 20: 1923-1930 Yılları Arası Ege’nin Zeytinyağı İhracatı	s.118
Tablo 21: 1923 Yılında İzmir Borsası’nda İşlem Gören Bazı Ürünlerin Fiyatları ...	s.122

Tablo 22: 1925 Yılında Zahire Fiyatları	s.123
Tablo 23: 1931-1933 Yılları Arası Et Fiyatları.....	s.133
Tablo 24: Yıllara Göre Et Fiyatları Endeksi	s.133
Tablo 25: 1923 Yılında İzmir Limanı Kayık Tarifesi	s.137
Tablo 26: 1926 Yılı Vapur Seferlerinin Tarifeleri ve Güzergahlar	s.138
Tablo 27: 1927 Yılı Vapur Ücretleri Tarifesi	s.139
Tablo 28: 1928 Yılında Yapılan İndirime Göre Ücret Tarifesi	s.140
Tablo 29: 1932 Yılı Vapur Ücret Tarifesi	s.141
Tablo 30: 1935 Yılı Vapur Ücret Tarifesi.....	s.142
Tablo 31: 1926 Senesinde Atlı Tramvay Güzergâhlarına Göre Ücretleri	s.145
Tablo 32: 1931–1932 Yıllarında İzmir’de Belediyeye Kayıtlı Atlı Araçlar	s.146
Tablo 33: 1923 Demir Yolu Yolcu Taşıma Ücretleri	s.149
Tablo 34: Alsancak Buca Arası Tren Bileti Fiyatları Gidiş-Dönüş.....	s.149
Tablo 35: 1923-1928 Yılları Bazı Ürünlere Göre Fiyat Endeksi.....	s.162
Tablo 36: 1928-1930 Yılları Üzüm, İncir, Pamuk, Buğday Endeksi.....	s.163
Tablo 37: 1923-1930 Yılları İçin Bazı Ürünlere Göre Fiyat Endeksi	s.164
Tablo 38: 1914 Yılına Göre 1929’a Kadar Hayat Pahalılığı Endeksi	s.165

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** İzmir'in En Eski Planı(Frenk Mahallesi) s.15
- Şekil 2:** Prusya Kraliyet Haritacılık Enstitüsü'nün İzmir haritası.....s.16
- Şekil 3:** İzmir'de 1930'da Kamu Hizmetlerinin Genel Durumu.....s.51
- Şekil 4:** 1927-1928 Ekmek Fiyatları Artış Grafiği.....s.125
- Şekil 5:** 1929-1930 Yılları Ekmek Fiyatı Değişimi Grafiği.....s.129
- Şekil 6:** 1930'da Ulaşımın Genel Durumu.....s.135

GİRİŞ

Bugünün ekonomisi Birinci Dünya Savaşı öncesi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası olduğu gibi, artan rekabet ve serbest ticarete dayanan bir yol izlemektedir. İki savaş arasında kalan dönemde ise ülkeler arası iktisadi ilişkiler zayıflamış, ekonomik bunalımlar önlenmeye çalışılmıştır. XIX. Yüzyıl boyunca sanayileşme, kapitalizmin hem yaygınlaşmasını hem de eleştirilmesini hazırlayan bir ortam yaratmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan başlıca iki ekonomik görüşün ilki, arz ve talep dengesine dayalı tam rekabet ve bilimsel bir teori halini alan “laissez faire” deyimiyile ifadesini bulan liberal ekonomidir. İkinci görüş ise tarihi gerekliliklere ihtiyaç duyarak ortaya çıkan Marksist analize göre insanlığı tarihsel gelişimi içinde erişeceği sosyalizmin aşaması olan sosyalist ekonomidir. Her iki görüş de yeni ideoloji ve dünya görüşlerini içine alarak XX. Yüzyıl boyunca değişimler göstermiştir¹.

Günümüzde ekonomik olaylar, mutlak değerler yerine kolay anlaşılabilir ve mukayese edilebilen, istatistiki metotlara dayanarak hesaplanan indekslerle (gösterge) izlenmektedir. İndeks belirli bir istatistik olaya ait değerlerin zaman veya yer itibarıyla gösterdiği nisbi değişimlerin bir ölçüsüdür². İndeksler uluslararası ve ulusal göstergelerdir. Fiyat indeksleri ekonominin bir barometresi olmanın yanında enflasyonun belirlenmesinde de kullanılan birer ölçüttür. İndeks değerlerinden birinin veya değerlerin ortalamasının temel değer kabul edilerek diğerlerinin buna oranla yüzdesinin hesaplanmasıdır. Fiyat indeksleri ekonomik kararların alınmasında, ticari faaliyetlerin yönlendirilmesinde, paranın satın alma gücündeki değişimin belirlenmesinde kullanılan önemli ekonomik göstergelerdir.

İnsanların ihtiyaçları sonsuz olmasına karşın bunların karşılanması sınırlıdır. Tüketici bir canlı olan insan, bir yandan da üretici olmak durumundadır. İnsan tüketici rolünde en az gelire en çok mal ve hizmeti almak isterken, üretici konumunda en az

---

¹ Herbert R. Reginbogin, “1930’lardaki Müdahaleci veya Güdümlü Piyasa Ekonomisi ve Risk Altındaki Demokrasi Tartışmasına Yeniden Bakış”, çev: Fatma Nur Karaman, *Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, TTK yay., Ankara, 2011, s.219- 220.

² Mehmet Şakir Ersoy, *Türkiye’de Fiyat İndeksleri Hesaplama Yöntemleri ve Uygulamaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1998, s.17.

mal veya hizmeti en yüksek fiyata satmak amacındadır. Üreticiler mümkün olduğunca düşük maliyetle yüksek kar etmek amacındadır. Bu üretimin miktarını ve masrafın ne olacağını belirleyen unsur ise fiyatlardır³. Ücret, faiz ve rantı belirleyen unsur fiyatlardır. Fiyatlar özellikle kapitalist ve karma ekonomilerde hem tüketici hem üretici hem de faktör sahipleri için kılavuz olur. Günümüzün ülke ekonomilerini derin etkileyen enflasyon, deflasyon, devalüasyon gibi iktisadi olayların kaynağı da yine fiyatlardır.

Fiyat, iktisadi mal ve hizmetlerin bir biriminin, değişim (mübadele) değerlerinin para ya da bir başka mal ya da hizmet ile ifadesidir⁴. Fiyatlar, ekonomi politikalarında üzerinde en çok durulan konudur. Fiyatlar pazar ekonomisinin yürürlükte olduğu her sistemde ekonomik dengenin düzenleyicisi olmuştur⁵. Para ekonomisinin ve teşkilatlı pazarın geliştiği ekonomi sistemlerinde küçük müdahalelerle fiyatları kontrol altında tutmak kolaydır. Ekonomik anlamda gelişmekte olan ülkelerde ise fiyat dalgalanmaları şiddetli ve daha çok artış yönünde olmaktadır.

Serbest değişim esasına dayanan ekonomilerde fiyatlar büyük ölçüde arz-talep dengesine göre bir seyir izlemektedir. Arzın sabit kaldığı ve talebin arttığı durumlarda fiyat artışları gözlenirken talebin sabit kaldığı durumlarda arz azaldığında yine fiyat artışları ortaya çıkmaktadır. Arz talep dengesizliğinde, fiyat değişiklikleri söz konusu olur. Bunun yanında tam rekabet ortamlarında var olan fiyatlara devlet ve diğer kamu kuruluşlarının müdahaleleri de söz konusudur ki buna Narh usulü fiyat belirleme adı verilir. Devlet üreticiyi korumak adına asgari narh uyguladığında yani belli bir fiyatın altında satışı yasakladığında belirlenen fiyat mutlaka piyasanın üzerinde olur ve bu da bazı tüketicilerin daha az satın alımına sebep olur⁶. Tarım ve sanayi üretimindeki yetersizlikleri karşılamak ve mevcut sanayi için gerekli ham madde ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan ithalat, dâhili arz hacmine ve dolayısıyla fiyatlara etki eder.

---

³ Aydın Türkbâl, *Fiyat Teorisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1973, s.1.

⁴ A.g.e., s.48.

⁵ *Ekonomimizde Fiyat Artışları ve Enflasyonla İlişkisi*, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 1966, s.5.

⁶ Aydın Türkbâl, *Türkiye'de Fiyat Artışları Nedenleri Ve Tedbirler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1976, ss.5-8.

Bir tüketici piyasada karşılaştığı herhangi bir mala çok düşük bir fiyat teklif edebilir. Tüketicinin faydasını arttırmak için bir mala teklif ettiği fiyat talep fiyatıdır. Nüfus artışı zorunlu ihtiyaç maddelerine olan talebi arttıran bir etkidir. Köyden şehirlere yaşanan iç göç de şehirlerde talebin artmasına sebep olmaktadır. İç göçün para ekonomisinde yarattığı gelişme ve hızlanma fiyatlarda artış olarak gözlenir⁷. İzmir’de kurtuluştan sonra yaşanan, yangın, iç ve dış göç gibi birçok etken sözü edildiği gibi fiyatlar üzerinde son derece etkili olmuştur.

Gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de fiyatlar devamlı bir artış halindedir. Fiyat artışlarının çoğu zaman tarımsal ürünlerde başlaması, milli gelirlerdeki tarımsal ürünlerin nispi önemini arttırmaktadır.

Ekonominin Türkleştirilmesi, Balkan Savaşları ile başlayan gayrimüslimlerin elinde bulunan iktisadi güç ve unsurların doğrudan veya dolaylı yollardan Müslüman Türklere aktarılması sürecidir. İlk kez ikinci meşrutiyet döneminde gündeme gelen ekonomiyi Türkleştirme konusunda etkili adımlar ancak Cumhuriyet döneminde atılabildi. Bu süreçte yaşanan yenilgiler ve toprak kayıplarının yanında yarattığı toplumsal psikoloji neticesinde oluşan milliyetçi-Türkçü tepki, ekonominin Türk Müslümanları hâkimiyetine geçmesi için bir arzu oluşturdu⁸.

Birinci Dünya Savaşı’ndan çıkan ülkede 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali ile başlayan ve 9 Eylül 1922’de yine İzmir’in kurtuluşu ile son bulan Kurtuluş Savaşı halkı iyice yıprattı, işgalden sonra halkın göç etmesi nedeniyle sıkıyönetim ilan edildi⁹. Kurtuluş Savaşının İzmir’den başlaması, ayrıca savaş yıllarında İzmir ve Ege Bölgesi’nin işgal altında kalması bu bölgelerde 1920’li yıllara gelindiğinde, çoğunluğu yabancıların elinde bulunan sanayi kuruluşlarının pek çoğunun kapanmasına neden oldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında, erkek nüfusun savaşa katılması nedeniyle üretimin yavaşlaması ve ürünün pazara taşınmaması sonucu ekonomi iyice zayıfladı¹⁰.

---

⁷ *Ekonomimizde Fiyat Artışları...* s.15.

⁸ Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı ve diğerleri, *Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.185.

⁹ Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, Ağustos 1986 s. 29.

¹⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I-II*, Kastaş AŞ Yay., İstanbul, 1988, s.76.

Savaş yıllarında beslenme ve sağlık sorunları nedeniyle ölüm oranlarının artışına ek olarak erkek nüfusun askerde olması nedeniyle doğum oranlarının düşmesi de nüfus artışını olumsuz etkiledi. Türk nüfusun azalması karşısında tarımsal ve sosyal alanda oluşan boşluğu Rum ve Ermeni azınlıklar doldurmaya başladı. Uygulanan Milli İktisat politikaları ile Rum ve Ermeni azınlıklar Osmanlı ekonomisinden uzaklaştırılmış olsa da, Birinci Dünya Savaşı sonunda yaşanan yenilgi ile tekrar etkili olmaya başladılar. Bu durum İzmir'in kurtuluşuna kadar sürdü¹¹.

1923-1929 döneminin iktisadi gelişiminin en önemli iki yapı taşı, Lozan Antlaşması ve dönemin sonlarında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Buhranıdır. Lozan Konferansında kapitülasyonların kaldırılması ve kabotaj hakkının Türk gemilerine bırakılması, Osmanlı borçlarının büyük bir kısmının Türkiye'ye bırakılması gibi kararlar, ekonomiyi doğrudan etkileyen ve kaynakların yokluğu nedeniyle devletin liberal ekonomiye yönelmesinde etkili olan unsurlardır. Toplum ve devletin yapısı, bireylerin tutumları tam liberal yapıya uygun olmadığından, klasik anlamda devletin ekonomiye karışmaması şeklindeki bir liberal ekonomi olmamakla birlikte diğer dönemlerle karşılaştırıldığında göreceli olarak daha liberal bir ekonomi portresi olduğu söylenebilir.

Türkiye ekonomisi yapısı itibariyle büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Milli geliri tarım, sanayi ve hizmetler şeklinde bir dağılımla incelendiğinde en büyük dilimi tarım aldığı için Türkiye'nin izlediği fiyat politikası tarımsal fiyat politikasıdır. Osmanlı Devleti döneminde devletin izlediği ekonomi politikası şehirli tüketiciyi koruyan bir nitelikte olup üreticileri ikinci plana atıyordu¹².

Cumhuriyet Türkiye'sinde liberal bir iktisadi politika izlense bile şehirli tüketiciyi koruma politikasından sıyrılmak uzun zaman almıştır. 1925-1926 yılları gibi savaş sonrası üretim kıtlığı yaşanan dönemde bile fiyat artışları karşısında tahıl ithali yoluna gidilmiş, üretici lehine bir yol izlenmemiştir¹³. Dünya Ekonomik Buhranı yıllarında hükümetler iktisadi hayata müdahaleyi arttırmış, ekonomi her gün daha çok

---

¹¹ A.g.e., s.80.

¹² Aydın Türkbâl, *Türkiye'de Fiyat Artışları...*, s.75.

¹³ A.g.e., s 75.

kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 3 Temmuz 1923'te 2056 sayılı kanunla "Buğday Koruma Kanunu" çıkarılmış, hükümete buğday alım satım yetkisi verilerek ilk olarak üreticinin korunması ve desteklenmesi sağlanmıştır¹⁴. Kanunun ilk uygulandığı sırasında kalite farkı gözetilmemesi, tüccarların iyi kalite ürünü ucuza alması, çiftçilerin gelirleriyle banka kredilerini kapatma arzusu, ulaştırma imkânlarının yetersizliği, satış işinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle istenen sonuç alınamamıştır¹⁵.

1918'de Avrupa, Birinci Dünya Savaşının sonrasındaki kazanan ve kaybedenlerin siyasi, iktisadi ilişkilerini ortaya koyan Versay anlaşması ile hassas bir ekonomik iyileşme süreci başladı. Girişilen çeşitli düzenlemelere rağmen Avrupa'da yapısal ekonomik problemlerin çoğu çözülemedi. Amerikan bankalarının Almanya'ya 1924-1931 yılları arasında, Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya olan borçlarını ödemesi için yıllık 33 milyar Reichmark borç vermesi ile geçici rahatlama sağlandı. İngiltere ve Fransa da aldıkları bu parayla Amerika'ya olan borçlarını ödüyor, sonunda ABD bu parayı yine Almanya'ya borç vermek için kullanıyordu. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Amerika odaklı ödeme akımlarını sona erdirirken Avrupa ülkelerinin bütçe denkleğini gerçekleştirmesini imkansız hale getirdi. Bu durum uluslararası para sistemini çöktürken ulusal ekonomilerin uluslararası ticari ilişkilerde engeller çıkarmasına neden oldu¹⁶.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve 1931 Büyük Çöküş sonrası Kliring anlaşmaları, dünya ekonomisini 'laissez faire'den (lese fer:bırak yapsın) yönetimli kumandalı ekonomiye yöneltirken uluslararası finans serbest girişimciliği ve kapitalist sistemi korumaya çalışıyordu¹⁷.

Akdeniz'in çok işlek bir ticaret kapısı olan ithalat ve ihracatta önemli yere sahip İzmir şehri işgalden sonra bu özelliğini yitirmeye başladı. Savaşlar yıllık ürün üretim miktarını büyük ölçüde düşürdü. Savaş sonrası oluşan nüfus değişimi de ürünlerin toplanması konusunda, savaş ise tarlaların tahrip edilmesi konusunda olumsuz etkiler yarattı. Bu gerileme sadece İzmir'i değil bütün ülkeyi etkiliyordu. İhracat mallarının

---

¹⁴ A.g.e., s 75.

¹⁵ A.g.e., s 75.

¹⁶ Herbert R. Reginbogin, *a.g.m.*, s.221.

¹⁷ A.g.m., s.221.

başlıcaları olan üzüm ve incir rekabet ve savaş sonrası yaşanan buhran nedeniyle 1923 yılında üretim masraflarını çıkaramayacak fiyatlara satıldı. Yine palamut, halı ve Afyon ihracatlarında da belirgin miktarda azalma görüldü. Önceki yıllarda batı ve güney Anadolu tüccarlarının yerli ürünleri ucuz ve bol çeşitlilikle bulduğu İzmir, yerini İstanbul'a, dolayısıyla yabancı sermayeye bırakıyordu¹⁸.

1928 yılında yüksek derecede hayat pahalılığı vardı. 1929 yılında ise sıkıntı daha fazla hissedildi. İncir hanları, yağmurların neden olduğu zarar nedeniyle bir iki gün içinde kapandı. 1928 yılında da aynı zamanlarda incir hanlarında incir işlemesi devam etmekte ve daha işlenecek incir bulunmaktaydı. 1929 yılında ise özellikle Aydın ve çevresindeki incirlerin büyük oranda zarar görmesi nedeniyle incir hanları erken tatile girmek zorunda kaldı. Aynı zamanda yabancı piyasaların son yağmurların incirlere verdiği zararı bildikleri için daha az incir istemeleri ile 1930 yılı kışında ciddi bir hayat pahalılığı yaşanacağını göstermekteydi¹⁹.

Türkiye Dünya Ekonomik Buhranına karşı önlemler aldı. Kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek ve ithalata sınırlamalar getirerek, dış ticaretin açık değil fazla vermesini sağlamak yoluyla ekonomiyi genişletici dinamik önlemlerin alınması gerekiyordu. Bu da devletçilik uygulamasıyla sağlanabilirdi. Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı 1933'te hazırlanan sanayileşme programı doğrultusunda 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi planı ile olmuştur²⁰.

Birinci plan uygulanmaktayken ikinci beş yıllık sanayi planı taslağı oluşturuldu. 1929 Bunalımı yıllarında devletçi ekonomi politikası ve otoriter sosyal politika düzenlemelerini uygulamaya çalışan devlet, 1930'lardan 1940'lara geçerken artık ekonomik bunalımı aşmaya başladı.

---

¹⁸ "İzmir'in Vaziyet-i Ticariyesi", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, No:4, 10 Mart 1340(1924), s.49-50.

¹⁹ *Ahenk*, 23 Eylül 1929; 4 Kasım 1929.

²⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.67.

I- İZMİR'İN EKONOMİ KAYNAKLARI VE TİCARİ YAPISI

Antik Çağ'ın önemli yerleşim merkezlerinden biri olan İzmir, Anadolu'dan gelen uzun kervan yollarının son limanı olması, elverişli iklim koşulları, akarsular ve onların oluşturduğu delta ovaları, gemiler için güvenli koy ve körfezleri, deniz ticaretine uygun coğrafi konumu gibi birçok olumlu etken ile yüzyıllardır önemli bir yerleşim yeri olmuştur.

Doğal ve demografik açıdan olumlu özelliklere sahip olmasının yanında tarih boyunca defalarca yıkılıp küllerinden yeniden doğan İzmir, tarihte gösterdiği güçlü dirilişle günümüze ulaşmış, yeni devletin ilk yıllarında sosyo-ekonomik açıdan yıpranmış, mimari olarak büyük kayıplar vermiş, üretim-tüketim dengesizliğinin yanında mübadillerin de gelmesiyle işsizlik, barınma ve açlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

A- TARİH İÇİNDE İZMİR

Tarih sahnesine ilk çıktığı günden bugüne dek canlı bir ekonomik ve sosyal yapıya sahip olmuş İzmir kenti uzun bir geçmişe sahiptir. M.Ö. Yaklaşık XIV yüzyılda İzmir yöresinde yaşayan Erektidler, Karadeniz'den gelen Amazonlarla yaptıkları savaşı²¹ kazandıktan sonra Erektidlerin başındaki These, Amazonların önderi Symrna ile evlenmiş ve yerleştiği kente onun adını vermiştir. Luvi diliyle Zmürna olan isim zaman içinde İyon dilinde Zmirni olarak anılıp Türklerin şehri almasından itibaren İzmir adını almıştır²².

---

²¹ Heredotos, Heredot Tarihi, Çev: Müntekin Ökmen, *Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1973, s.262; ayrıca bkz: Halikarnas Balıkcısı, "İzmir Nasıl Kuruldu?", *Merhaba Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980, s.50.

²² *Yurt Ansiklopedisi*, "İzmir", c.6, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983, s.4257.

1- İZMİR'İN TARİHİ

İzmir XI-XVII yüzyıllar arasında uzun bir çöküş dönemi yaşadı. 1071'den sonra Selçuklu akınları ile başlayan bu süreç, 1096'da Haçlı Seferleri ile devam etmiş, Aydınoğlu Beyliği ile İzmir'deki Latinler arasında süren çatışma dönemiyle şehrin neredeyse tamamının boşalması söz konusu olmuştur. Moğol ordularının akınları ile İzmir tamamen yok olmuş, XV. Yüzyılın ilk yarısında yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu canlanma etkileri XVII yüzyılda hissedilebilir bir hale gelmiştir²³.

XI. yüzyılın sonuna doğru Çaka Bey'in emrindeki donanmayla Türkleşme süreci başlayan kent, daha sonra Latin egemenliğine, XIV. yüzyılda Umur Bey döneminde Türk egemenliğine girmiştir²⁴. İzmir, tarih sahnesinde Haçlıların, Venediklilerin, Yunanlıların işgaline uğrasa da sonunda Cumhuriyet Türkiye'sinin bir "inci" kenti olarak var olmaktadır. Bugünkü İzmir'in, iki tarafı dağlarla çevrili olan Bayraklı bölgesinde kurulan şehirden ayrı olarak, dört tarafa hakim Kadife Kale çevresinde kurulduğu kabul edilir²⁵.

XVI. yüzyılda 2000 nüfuslu küçük bir batı Anadolu şehri olan İzmir, ekonomisi bu dönemde genellikle tarıma dayandığından, ticaretle uğraşan Ermeniler ve Museviler için cazip bir yerleşim değildi²⁶. XVII. yüzyılda ticaret yollarının kesişim yeri oldu ve Akdeniz ticaret merkezlerine hakim bir nokta haline geldi²⁷. Aynı dönemde özellikle Fransa olmak üzere Almanya, İngiltere gibi ülkeler de İzmir ticaretinde etkili oldu. Konumunun ayrıcalığı ile İzmir, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaretin işlek bir noktası haline geldi²⁸. İngilizler pamuk ihtiyaçlarını giderebilmek için Ege

---

²³ *İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri I-II*, İTO yay. s.13.

²⁴ Mehmet Coral, *Ateşin Gelini Gâvur İzmir*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.14.

²⁵ M. Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, Yaşar Kültür ve Eğitim Vakfı yay., İzmir, 1978, s.7.

²⁶ Zeki Arıkan, "XV-XVI. Yüzyıllarda İzmir", *Üç İzmir*, İstanbul, 1992, s.63.

²⁷ Daniel Goffman, "17. Yüzyıl Öncesi İzmir", *Üç İzmir*, İstanbul, 1992, s. 71.

²⁸ Goffman "İzmir Ve Kardeş Limanların Ticari Kısmetleri Zamana Ve Şartlara Göre Değişti..."; "17. Yy. Öncesi İzmir", *a.g.e.*, s.71.

Bölgesinde yaşayan gayrimüslim tüccarların kendileri için üretim yapmasını sağladılar²⁹.

XVII. yüzyılda devrinin çok ilerisinde sanat ve ticaret hayatına sahip olan Osmanlı devleti, ordu ve donanmasının tüm ihtiyacını, halkının bütün ihtiyacını, lüks ve ziynet eşyalarını, kendi içinde yerli sanatkârlar ile ürettiyordu³⁰. XVII. Yüzyılın sonlarına doğru yapılan hatalar ve verilen ekonomik imtiyazlarla emperyalist güçlere pazar haline gelerek ekonomik gücünü yitirmeye başladı³¹. XVII ve XVIII. yüzyıllarda yabancı sermayenin ulaşım ve haberleşme sermayesi yatırımlarıyla ticari canlılığı iyice artan İzmir’de, bu dönemde kapitülasyonların etkisi oldukça görülmeye başlandı³². Bu dönemde Levant olarak anılan Fransız, İngiliz, Hollandalı, İtalyan vb. halkların askere alınmaması ve elde ettikleri mülk edinme ve ticaret hakları sayesinde azınlıklar İzmir ve çevresine yerleşerek bölgede yaşayan Türkler karşısında sosyo-ekonomik açıdan fazlasıyla güçlendi³³. Bu dönemde Osmanlı-Avrupa ticaretinin artması İzmir’in ticaret hacmini arttırdı. XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz’in ticaret hacmi en büyük liman şehri oldu. Gelişen Avrupa tekstil sanayisinin hammadde ihtiyacı ile İzmir limanı ihracatı, ülke genelinin aksine ithalattan fazla idi. Anadolu’da üretilen “müslin” kumaşlar dönemin Avrupa kentlerinde sarayların, soyluların en çok aradıkları dokumalardı.

İzmir XVII. Yüzyılın başından itibaren batı Avrupa’nın ticari, bilimsel ve teknolojik gelişimine bağlı olarak önce XVIII. Yüzyılda transit, XIX. Yüzyılda kolonyal liman kenti olmuştur. Batı Avrupalı tüccarların ilgi odağı haline gelmesinin yanında gezginlerin de uğrak yeri haline gelen İzmir, tarihiyle övünülmesinin yanında yazılı tarih yönünden zayıf kalmış bir kenttir³⁴.

Aydın ve Kasaba demiryolları İzmir’in hinterlandı ile ilişkisini kolaylaştırdı. Rıhtımın inşasıyla ticari gemiler için uygun bir liman olan şehir, telli telgraf hatları

---

²⁹ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi XIX. Yüzyıl*, Belge yay., İstanbul,1993, s.65-74.

³⁰Turan Akkoyun, “Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/34, (Mart 1996), s.101-125.

³¹ Turan Akkoyun a.g.m.

³² Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1986, s. 1–2, 42–43.

³³ Mehmet Coral, *Ateşin Gelini Gavur İzmir...*, s.17; Osman Nebioğlu, *a.g.e.*, s.26.

³⁴ İlhan Pınar, *İzmir Yazıları (Kent ve Tarih)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2012, s.103.

Avrupa ile bağlantıyı sağlayan denizaltı telgraf hatları, ulaşımı kolaylaştıran tramvaylar, havagazı fabrikası ve havagazı ile aydınlatma hizmeti, körfez içinde vapur seferlerinin başlaması ile hızla gelişti.

İzmir’de 19 yüzyılın başlarından itibaren Fransızca, Rumca, Ermenice, Musevice gazeteler yayınlanmaya başladı. İlk Türkçe gazete valilik tarafından Aydın adıyla 1869’da yayımlanmış, bunu Devir, Anadolu, Yeni Asır, Halkın Sesi, İzmir, Hizmet, Ahenk gibi gazeteler izlemiştir³⁵. Atatürk döneminde İzmir basınında kısa süreli yayın hayatlarıyla Sada-yı Hak, Türk Sesi, Ahali, Türk İli, Yeni Gün, Serbes Cumhuriyet, Ulusal Birlik, Işık, Hürriyet, Akın gazeteleri de çıkarıldı.

20. yüzyılın başlarında İzmir’de taşınmaz mallar dağılımına bakıldığında Türkler 28.804, Rumlar 15.945, yabancı uyruklular 12.709, Ermeniler 4.300, Museviler 3.346 parça mülke sahipti. Tarım alanlarının 53.694 dönümünü Türkler sahipken 176.877 dönümüne Rumlar, 175.119 dönümüne yabancılar, 5.471 dönümüne Ermeniler ve 561 dönümüne de Museviler sahipti³⁶.

1912 yılında başlayan Balkan Savaşı, Osmanlıcılığın ölümü, Türkçülüğün doğuşu olarak değerlendirilebilir. Liberalizmin çok uluslu Osmanlı yapısına ters düşmesiyle İttihat ve Terakki ülkeyi kurtarma misyonunu yükledi. İktisadi liberalizm ticaret ve üretimle uğraşan gayrimüslimleri ön plana çıkarırken Müslüman Türklerin aleyhine gelişmeler yarattı. 1913 sonrası iktisadi politikada “Milli İktisat” hedeflendi ve Müslüman Türklere ayrıcalık tanındı. Daha sonra kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı, yabancı şirketlere tanınan ayrıcalıklara son verildi ve Osmanlı uyuğuna geçmeleri istendi³⁷.

1914 yılında 15 basımevi, 15 okul, 15 hastane, 81 eczane, 30 gazino, 57 otel ve 269 meyhane vardı. Büyük savaş başladığında Sivrihisaryan mağazasında bulunan ithal malı eşyalar 500 bin altın lira değerindeydi³⁸.

³⁵ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi(1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 2006, ss.9-70.

³⁶ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi*, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yay., İzmir, 1999, s.56.

³⁷ Sabri Yetkin-Erkan Serçe, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İzmir Ticaret Borsası Yay. İzmir, 1998, s.15.

³⁸ Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s.51.

İzmir elektrikle ilk kez sinemalar aracılığı ile 1890'lı yıllarda tanıştı³⁹. 1918'de İzmir'de 17 sinema 10 sabunhane, 67 yağhane, 5 helva fabrikası, 14 şeker imalathanesi, 42 rakı imalathanesi, 2 bira fabrikası, 2 buz fabrikası, 20 un fabrikası, 8 makarna fabrikası vardı⁴⁰.

Ilıman Akdeniz iklimi, doğal su kaynakları ve bunların oluşturduğu alüvyon ovaları ile tarıma elverişli toprakları, yağış miktarı, ulaşım kolaylıkları ve yerleşim alanlarının genişliği açılarından İzmir tarih içinde yaşam için oldukça uygun bir kent olarak var olmuştur.

Deniz yolu taşımacılığında önemli liman ve koylara sahip kentte önemli liman ve körfez ve limanları şunlardır: İzmir Körfezi, Urla körfezi, Gülbahçe körfezi, Kuşadası Körfezi, Yeni Foça limanı, Şimali Foça limanı, Ali ağa limanı, Çeşme limanı, Sığacık limanı⁴¹.

Önemli akarsuları: Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Güzelgisar Çayı ve Tahtalı Çayı'dır. En önemli gölleri; Gölcük, Karagöl, Beleni, Çatalboğaz Gölleridir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir İstanbul yolu ile müttefiklerimize sürekli ihracat yapıyordu. Üzüm İncir, Zeytinyağı, Pamuk, Yapağı, Koyun Derisi, Eski Bakır, Eski Elbise, Paçavra ihracatı gelir kaynaklarıydı. İsviçre ile ticaret yapılıyordu. Amerika'ya Urla yoluyla incir, üzüm, tütün yollanıyor ve düşman devletlere verilmemek şartı ile zımpara ihracatı yapılıyordu.

Rodos'a ve İstanköy'e Urla, Bodrum, Marmaris ve Kuşadası'ndan ihracat ve ithalat yapılıyordu. Bir çuval şeker için iki çuval un, bir çuval kahve için üç çuval un, üç çuval buğday karşılığı dört teneke petrol ithal ediliyordu⁴².

---

³⁹ *Ahenk*, 26 Haziran 1311; 14 Teşrin Sani 1323.

⁴⁰ Abdullah Marhal, *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, Yazıt Yayıncılık, Ankara, 2007, ss.75-76.

⁴¹ *İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928*, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929,s.14'ten akt: Bülent Durgun, *Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay. İzmir, 2012, ss.22-23.

⁴² Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.66

2- İZMİR SINIRLARI

Osmanlı Devleti'ne 1425 tarihinde bağlanan İzmir ve çevresi "Sığla Sancağı" adı ile Anadolu Eyaletinin bir bölümünü oluşturuyordu. Eyalet merkezi önceleri Ankara Şehriken 1461'de Kütahya olmuştur. Daha sonraları Rodos ve Girit adalarına yapılan seferler sırasında önemli bir askeri üs olduğundan bağımsız bir sancak olarak Kaptanpaşa Eyaleti'ne, doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Sancak o tarihlerde 8 ilçe ve 5 bucaktan oluşuyordu. İlçeler: Çeşme, İneabat(Germencik), Karaburun, Kuşadası, Mandalyat (Milas), Seferihisar, Söke, Urla idi. Bucaklar ise: Ayasuluk (Selçuk), Burunabad (Bornova), Cumaabad (Cumaovası), Sancakburnu (Kilizman), Triyanda (Torbalı) idi. Sancak sınırları içinde 672 köy vardı⁴³.

1811'de yapılan düzenleme ile Sığla Sancağı merkezi Aydın olan Aydın Eyaletine bağlanarak, Mandalyat ilçesi Sığla Sancağından alınıp Menteşe Sancağına bağlandı. 1848'de Abdülmecid'in İzmir ziyareti dolayısıyla eyalet merkezi 1850'de İzmir'e alındı ve İzmir Aydın Eyalet merkezi oldu⁴⁴. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile yapılan düzenlemeden sonra merkezi İzmir olan Aydın Vilayeti kuruldu. Bu vilayetin Merkezi İzmir ile beraber Aydın, Saruhan (Manisa), Menteşe (Muğla) olarak 4 sancağı vardı. Merkez sancağının adı olan Suğla da İzmir olarak değiştirildi. Sığla sancağına bağlı Söke ilçe olarak, İneabat ise bucak olarak Aydın Sancağına bağlandı. Bu son haliyle İzmir Sancağına bağlı ilçeler: Bayındır, Çeşme, Foçateyn, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Tire ve Urla idi. Bucaklar ise: Bornova, Karaburun, Nif, Seferihisar, Seydiköy, Torbalı Merkez ilçeye, Alaçatı Çeşme'ye, Balyambolu ve Birgi Ödemiş'e bağlı olmak üzere 8 ilçe 9 bucak, 702 köy bulunuyordu. Bütün Aydın Vilayeti 4 sancak, 31 ilçe, 38 bucak, 2280 köyden oluşuyordu⁴⁵.

⁴³ *Cumhuriyetin 50 Yılında İzmir*, İzmir İl Yıllığı 1973, s. 117.

⁴⁴ A.g.e., s.117.

⁴⁵ A.g.e., s.118.

1890'da yapılan idari değişlikle İzmir merkez sancağının Bayındır, Bergama, Çeşme, Foça, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Tire, Urla olmak üzere 10 ilçesi, 19 bucağı, 704 köyü vardı⁴⁶.

Cumhuriyetin ilanından sonra 20 Nisan 1924 tarihli 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 89-91 sayılı maddelerince sancaklar kaldırılarak yerlerine vilayetler kuruldu. Bunun sonucunda Aydın Vilayeti parçalandı ve İzmir Merkez Sancağı da İzmir Vilayeti olarak kuruldu. Cumhuriyetin bu yeni vilayetinin sınırları içinde Bayındır, Bergama, Çeşme, Foça, Karaburun, Kemalpaşa, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Tire, Urla olmak üzere 12 ilçe, 28 bucak, 709 köy bulunuyordu⁴⁷. Yıllar içinde çıkarılan kanunlarla Torbalı, Dikili, Kınık, Kiraz, Karşiyaka, Selçuk, Bornova da ilçe oldu. Kuşadası 1957'de Aydın'a bağlanmıştır⁴⁸.

Bir şehrin fiziki gelişimi üzerine bilgi veren eserler arasında yazılı eserler kadar harita ve planlar çok önemlidir. İzmir'in harita ve planları maalesef kısıtlıdır. Bunlar üzerinde de yeterince durulmamış ve kentin tarihi ile ilişkilendirilerek bilimsel olarak incelenmemiştir⁴⁹.

Harita yapımı uzun yıllar gerektiren bir çalışmadır. Denizciler, coğrafyacilar ve jeologlar harita yapımında katkısı olan meslek kollarıdır⁵⁰. Batı Anadolu haritasının hazırlanmasında W. John Hamilton, Hugh Edwin Strickland, Çiyaçev gibi jeologların, Barbier de Bocage, John Pinkerton, Henrich Kiepert, Julius Peretmann gibi coğrafyaciların çalışmalarından yararlanılmıştır⁵¹. Batı Anadolu kıyı haritasının yapım süreci XIX. Yüzyılda başlar. İngiliz Deniz Kuvvetlerinin Batı Anadolu'nun güney kıyıları için ölçekli bir harita ihtiyacı duymasıyla deneyimli bir denizci olan Francis Beaufort görevlendirildi. Onun çizdiği harita sonradan yapılan ekler ve iyileştirmelerle bugün hala kullanılmaktadır⁵².

---

⁴⁶ A.g.e., s.118.

⁴⁷ A.g.e., s.18.

⁴⁸ A.g.e., s.118

⁴⁹ İlhan Pınar, *a.g.e.*, s.103.

⁵⁰ A.g.e., s.46.

⁵¹ A.g.e., s.46.

⁵² A.g.e., s 48.

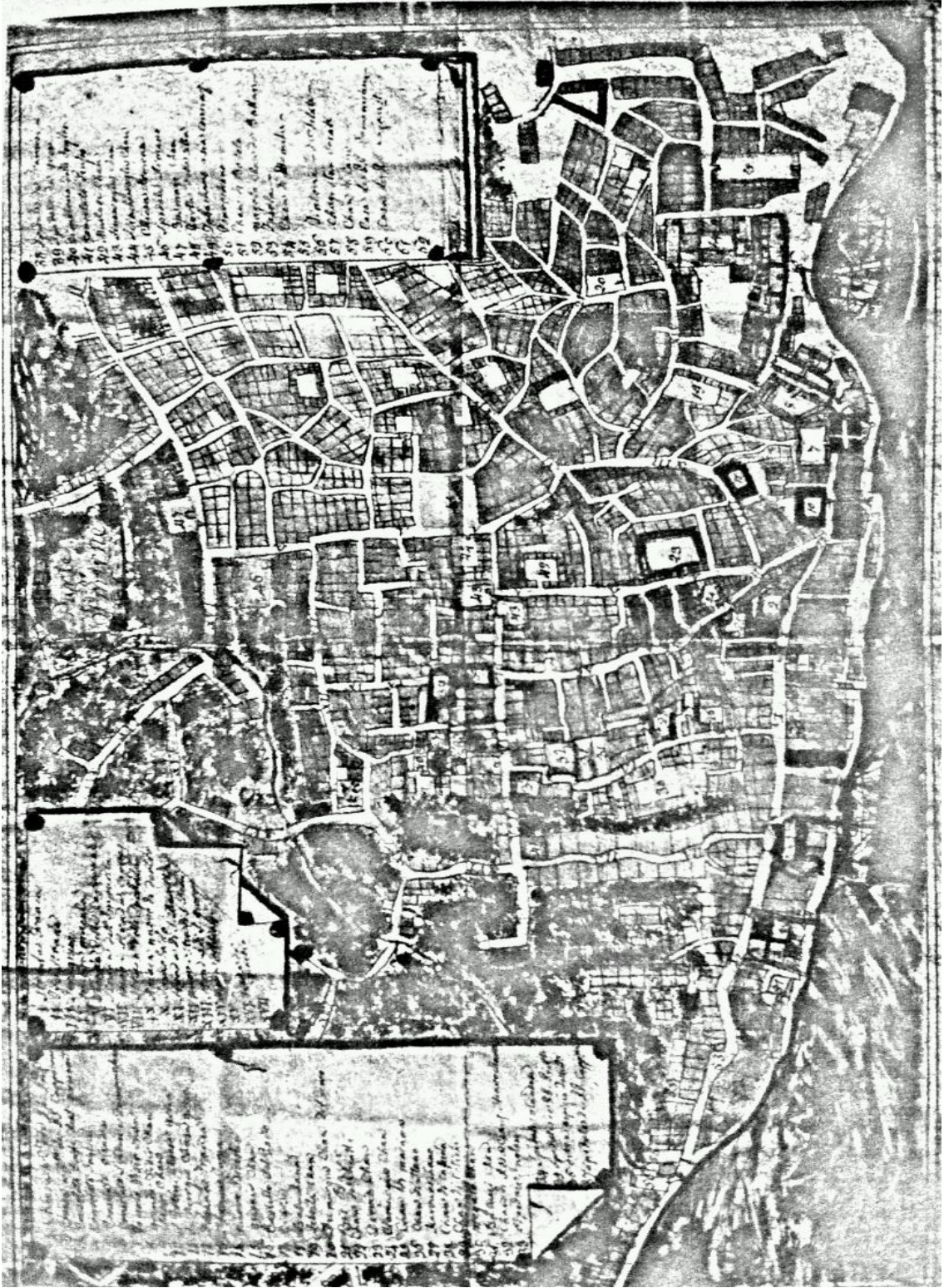
XIX. yüzyılın ikinci yarısında Almanlar da kıyı ve Anadolu haritası yapımıyla ilgilenmiş, Kiepert adlı coğrafyacı ve jeolog, haritacıların çalışmalarından da yararlanarak Anadolu'nun ilk ölçekli ve gerçeğe uygun haritasını yayımlamıřtır⁵³.

İzmir'in bilinen en eski planını bulan ve yayımlayan Livvio Missir İzmir kökenli Levanten bir ailenin yesi idi. Bir rastlantı sonucu bulduğu plan, bugünkü ankaya-Basmane arasında kurulan Ermeni Mahallesi ve ankaya-Lozan Meydanı arasında kurulan Frenk Mahallesi'nin 1795-1806 yılları arasında hazırlanmış, "İzmir'in bir bölümü" adıyla geçmektedir.

---

⁵³ A.g.e., s 50.

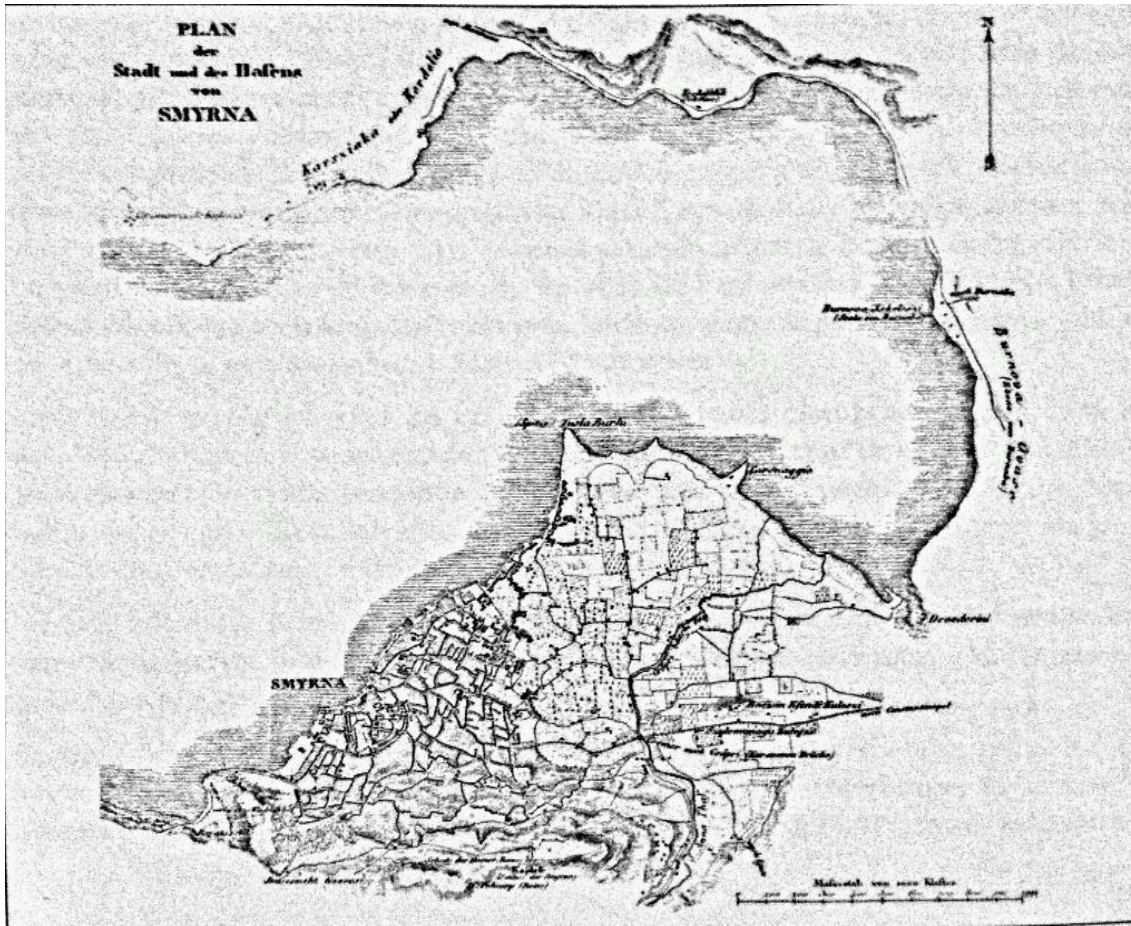
Şekil 1: İzmir'in En Eski Planı(Frenk Mahallesi)

İlhan Pinar, *a.g.e.*, S.104

1856 yılında hazırlandığı anlaşılan Prusya Kraliyet Haritacılık Enstitüsü'nün İzmir haritasında kent yerleşiminin bugünkü Vasıf Çınar Bulvarı'nı (Boyacı Deresi) yeni geçmeye başlamış, batıda bugün Bayramyeri olarak bilinen Değirmendağı eteklerine uzanmıştır. Kültürpark'tan Alsancak Limanına uzanan alan ise o zaman Bahçelerarası olarak anılmaktaydı. Karşıyaka küçük bir yerleşim bölgesi olarak Kordelio adıyla da yazılmıştır⁵⁴.

Şekil 2: Prusya Kraliyet Haritacılık Enstitüsü'nün İzmir haritası

İlhan Pınar, *a.g.e.*, s.108

⁵⁴ *A.g.e.*, s 109.

1923'te İstanbul'dan sonra ikinci büyük şehir olan İzmir'in sınırları Üçkuyulardan başlıyor, Arapderesi, Bozyaka, Seydiköy Şosesi, Melez Deresi, Mersinli ve Bornova sınırlarından Salhane civarından Körfez'e ulaşıyordu. 1926 yılında İzmir sınırları merkez vilayetle, Urla, Ödemiş, Bayındır, Bergama, Tire, Çeşme, Seferihisar, Foça, Karaburun, Kuşadası, Kemalpaşa ve Menemen kazalarından oluşuyordu⁵⁵. 1930 yılında Karşıyaka, Bayraklı ve Turan da İzmir sınırlarına girdi. 1937'de İnciraltı'nın da katılmasıyla İzmir'in alanı 5763 hektara ulaştı⁵⁶.

İzmir'in kentsel görüntüsü 1922'den sonra iki kez kökten değişim gösterdi. Kemeraltı, Müslüman Mahalleleri ve Alsancak'ın bir kısmı varlığını korumaya devam ederken diğer yerleşim yerlerinden çok fazla doku örneği günümüze ulaşamadı. 1922 yılında yaşanan büyük yangın kentin yarısını yok etmiş ve bu yerlerin yeniden yaşam alanlarına dönüştürülmesi 1940'lı yılları buldu. Yeniden yapılanma sırasında müstakil bahçeli evler yapıldı. 1950'li yıllara gelindiğinde ise modernleşme anlayışı ile çok katlı binalarda yaşama hevesi ile bu bahçeli evlerin yerine yapılan apartmanlarla İzmir ikinci kez kentsel bir dönüşüme uğradı⁵⁷.

B- İZMİR'DE EKONOMİ VE TİCARET

İzmir'de yaşamı zorlaştıran, hayat pahalılığına yol açan birçok faktör vardı. Ulaşım, enerji ve alt yapı faaliyetlerinde bulunan çoğu yabancı, en az masrafla en fazla kârı elde etmeyi amaçlayan özel şirketlerin uyguladıkları tarifelerdi. Vatandaşın ihtiyaçları önemsenmiyor, şehrin her yeri aynı oranda hizmetlerden faydalanamıyor, hizmet alanlar da aldıkları hizmetin karşılığı olarak Körfez Şirketi, İzmir Su Şirketi, Elektrik Şirketi, Kordon Tramvayları, Tahmil ve Tahliye Şirketi gibi kuruluşlara yüksek ücretler ödemek zorunda kalıyorlardı.

---

⁵⁵ Sabri Yetkin, *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2002, s.6.

⁵⁶ Erkan Serçe, Fikret Yılmaz ve diğerleri, *Küllerinden Doğan Şehir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2003, s.7.

⁵⁷ Erkan Serçe, Fikret Yılmaz, *a.g.e.*, s.5.

20. yüzyılın başlarında İzmir’de 14 tanesi Türklere ait 391 fabrika bulunmaktaydı. Geriye kalan fabrikaların 244 tanesi ise Rumlar, 9’u Museviler, 6’sı İngilizler, 5’i Fransızlar, 3’ü İtalyanlar, 3’ü Ermeniler ve 1’i Belçikalıya aitti. Ayrıca 3 Avusturyalı, 2 Alman ve 1 Amerikalıya ait olan atölye vardı. Bu kuruluşlarda toplam 5.708 işçi ve 568 çırak çalışmaktaydı⁵⁸.

Tablo 1: 20. Yüzyılın Başlarında İzmir’de İşçiler Ve Sayıları

Kuruluş(işletme)	İşçi	Çırak
Türk	115	4
Rum	4.584	485
Ermeni	12	2
Musevi	27	13
Fransız	13	10
İngiliz	1.062	25
Belçika	520	8
İtalyan	70	5
Amerikan	20	2
Avustralya	53	11
Alman	32	3

M. Çınar Atay, *İzmir’in İzmir’i*, Esiad yay., İzmir, 1993, ss. 140-141

Rum ve İngiliz işletmelerindeki işçi sayılarının oldukça yüksek olması ile dikkatimizi çeken dağılımda Türk işletmelerin çalıştırdığı işçi sayısı 115 iken çırak sayısı sadece 4’tü. Bu sayılardan anlaşıldığı gibi bu dağılıma göre Türkler 14 tane işletme ile genel ticaret dağılımında aktif olmak yerine daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları için, iş kollarında tecrübe edinmiyordu.

⁵⁸ M. Çınar Atay, *İzmir’in İzmir’i*, Ege Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yay., İzmir, 1993, ss. 140-141.

1- TARIM VE HAYVANCILIK

Cumhuriyet Türkiye'sinin en önemli geçim kaynağı tarımdı. İşlenen topraklar tüm toprakların % 28'i kadardı. Mera olarak kullanılan alan % 32 oranındaydı. Ekilen alanın ise % 95,1 'inde tarla ziraatı, % 4,9'unda bağ ve bahçe ziraatı yapılıyordu. Tarla ziraatında % 90 oranında tahıl yer almaktaydı⁵⁹. 1923 yılında ekilen arazi 898.182 dönümken 1933 yılında 1.508.225 dönüme yükselmiştir⁶⁰.

İş gücü eksikliği için devletin aldığı birtakım önlemler vardı. 1924'te kabul edilen bir kanunla bir çift öküzü olan çiftçi en az 100 dönüm toprak işleyecek, savaş yetimleri, dulları ve sakatlarına ait topraklarda her köylü haftada bir gün çalışacaktı. Ayrıca devlete ait teşebbüslerde sermayesinin ilk 5000 lirası için 250 dönüm, ilave her 1000 lira için de 25 dönüm toprak işlenmesi zorunlu tutuldu. Belediye meclisleri, çiftçiye Ziraat Bankası aracılığı ile tarım makine ve aletleri sağlamakta görevlendirildi⁶¹. Topraksız üreticilere toprak dağıtılarak üretimi arttırmak amaçlandı. İzmir iktisat kongresinde alınan kararlar doğrultusunda çiftçiye Ziraat Bankasından düşük faizli kredi sağlanması da üretimi arttırmak için alınan önlemlerden biridir.

1925 yılında tarımı destekleme politikası dâhilinde aşar vergisi kaldırıldı. Bu açığı kapatmak için vergi oranları yükseltildi. Ağır vergiler Ekonomik Buhrandan etkilenen diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de tepkilerle karşılandı⁶².

1927 sayımlarına göre İzmir'de 55.002 çiftçi ailesinde 240.000 kişi tarımla uğraşıyordu⁶³. Balkan Savaşlarının ardından Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile ülkenin tarımsal alandaki işgücü büyük ölçüde azaldı. Tarım ürünlerinin kalitesini yükseltmek, maliyeti düşürmek, hastalık ve böcekleri engelleyecek önlemleri almak

---

⁵⁹ Sait Tekeli, "Ziraimizin Gelişmesinde Toprak Reformunun Etkileri", *Ülkü*, 7/82, (Şubat,1945), ss.2-3.

⁶⁰ Bülent Durgun, *a.g.e.*, s.87.

⁶¹ *A.g.e.*, s.76.

⁶² Özlem Yıldırım, *İzmir'de Kooperatifçilik(1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994, s.34.

⁶³ *İzmir Vilayeti 1930-1931 İstatistik Yıllığı*, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Marifet Matbaası, İzmir, 1931, s.140'tan akt: Bülent Durgun, *a.g.e.*, s.70.

amaçlarıyla köy kanununu çıkarıldı⁶⁴. Buhran yıllarında çiftçiler mallarını satamadıkları için tarımda makineleşmeye geçme süreci uzun sürdü. Modern tarıma geçememiş ülkede çiftçiler, hala saban ve öküzlerle tarım yapıyor, bitki hastalıkları, zararlı böcekler, ilkel gübreleme, nadas gibi sorunlar yüzünden yeterli üretimi sağlayamıyorlardı.

Ekonomik buhran yıllarında ülke ekonomisi gibi İzmir ekonomisi de tarıma dayalıydı. Sanayi bitkileri, madenler, kuru üzüm ve incir başlıca ihraç ürünleriydi. Genel iklim yapısı itibarıyla tarıma elverişli ılıman iklim özellikleri gösteren İzmir’de 1928 yılında yaşanan kuraklık yüzünden 1929 yılında beklenen ürün miktarı elde edilemedi⁶⁵. Kuraklık nedeniyle köylüler hayvanlarına verecek yem bulamamış, sahip oldukları hayvanları satmak zorunda kalmışlardı. Kışın şiddetli soğuklar nedeniyle hayvanlarda yüksek oranda telefler oldu ve bu da et fiyatlarının yükselmesine neden oldu⁶⁶. Yine kuraklık nedeniyle özellikle Konya ve çevresine yerleştirilen muhacir ve mübadiller de iskân edildikleri evleri ve arazileri terk ederek çevre vilayetlere yerleştiler⁶⁷.

1929 yılında yaşanan şiddetli yağmurlar ise incir üretimini olumsuz etkiledi. Buhranın yarattığı fiyat düşüşü incir, üzüm, pamuk ve tütünde etkili oldu⁶⁸. Bu dönemde incir 5,1 kuruştan 2,6’ya, üzüm 4,7 kuruştan 3’e, zeytin 8,9 kuruştan 4,9’a, tütün 62,3 kuruştan 33,1 kuruşa düştü⁶⁹.

Tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında belirgin bir yükselmenin görülmesi alınan tedbirlerin etkili olduğunun ifadesidir.

---

⁶⁴ Çetin Yitmener, *Ziraat Bankasının Cumhuriyet Dönemi Tarım Hayatına Etkileri*, İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s.12’den Akt: Bülent Durgun, *a.g.e.*, s.70.

⁶⁵ *Anadolu*, 6 Ocak 1929.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1929.

⁶⁷ *Anadolu*, 11 Haziran 1931.

⁶⁸ Feri Örs, “Büyük Buhrandan Savaşa”, *İzmir Ticaret Odası Tarihi (19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla)*, İzmir Ticaret Odası Yay., İzmir, 2006, s.128.

⁶⁹ Ülker Zengin Sönmez, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Ekonomisine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998, ss.64-65.

2- LİMAN VE TİCARET

Limanların fiyatlar üzerinde doğrudan doğruya etkisi vardır. Yolların niteliği, üretim yerlerine uzaklığı, kentleşmenin olduğu yerlerin limana ve demiryollarına yakınlığı fiyatları belirleyen etkenlerdi. Ürünün üretildiği yer ile en son noktada vardığı tüketici eli arasında fiyat farkları vardı. Taşıma sırasında yaşanan olumsuzluklar ve taşıma kolaylığı fiyatları etkileyen unsurlardı. Limanlarda yığılan malların türü ve niteliği ulaştırıldığı ortama göre fiyat farklarına neden oluyordu. Kıyı kentlerde daha ucuz olan ürünler iç bölgelerde taşıma türlerine göre değişken miktarlarda daha pahalıydı. Gemilerle taşımacılık diğer taşıma yollarından daha ucuzdu. Geminin belli bir ücret karşılığı kıyıya yığıldığı malların fiyatlarına bir de deve kervanı, mekkare kolları ya da demiryolu taşıma ücreti biniyor, gittiği yerin uzaklığına göre değişen fiyatlar gözleniyordu⁷⁰.

İzmir limanı çevresindeki ticari hareketlilik tarih içinde değişiklik göstermiştir. 19. Yüzyılda demiryollarının yapılması ve büyük gemilerin yanaşabilmesi için büyük bir limana ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerine 1860 yıllarından itibaren İzmir limanının tahtadan yapılmış antik liman ve rıhtımının yenilenmesi düşüncesi doğdu. 1867 yılında meydana gelen bir deniz altı depreminden sonra var olan tesisin yıkılması neticesinde zorunlu olarak 27 Kasım 1867'de rıhtım ve rıhtım boyunca bir tramvay hattı inşasına başlanması için sözleşme imzalandı⁷¹. Liman işletmesinden elde edilen gelir yabancılara ait olacaktı ancak Osmanlı savaşı ve mühimmat gemileri vergiden muaf olacaktı⁷². Rıhtımın yapımı iki yıl sürdü. Limanın ve rıhtımın yapılmasıyla ekonomi canlandı, ithalat ve ihracat rakamları hızla yükseldi. Gemicilik sektöründe de yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçiş şeklinde yaşanan gelişme liman ticaretini arttırıyordu⁷³.

⁷⁰ Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj "Haklar, Kazanımlar, Bayramlar"*, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2010, ss. 114-115.

⁷¹ M. Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir...*, s. 94.

⁷² Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi Ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaja*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, No:2, İzmir 2008, s.69.

⁷³ Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de...*, s 116-119.

9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşunun ardından liman işletmesi millileştirildi. İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin kendi limanlarında yabancı gemilerle ticaret yapılmaması ve kabotaj hakkının kullanılması gündeme geldi⁷⁴. Kurtuluşun ardından yaşanan göçlerin ve yangının yarattığı tahribat limanı derinden etkiledi⁷⁵. Liman yarattığı ticari hareketlilik ile hem İzmir hem de çevresindeki iller için ekonomik yönden kalkınma sağlıyordu.

Sanayi devriminden sonra İzmir ve çevresi Avrupa'da ihtiyaç duyulan başta pamuk olmak üzere incir, üzüm, pamuk, palamut gibi pek çok hammaddenin üretildiği ve İzmir Limanı üzerinden Avrupa'ya ihraç edildiği önemli bir bölge haline geldi.

İzmir Limanı, Ege Bölgesi için büyük ekonomik öneme sahipti. Önemli ekonomik değerlere sahip İzmir'in hinterlandı için önemli bir yere sahip liman, kendine bağlı demiryolları ve diğer yol bağlantıları ile mal giriş çıkışının yanında kültürel anlamda da bölgeyi geliştirdi⁷⁶.

1926-1932 yılları arasında İzmir Limanı'na giren ve çıkan ticari vapur, motor ve yelkenlilerin adedi ve tonilatoları, bunalımın Ege Bölgesi'ne ve İzmir'e etkilerine dair önemli ipuçları verir. 1928 yılında İzmir Limanı'na gelen vapurların tonilatosu 2.054.068 iken, 1932 yılında bu rakam 1.744.036'ya; motor ve yelkenlilerin tonilatosu ise 48.607'den 36.367'ye düştü⁷⁷. Yine bu dönemde limanda gemilerin boşaltılması işini yapan hamallara ödenen azami yevmiye ise 1924'te 2,5 lira olarak belirlenmiştir⁷⁸.

XVII. yüzyıldan itibaren hızla gelişerek Anadolu'nun önemli bir ticaret kenti haline gelen İzmir'in ticareti ile ilgili istatistiki bilgiler 1885'te Ticaret Odasının kuruluşundan sonra düzenli olarak yayımlanmaya başlanmıştır⁷⁹. İzmir ticaret tarım ve sanayi alanlarında İstanbul ile benzer özellikler göstermekteydi. İzmir'de sanayi tarım ürünlerine dayalı bir profil sergiliyordu.

---

⁷⁴ A.g.e., s.25.

⁷⁵ A.g.e., s. 119.

⁷⁶ A.g.e., s.121.

⁷⁷ Feriâl Örs, Erkan Serçe ve diğerleri, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi*, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 2002, s.128.

⁷⁸ *Meclis Karar Defterleri I-II 1922-1930*, İzmir Ticaret Odası Kültür yay., Haz. Fikret Yılmaz s.140.

⁷⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2000, s.313.

Ticaretin çoğunlukla yabancıların elinde olması, azınlıkların göçünden sonra pek çok mağaza ve dükkanın sahihsiz kalmasına neden oldu. Rumlardan 2173 dükkan ve mağaza, 79 fabrika, Musevilerden 2.821 dükkan ve mağaza, 89 fabrika kaldı⁸⁰. Azınlık gençleri tüccar olmak için yetiştirilirken Türk gençleri bağ-bahçelerinde yetiştirdikleri ürünleri iç piyasaya satıyorlardı. Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar bir malın kime nasıl ulaştırılacağını iyi biliyor, birkaç yabancı dil bilmelerinin avantajı ile iş bağlantıları kurabiliyorlardı⁸¹.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya ile yapılan ticari ilişkiler savaştan sonra ABD ile yapılmaya başlandı. ABD'ye tütün, üzüm, incir, meyan kökü, tiftik, halı, kilim ihraç ediyorduk. Amerika dışında İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya, Yunanistan, Romanya, Belçika, Hollanda ile ticaret yapılıyor, bunların içinden İzmir limanından en çok Yunanistan'a ihracat yapılıyordu⁸².

İzmir'in önemli işlek çarşıları Frank Sokağı ve Yemiş Çarşısı idi. Bunları Kemeraltı, Başdurak, Arasta, Odunpazarı, Parmakkapı, Ayayorgi, Meyhane Boğazı ve Fasulya çarşıları izlerdi⁸³.

---

⁸⁰ Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Emval-İ Metruke Ve Fuzuli İşgal Sorunu", *A.A.M.D.* V/15 (Temmuz, 1989), s.694.

⁸¹ Kemal Arı, "İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", *Ç.T.T.A.D.*, I/3, (İzmir, 1993), s.41.

⁸² Bülent Durgun, *1919-1922 Yılları Arasında İzmir' de İktisadi Durum*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998, s.164.

⁸³ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri 1849-1949*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s.68.

II- KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI İZMİR'DE FİYATLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A- 1923-1929 DÖNEMİ FİYATLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

XVII. yüzyıldan sonra gelişen bir ticaret merkezi ve limanı ile İzmir kenti Türkiye dış ticaretinin önemli bir kapısı halindeydi. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun en önemli ihracat limanı halinde gelen İzmir limanı ithalatta da İstanbul'un hemen ardında ikinci sırada yer alıyordu⁸⁴.

Savaşlar her türlü malın fiyatını etkileyen önemli olaylardır. Savaş ile meydana gelen olağan üstü durum karşısında devletler halkın yaşam standardını ve alım gücünü derinden etkileyen koruyucu ekonomik politikalar izlemek zorunda kalırlar.

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devletinde savaş finansmanı ve halkın iâşesi sorunlarını ortaya çıkardı. İzmir, Aydın, Saruhan bölgesinde 2196 köy harap olurken bunun dışındaki köylerden de savaştan zarar görmemek için insanlar köylerini terk etti. Batı Anadolu'da kentlerde yıkılan bina sayısı 73.070 iken köy ve nahiyelerde 160.749'dur⁸⁵. Balkan Savaşlarından itibaren Büyük Mübadeleye kadar devam eden göç süreci başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir'de yaşayan yabancılar kendi ülkelerine gitmiş olsalar da, mütarekeden sonra tekrar İzmir'deki işlerine ve evlerine döndüler. Kurtuluş Savaşının bitmesiyle 9 Eylül 1922'de İzmir'in işgalden kurtulması sonucu şehirdeki Rum ve Ermeniler bu sefer de büyük mübadele ile ülkelerine döndüler. Bu durum şehirdeki tarım, ticaret, imalat ve hizmet sektörlerinde büyük sıkıntılar yarattı⁸⁶.

---

⁸⁴ Reşat Kasaba, "İzmir" Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.17.

⁸⁵ Kemal Arı "Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu" ÇTTAD, I/3, (Şubat, 1993), s.33.

⁸⁶ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay. İzmir, 2012, s.13; ayrıca bkz: Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,2010.

Tablo 2: 1922 Yılında Bazı Nahiyelerde Yapılan Üretim Miktarı:

Kazası	Hububat	Zeytin Tanesi	Üzüm
İzmir	3.572.972	6.960.000	2.346.856
Nif	1.423.440	1.358.000	2.327.200
Karaburun	559.776	1.532.000	438.000
Bergama	13.510.432	11.524.000	23.304
Menemen	11.031.168	688.000	841.376
Foça	825.936	924.000	168.600
Çeşme	496.272	584.000	205.104
Urla	681.936	1.952.000	1.305.160
Seferihisar	646.656	1.297.000	409.000
Kuşadası	753.984	284.306	14.944
Yekûn	33.502.572	27.103.960	8.179.872

Kemal arı “Türk Kurtuluş Savaşının...”, s.38.

Yunan işgalinin olduğu 1922 yılında İzmir’de 54.466.286 okka⁸⁷ hububat, 37.221.256 okka zeytin, 7.185.280 okka çekirdeksiz kuru üzüm, 2.681.136 okka kuru incir, 999.816 okka pamuk kozası, 683.790 okka palamut, 398.224 okka meyan kökü üretildi⁸⁸.

Savaş yıllarının tarım ürünü rekoltesi savaştan sonraki dört yıl ile kıyaslandığında %40 daha azdır. Üretici yaştaki nüfus silahaltında olduğundan üretimde yavaşlama meydana geldi. 1922 yılının hasat zamanında gerçekleşen İzmir’in kurtuluşu ardından çiftçiler tarlalarını bırakıp korunaklı bölgelere göç etmiş, Rum-Ortodoks kesim ise ülkeyi terk etmiş, onların tarlalarında kalan ürünler ise yağmalanmıştır.

Savaştan çıkıldığında İzmir’in genel ekonomik durumunu belirleyen üç ana etkenden bahseden Kemal Arı bunlardan ilkinin 1922 yılında çıkan büyük İzmir yangını olarak belirtir⁸⁹. Ekonomiyi etkileyen ikinci etken Rum ve Ermenilerin göç ederek ticaret, tarım, küçük imalat ve hizmet sektöründe sarsıntı yaratmalarındır. Tüccar,

⁸⁷ Okkanın ağırlık ölçüleri ülkelere, şehirlere hatta bazen devirlere göre değişiklik göstermiştir. 1 okka 1283 gramdır. 400 dirhem bir okka eder.

⁸⁸ Kemal Arı “Türk Kurtuluş Savaşının...”, s.37.

⁸⁹ Kemal arı “Türk Kurtuluş Savaşının...”, s.29.

sanatkar ve esnaf olan halkın göç etmesiyle bıraktıkları mallar ve üretim araç gereçleri alakasız insanların eline geçmiş ve yağmalanmıştır. Birkaç dil bilen tüccar kesimin Yunanistan'a göç etmesi ticari alışverişte İzmir'in Avrupa ile bağlarını kopardığı gibi kalan az sayıdaki ticarethanenin rekabetini de zayıflattı. Günlük tüketim mallarında fiyat artışları yaşanırken çiftçinin satacağı ürünlerde fiyat düşüşleri yaşanıyor, savaştan sonra artan üretim ile eldeki ürünü satacak Türk ve Levanten tüccarların sayısının azlığı nedeniyle ticaret dengeleri bozuldu⁹⁰.

Son olarak da göç edenlerin tarlalarında kalan mallar toplanamayıp tarlada çürümüş ya da gidenlerin yerine Anadolu'daki felaketzedelerin şehre göç etmesi İzmir'in ekonomisini derinden sarsmıştır. Yunanistan'dan gelen mübadiller ise üretimi artırma yönünde ekonomiye etki etmişlerdi. Savaş sonunda üretim sektöründe araç gereçlerin yok olması ya da tahrip olmasının yanında iş gücünün de göç edip gitmesi ya da savaşta erkek nüfusun azalması üretimi sekteye uğrattı. 1922 yılı sonunda hasat zamanına denk gelen savaşın bitmesiyle Yunan askerlerinin giderken tarlaları tahrip etmesi ve çiftçinin korunmak için hasat yapmayıp bölgeyi terk etmesi üretimi düşüren bir diğer etkidir. Lozan Anlaşmasının imzalanmasının ardından ülkeyi terk eden pek çok Rum ve Ermeni Tüccar farklı ülke pasaportlarıyla İzmir'e dönerek işlerinin başına geçmiştir.

1923 yılında savaş yıllarına göre üretimde büyük bir artış yaşanmasına rağmen eldeki ürünü satan Türk ve Levanten tüccar sayısının azlığı nedeniyle ticari dengeler bozuldu. Türkiye'den ayrılan Ermeni ve Rum tüccarlar Avrupa'nın önemli ticaret merkezlerinde Türkiye aleyhinde propagandalar yaparak Avrupa piyasalarında Türkiye'den giden üzüm, incir gibi ürünlerin alınmasını engelliyordu⁹¹.

1923 yılı istatistiklerine göre İzmir'de 48.131 erkek ve 39.592 kadından oluşan Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Bu nüfus içinde Gayrimüslim nüfus ise 24.385 kişiydi. Bunlardan 12.834'si erkek ve 12.551'i kadındı. 1926-27 yılında göçler nedeniyle İzmir'in merkezinde erkeklerin sayısı 64.231'e kadınların sayısı ise 55.343'e yükseldi. 1927 sayımına göre 13.648.000 olan Türkiye nüfusunun 132.516'sı İzmir'in

---

⁹⁰ Kemal Arı, "Türk Kurtuluş Savaşının...", s.42.

⁹¹ Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de...*, s.86.

merkezinde olmak kaydıyla 531.579'u İzmir'de yaşıyordu⁹². Merkezde yaşayan 61.171 erkek ve 71.345 kadından oluşan bu nüfus içinde en geniş din grubunu Müslümanlar ve en çok konuşulan dili Türkçe oluşturmaktaydı. Ardından hem dil hem de din sıralamasında Museviler geliyordu. En geniş iktisadi sektör ise ziraattı⁹³. 1927 nüfus sayımının sonuçlarına göre kentli nüfusun toplam nüfus içindeki payı % 24,2'dü. Köylü nüfusu ise 10.342.000 ile % 75,8'ti⁹⁴. Köylüler çoğunlukla yetiştirdiklerini kendileri tüketiyordu. 1935 nüfus sayımında nüfus 596.850'ye yükselmiş, Türkiye endeksinin altında bir artış göstermiştir⁹⁵.

İzmir'de İstanbul'un 100 kuruşu çarşı pazarda çürük para adı ile 190 kuruştı. Zahire borsasında malına göre bir liranın karşılığı 168.70, 170, 125, 180 kuruştı. 1 kuruş 40 para, ediyor, 100 para 2,5 kuruşa denk geliyordu. Resmi para 100 kuruş –bir lira-‘nın bölümleri 1 Mecidiye-20 Kuruş-, yarım Mecidiye 10 kuruş, çeyrek Mecidiye 5 kuruş, Sekizlik yani sekiz metelik 2 kuruş, dörtlük, dört metelik, 1 kuruş gümüş paralardı. Bakır kuruşluklara mangır denirdi. 2 1/2, 1/2, kuruşluk mangırlar, madeni karışımı Metelik, yarım metelikler de geçerli paralardı. Altın paralar 500, 100, 50, 25 kuruşluk sikkelerdi. Sarraflar bir lirayı bozmak için 50 sekizlik gümüş parayı fişenk yaparlardı, günün piyasasına göre ilave ya da azaltma yaparlardı⁹⁶.

---

⁹² *Cumhuriyetin 50. Yılında İzmir*, 1973 İzmir İl Yıllığı, Yönetim: Yüksel Öge, Hasan Çalış, İzmir Valiliği s.75.

⁹³ Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir (1923-1938)*, Arma yay., İstanbul, 2003, s.178-179-180.

⁹⁴ Türkan Çetin, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Ç.T.T.A.D.*, II/6-7 (1996-1997), s. 213.

⁹⁵ *Cumhuriyetin 50. Yılında İzmir...*, s.75.

⁹⁶ Nail Morali, *a.g.e.*, s. 116.

1- İZMİR YANGINI

Birçok kaynağın belirttiği gibi 13 Eylül 1922 günü saat 14 sıralarında bugün Kültür Park'ın Kurulu olduğu ve o zamanlar Frenk Mahallesi olan Ermeni mahallesinde kimin başlattığı hala açıklığa kavuşmamış büyük bir yangın başladı. Yangın alanı Kemeraltı'nın kuzeyinden Alsancak ve Basmane Garına, Kahramanlar ve Hilal bölgesine uzanıyordu. İzmir evlerinin ahşap iskeletleri ve çıkan rüzgar yangının bir anda büyümesine sebep oldu. Ermeni, Frenk ve Rumların yaşadığı alanlarda çıkan yangın günlerce sürdü, alev dalgaları gökyüzünü kaplayan kara bulutlar ile şehri sardı. Yangından sonra cesetler kokmaya başladı. Sinek ve köpek istilası, iç bölgelerden ülkeden gitmek için kordona gelen Rum muhacirler, yanan yerleri yağmalayanlar büyük karışıklık yaratıyordu⁹⁷.

Günlerce süren yangın doğuda Hacılar köyü, Seydiköy, Kızılçullu ve Mersinli bölgelerinde de zarara yol açmıştı. 12.000 civarında insan mezarlıklara, limana yakın buğday ambarlarına, Panionikstad denilen futbol ve spor sahasına sığınmıştı. Kıyıya yanaşabilen gemiler Rum muhacirlerini Amerikan ve İngilizlerin nezaretinde Aydın Demiryolu iskelesinden alıyorlardı.

İstatistik Müdüriyetinin Mart 1923 verilerine göre 13 Eylül 1922 tarihinde çıkan büyük İzmir yangını ile 42.945 haneden 14.004 hane tamamen yandı⁹⁸. Şehrin 3/4 'ü yok olurken, 300.000 kişi açıkta kaldı. Fiziksel, psikolojik ve ekonomik açıdan büyük zarar vermiş olan bu yangından sonra onarım ve yapım çalışmaları ile bir yandan şehir yeniden inşa edilmeye çalışılırken bir yandan da belediyeye ait arsalar "Ucuz ve Sağlıklı Evler Projesi" ile satılıyordu.

---

⁹⁷ Behçet Uz, *a.g.e.*, s.41.

⁹⁸ Ahenk, 29 Mart 1923 akt. Erkan Serçe, *İzmir Mahalleleri, İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2000, s.168.

Yangın bölgeleri uzun yıllar sorun olarak kaldı. İlk kez 1925 yılında Fransız mimarlar Raymond ve Danje bir planlama çalışması yaptı. Cumhuriyetin hedeflediği modern yaşamın zemini olan bu plan Meclisi İdare-i Vilayetin 13 Ağustos 1341⁹⁹ tarih ve 2245 sayılı kararı ile kabul edildi. Yüksek maliyet gerektiren çalışmalar belediye bütçesinin elverdiği ölçüde parça parça hayata geçirildi. Çok düzenli ve oldukça geniş bir de kanalizasyon sistemine sahip olan İzmir yangından sonra bu kanalları kullanamaz hale geldi. Yangın alanına yapılan yeni imar yapıları da buna izin vermiyordu¹⁰⁰.

Yangın sırasında su dağıtım şebekesinin bir bölümü zarara uğradığı gibi yangın bölgesindeki nüfus azalmasına bağlı olarak çok sayıda abonesini kaybeden İzmir Suları Türk Anonim Şirketi'nin yangından kaynaklanan zararı 29.956 Türk lirasıydı¹⁰¹.

Şirketin zararı 1926'da 449.509 lira, 1929 yılında 407.631 liraydı¹⁰². Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde şirket çok az kara geçebilmiştir. Birçok şirket kardan devlete verilecek vergiyi vermemek için düşük kar gösteriyordu. Şirketin bu denli zarar etmesi üzerine yapılan araştırmada pek çok konuda yolsuzluk yapan şirketin hükümete vermesi gereken %20 payı sakladığı ortaya çıkmıştır¹⁰³.

---

⁹⁹ Rumi 13 Ağustos 1341: Miladi 13 Ağustos 1925

¹⁰⁰ M. Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir...*, s.92.

¹⁰¹ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.189.

¹⁰² *A.g.e.*, s.189.

¹⁰³ *A.g.e.*, s.190.

2- NÜFUS MÜBADELESİ

Lozan Barış Konferansı, savaşın sonunda Türkiye ile Batılı devletlerarasında gerçekleşen ekonomik, siyasal ve hukuksal sorunları çözmek amacıyla toplanmış bir konferanstı. Lozan'da imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol kararı öncelikle nüfus değişiminin yeni dönem tarım ürünlerinin toplanmasına kadar gerçekleşmesi gerektiği üzerinde durularak ivedilikle imzalandı. Buna göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadelesine başlanacak, göç edenler hükümetlerin izni olmadan geri dönemeyecekti. Mübadele İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. Göçmenler istedikleri gibi mallarını yanlarında götürebilecek, taşınmaz malların dökümü ve değerini belirten tutanaklar düzenlenerek dört nüsha halinde göçmenin kendisine, gidilecek ülkenin hükümetine, yerel makama ve karma komisyona verilecekti¹⁰⁴.

Kurtuluş Savaşı sonuncunda uygulanan nüfus değişimi ile kurulan ulusal devlet iş gücünün de transferi nedeniyle Trieste, Pire, Selanik ve İstanbul gibi şehirlerin ara limanlar olarak ortaya çıkmasına neden oldu¹⁰⁵.

İzmir dış göçün yanında çok fazla iç göç de almıştır. Bunun sebebi göç eden Rumlardan kalan taşınmaz malların ülke içindeki insanlara çekici gelmesiydi¹⁰⁶. Mübadele ile göç edenlerden de Fransız ve İtalyan vatandaşlığı ile geri dönenler oluyordu¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s.21.

¹⁰⁵ Bülent durgun, *Erken Cumhuriyet Dönemi...*, s.27.

¹⁰⁶ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı..." s.274-276.

¹⁰⁷ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s. 55.

Tablo 3: 1921-1938 Yıllarında Türkiye'ye Gelen Göçmen Sayısı

Yıl	Aile Sayısı	Nüfus	Yıl	Aile Sayısı	Nüfus
1923	50.259	196.420	1931	2.945	11.648
1924	52.221	208.886	1932	6.167	25.656
1925	9.818	39.634	1933	6.167	25.656
1926	8.201	32.852	1934	9.282	34.057
1927	6.805	27.172	1935	13.002	50.719
1928	10.143	40.570	1936	8.518	33074
1929	4.735	19.133	1937	7.008	26.752
1930	3.490	13.624	1938	8.734	29.678

Bülent Durgun, *İstatistik Yıllığı 1930*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, s.99; Tülay Alim Baran, *İzmir'in İmar ve İskanı (1923-1938)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994, s.122.

Tabloda yıllara göre Türkiye'ye gelen göçmen sayıları ve aile sayıları verilmiştir. Buna göre 1923 yılında başlayan göç 50.259 aile ile 196.420 kişi olmuş, takip eden yıl en yüksek oranda 52.221 aile ve 208.886 kişi olmuştur. 1938 yılına kadar azalan miktarlarda da olsa göç devam etmiş, 1929-1931 yılları arasında Dünya Ekonomik Buhranı yıllarında sayının oldukça düştüğü gözlenmiştir.

Tablo 4: Göçmenlerin İzmir'e Yerleştirilenleri:

1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Yekün
1.682	6.644	2.301	4.653	8.011	5.566	6.238	1.407	365	31.867

Bülent Durgun, *İstatistik Yıllığı 1930*, s.100.

Tabloya göre İzmir'e yerleştirilen göçmenlerin sayısının 1925'te en yüksek sayıya ulaştığı, ülkeye gelen göçmen sayısının oldukça düştüğü 1929 yılında ise en düşük sayı ile 365 olduğu görülmektedir.

Türk Kurtuluş Savaşının bitmesinin ardından Yunanistan ve Türkiye arasında kitlesel göç hareketleri başladı. Türkiye hem iç hem dış göç etkisinde kalarak, Yunanistan'dan gelen göçmenlerin yanı sıra oraya da göçmen gönderiyordu. Bu iki taraflı göç hem yeni gelenlerin yerleştirilmesi hem gidenlerin yerlerinin korunması

anlamında yeni sorunları da gündeme getiriyordu. İzmir’de 20.000 felaketzede olarak adlandırılan savaştan zarar görmüş insan vardı¹⁰⁸.

Tablo 5: Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan Arasındaki Mübadeleler: (1000)

Türkiye’yi Terk Edenler	Yunan işgalinden		Toplam
	Önce	Sonra	
Trakya’dan	27	230	257
İstanbul’dan	3	34	37
Marmara Bölgesinden	17	195	212
İzmir Bölgesinden	21	487	508
Trabzon Bölgesinden	18	164	182
(Batum) yoluyla gidenler	32	16	48
Sair Bölgelerden	1	106	107
Toplam	119	1232	1351

Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK yay. Ankara, 1994, ss. 214- 215.

Tablodan görüldüğü gibi Yunan işgalinden önce ve sonra toplam 1.351.000 kişi toptan göç vermiş Türkiye, en çok 508.000 kişi ile İzmir’den göç vermiştir.

Türk kaynaklarına göre Türkiye’den 1,310 milyon kadar Rum Yunanistan’a, 500.000 kadar Türk de Yunanistan’dan Türkiye’ye göç etti¹⁰⁹. Mübadele yasaının ardından göç etmek isteyen ve 1 Mayıs’ı beklemek istemeyen halk Yunanistan kıyı kentlerinde yığılmalar meydana getirdi. Türk Hükümeti durumu en kısa sürede çözebilmek için kış aylarından halkı getirebilecek şartları hazırlamak adına bütçe, mevzuat ve personel yetersizliği olmasına rağmen Mustafa Necati’nin bakan olarak atanmasıyla Mübadele İmar ve İskan Vekâletini kurdu¹¹⁰. Vekalet mübadele ile gelen

¹⁰⁸ *Ahenk*, 1 Ekim 1924.

¹⁰⁹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980*, c. 2, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1997, s.44.

¹¹⁰ Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, ss.28-29.

halk dışında 1912 yılından o güne dek Türkiye'ye sığınmış göçmenlerin ve savaştan zarar görmüş halkın yerleşmesi, refahının sağlanması göreviyle çalışmalarına başladı.

Vekalet ilk olarak Yunanistan liman kentlerinde yığılmış ve Türkiye'ye gelmeyi bekleyen halkı taşıma işine eğildi. Mübadillerin taşınması işi, ihale yoluyla ilk aşamada İtalyan Lloyd Vapur Kumpanyası kazansa da milliyetçi ve devletçi yaklaşımlar nedeniyle iptal edilerek, Seyr-i Sefain İdaresi ile Türk Vapurcular Birliğine verildi¹¹¹.

a- GÖÇMENLERİN TAŞINIR MAL, ALACAK VE BORÇLARI

Türk ve Yunan Hükümetlerince 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da, "*Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*", "*Mübadele Sözleşmesi*" ile imzalandıktan sonra mübadillerin terk edeceği ya da yanlarında götürebileceği mallar ve bu malların tasfiyesi ve değerleri belirlendi. Buna göre mübadiller her çeşit taşınır mallarını beraberlerinde götürmekte veya naklettirmekte serbest olacaklar ve bu sebeple kendilerinden herhangi bir vergi alınmayacaktı. Ancak taşınmaz mallarını mahallerinde bırakabilecek, bu halde bırakılacak olan malın bir envanteri çıkarılarak değeri, mal sahibi mübadilin gözü önünde belirlenerek bir belge alacaktı. Bu belge, mübadillerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en önemli belgeydi¹¹².

Taşınmaz malların kıymetlendirilmesi işiyle, kurulacak olan Karma Komisyon'un tam yetkili olması kabul edilmişti. Komisyon ilgili mal sahibine, bulunduğu ülkenin hükümeti emrine bıraktığı mallara karşılık borç tutarını gösteren bir belge verecek ve mübadil gittiği ülkede, elindeki belgede gösterilen miktarda mal alma hakkına sahip olacaktı. İlk aşamada binaların eski kıymetleriyle, o günkü tahmin edilen kıymeti arasındaki yüzde oranı bulunacak, altın farkı da göz önüne alınarak değeri belirlenecekti. Arazilerin değerlerinin belirlenmesinde ise bir mıntıkada bulunan çeşitli arazilerin bağların, zeytinliklerin, bahçelerin metre kare olarak asgari değerleri bulunacak ve tasfiye sırasında aynı mıntıkada bulunan çeşitli türdeki topraklar için bu

---

¹¹¹ A.g.e., s. 40.

¹¹² A.g.e., s. 72.

bir ölçü olarak kullanılacaktı. Tehcir Kanunu gereğince Yunanistan'dan gelecek olan mübadele göçmenlerine orada bırakacakları mallar karşılığında Türkiye'den giden mübadillerin malları dağıtılacaktı. Karar uygulanamadan Rum taşınmaz malları fuzuli işgalciler tarafından yağmalandı. Terk edilmiş mallar; yağmalanan, kiraya verilen ya da açık arttırmayla satılan ya da resmi kurumlarca ve özellikle askeriye tarafından el konulan mallardı¹¹³.

Taşınır malların bir kısmını yanlarında götüren Rumlar bir kısmını da satarak paraya çevirdiler. Taşınmaz malların büyük kısmı da yıkıma uğratıldı. Devletin koruyabildiği taşınmazlara savaşta zarar görmüş halk yerleştirildi¹¹⁴.

Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati yaptığı açıklamada İzmir'de 10.200 terkedilmiş ev olduğunu ve bunların 4000 tanesine büyük İzmir yangınında evleri yanan harikzedelerin¹¹⁵ yerleştirildiğini belirtmiştir¹¹⁶. Yine daha sonraki vekil Refet Bey'in (Canitez) yaptığı açıklamaya göre İzmir'de 10.600 terkedilmiş ev bulunmaktaydı¹¹⁷. Bu terkedilmiş evler fuzuli işgal ile göçmenler gelmeden önce dolmuş, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti bu evlerin boşaltılması için çalışmalara başladı. Ermenilerden kalan terk edilmiş taşınmazlar sayı olarak yeterli değildi. Bu durum göçmenlerin ikinci bir göçüne sebep olacaktı.

Fuzuli işgalin engellenmesine yönelik hazırlanan tebliğde ihtiyacı olmaksızın bir evi işgal edenlerin ve ihtiyacıdan daha büyük bir evde oturanların evleri, subay ve memurların oturdukları evler, düşkünler, fakirler ve felaketzede ve sığınmacıların oturdukları evlerin göçmenler geldikçe sırayla boşaltılması belirtildi¹¹⁸.

Yunanistan'da tütün üreticiliği yapanların İzmir ve Tekirdağ'a yerleştirilmesi, Selanik göçmenlerinin ise Karadeniz kıyılarına yerleştirilmesi uygun görüldü. Gelecek halkın hangi kazadan olduğu, mesleği araştırılacak, Türkiye'deki yerleşime uygun yerlerin analizi yapılarak doğru eşleştirme yapılacaktı. Mübadillerin yerleşecekleri

---

¹¹³ A.g.e., s 15.

¹¹⁴ Tanin, 5 Kânunuevvel 1922.

¹¹⁵ Kurtuluş Savaşı içinde zarar görmüş halkın, evi yanan kısmını ifade eden terim.

¹¹⁶ Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s.12.

¹¹⁷ A.g.e., s.13.

¹¹⁸ Haber, 13 Kânunuevvel, 1923.

evlere ulaşmalarına kadar kalmaları için geçici olarak misafirhaneler kuruldu. 28 Kasım 1923 tarihli Misafirhaneler Talimatnamesinde bu misafirhanelerin genel kaynaklardan ve hayır mallarından yararlanılarak, terk edilmiş binalar ve gerektiğinde kiralama yoluyla oluşturulacağı belirtildi. Göçmenlerin en çok üç gün kalabileceği bu misafirhanelerde gıda ihtiyacının da Hilal-i Ahmer gibi yardım kuruluşlarından ve hükümet tarafından sağlanacağı belirtildi¹¹⁹.

Göçmenlerin vapurlardan indiklerinde tahaffuzhanelere¹²⁰ yerleştiriliyor ve temizlik denetimlerinin yapılıyordu. Sağlık taramasından geçirilen göçmenlerin aşı kartları incelenerek aşısı olmayanlara aşı yapılıyor, bütün eşyaları denetimden geçiriliyor, kimlikleri inceleniyor ve uygulamalar hakkında bilgi veriliyordu. Burada denetimden geçirilen göçmenler misafirhanelere alınıyordu. Her göçmene statüsüne göre mülk veriliyordu.

Gayri mübadillere Yunanlı malları, harikzedelere Ermeni malları, Lozan Anlaşması kapsamındaki mübadillere ise sadece Rum malları veriliyordu. Yerleşeceği yere götürülen göçmene elindeki mal bildirim beyannamesine uygun yerler vermeye çalışılıyordu. Göçmenlerin sayısı çoğaldıkça yolculuk ve eşya taşıma konularında sıkıntılar yaşanıyor, göçmenler taşınma işlerini kendileri çözmeye çalışıyor¹²¹. Misafirhanelerin uygunsuz, taşınma işinin yetersiz olduğu ile ilgili haberler de kamuoyunda yankılar uyandırmaya başladı¹²².

---

¹¹⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s. 103.

¹²⁰ Sefer sırasında, yolcu ve gemi adamları arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık önlemlerinin alınması ve hastaların iyileştirilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılara kurulmuş sağlık kuruluşu.

¹²¹ *Ahali*, 2 Temmuz 1924.

¹²² *Ahenk*, 2 Kanunusani 1924.

b- GÖÇMENLERİN YERLEŞTİRİLMESİ

Çok sayıda göçmenin kış aylarında göç etmesi olumsuz şartların daha da kötüleşmesine sebep oluyordu. Mevsim şartlarından dolayı iç bölgelere yerleşecek mübadiller ulaşım sıkıntısı nedeniyle kıyı bölgelere yerleştirildi. Yaz aylarında havalarda ısınmasıyla iç bölgelere taşındı¹²³. Göçmenlerin yerleştirileceği terk edilmiş evler ilgisiz kişiler tarafından işgal edildiği için evler yetersiz kalıyordu. Göçmenler gelmeden önce taşınmaz malların tam olarak belirlenmemiş olmasından dolayı yer sıkıntısı çıktığında göçmenler bu sefer de başka bir bölgeye taşınmak zorunda kalıyordu. Kırsal kökenli bir aile kente yerleştirildiği gibi zeytincilikle uğraşan bir aile de işiyle ilgisiz bir araziye yerleştirilebiliyordu. Tüm bunlar tarım ve iş kollarında büyük sorunlar meydana getiriyordu. Birçok tütüncü aile dağlık yerlere, serbest meslekle uğraşanlarsa köylere yerleştirildi¹²⁴.

Mübadillere mal dağıtımının yapılmasından sonra mübadil Rumlardan kalan arazi hükümetin yerli halkı toprak sahibi yapma konusundaki kararı ile toprağa muhtaç köylülere dağıtılacaktı. Mübadillere verilemeyen ve elde kalan bağların harap olması nedeniyle, birçok zeytinlik tarla haline getirildi. Harap olan bağlara, bahçelere, zeytinliklere talip çıkmadığı için bu arazilerdeki zeytinliklerde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu nedenle Rumlardan kalan arazinin yerli halka dağıtılması talep edildi¹²⁵. Köylülere dağıtılan arazi üç sınıfa ayrılmıştı. Birinci sınıfın dönümü 11 Lira, ikinci sınıfın 8 Lira ve üçüncü sınıf arazinin dönümü ise 3 Liraydı¹²⁶.

Toprağı olan köylü tohum, çift hayvanı, su ve gübre ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamıyordu. Toprakların büyük bir kısmında iki ya da üç yılda bir ekim yapılmakta, tınaz(ekin yığını) ve harman makinelerinin olmaması da ürünlerin zamanında kaldırılamayışına neden oluyor, ürünler zarar görüyordu¹²⁷.

¹²³ Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s.111.

¹²⁴ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.43.

¹²⁵ *Anadolu*, 1 Nisan 1930.

¹²⁶ *Anadolu*, 2 Nisan 1930.

¹²⁷ Mehmet Tuğrul, "Köy Ekonomisi", *Ülkü*, VI/64,(Mayıs 1944), s.4.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verdiği bilgiye göre mübadele sırasında İzmir'e yerleştirilen göçmen sayısı 31.867'dir¹²⁸. Bu rakam İstatistik Yıllığında (1931-1932) kent merkezine 52.019, kazalarla birlikte 91.153 olarak verilmiştir¹²⁹. İzmir'den ayrılanlar Walder'in verdiği sayıya göre 213.418'dir¹³⁰.

Göçmenlerin iiaşesi hususunda hükümet büyük maddi sorumluluk üstlenmiş, bunun üzerine kamuoyunda yardım kampanyaları başlamıştı. Gazetelerde yardım çağrıları yapılıyor ve halk büyük destek veriyordu. İzmir'de Muhacirin Muavenet Yurdu başta olmak üzere pek çok cemiyet göçmenlerin birincil ihtiyaçlarını sağladı. İzmirli hanımların oluşturduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti adlı yardım kuruluşu başka grupları da etkiledi, birçok cemiyet Hilal-i Ahmer Cemiyetinin İzmir şubesinde toplanarak bu çalışmalara maddi destek sağladı¹³¹. Geliri göçmenlere verilmek üzere sinema gösterileri, piyesler, konserler düzenlendi. Bunlardan İzmir'de gösterilen "Girit Mucahir Kızı" adlı piyes göçmenleri çağrıştırdığı için çok ilgi gördü¹³². Geliş gidiş ve öğlen yemeği de hali kişi başına 5 lira ücreti olan ve Koç Çiftliğinde düzenlenen konser de yine yardım amaçlı yapılan çalışmalara örnektir¹³³.

Rumların Türkiye'den ayrılması ile oluşan iş gücü kaybının ekonomiye zararlarını önlemek amacıyla mübadele ile gelen göçmenlerin bu alanlara yerleştirilmesi amaçlandı. Göçmenler gelmeden önce mesleki bilgileri araştırılmış ve oluşturulan çizelgelere göre yerleşimleri amaçlanmış olsa da tam anlamıyla gerçekleştirilemedi. Bazı göçmenler kendi işleri ile ilgili olmayan yerlere yerleştirilirken bazıları ise tarım mevsiminden sonra getirildiği için üretime katılamadılar. Tütüncü göçmenlere zeytinliklerin verilmesi ya da kendi işine uygun yer verilen göçmenlerin barınacak yerleri olmaması gibi aksaklıklar da yaşanıyordu.

1928 Yunanistan sayımlarına göre Türkiye'den göç eden Rumlar arasından 880.000 Rumun 250.000'i çoğu tahıl ve tütün yetiştiricisi olmak üzere tarım ile uğraşan

---

¹²⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü İzmir Yay., 1929-1930 Ankara, 1930, s. 100-101 akt: Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s.113.

¹²⁹ *İstatistik Yıllığı(1931-1932)*, T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü yay., İzmir Bilgi Matbaası, İzmir, 1933.

¹³⁰ Bilge Umar (1974), *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.334, (Dipnot:69)

¹³¹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s.101.

¹³² *Ahenk*, 14 Kanunuevvel 1923.

¹³³ *Ahenk*, 16 Mayıs 1924.

insanlardı. Yine üzüm, incir ve tütün üretiminde uzmanlaşmış nüfusun göç etmesiyle oluşan ekonomik boşluk oldukça büyüktü. Bu durumun önüne geçmek için göçmenlerin bu işkollarında hemen yerleştirilerek ekonomiye katkıları sağlanmalıydı. Fakat öncelikli sorun barınma olduğundan bu konuda çalışmalar istenildiği ölçüde başarılı olamıyordu.

Türkiye'den ayrılan Rumlar Türkiye'ye gelen göçmenlerden iki kat daha fazlaydı. Fakat gelenlerin yüzde doksanı tarımla uğraşan insanlar olmasına rağmen Türkiye'den ayrılan göçmenlerin ancak yüzde otuzu tarımla uğraşıyordu¹³⁴. Bu durum tarım arazisi yönünden bir dengesizlik oluşturdu. Tarım alanlarının dağıtılması hususunda adil bir dağılım olması için bu alanlar özelliklerine göre gruplandırılarak göçmenler arasında yapılan ihtiyaca yönelik sınıflamalara göre kura çekildi.

Her sanat sahibi için sanatını icra edeceği bir yer ve gerekli araç gerecin verilmesi, ayrıca kira alınmaması için de bir genelge yayımlandı. Fakat bunun sağlanamaması ve yaşadıkları zorluklar bir süre sonra yeni bir iç göç oluşmasına neden oldu. Yer değiştirmeleri durumunda Mübadele İmar ve İskan Vekaleti tarafından tekrar yerleştirilme hakkına sahip olmadıkları açıklaması yapıldı. Buna rağmen karışıklık giderilemeyince 28 Ekim 1925 tarihinde göçmenlerin yerleştirildikleri yerde beş yıl oturmaları zorunluluğu getirildi¹³⁵.

Göç eden Rumların büyük kısmı kentli olmasına rağmen oldukça büyük miktarda çok verimli toprak bıraktılar. Bu topraklar üzerindeki ürünler ya ilgilenen olmadığı için ya da geride kalan yerli halkın öç almak amacıyla bu malları tahrip etmesi nedeniyle bakımsız kaldı. Toplanamayan üzüm, incir, tütün, incir gibi ürünler nedeniyle büyük kayıp meydana geldi. Sahipsiz kalan tarlalar tarımdan anlamayan kişilerce işgal edildi ve mübadele göçmenlerinin gelmesiyle bu arazilerden onları çıkarmak sorun oluşturdu.

İşgallere yasallık kazandırmak isteyen Maliye Vekaleti bu bölgelere yerleşenlerden kira alarak durumdan kamu yararı sağlamayı amaçladı. Böylece bağların bahçelerin tarlaların ve ağaçların kira yoluyla da olsa işletilerek üretime katkıları sağlandı. Üzüm, incir, pamuk, tütün gibi ürünlerin tarlalarda çürümesi engellendi.

¹³⁴ Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s.71.

¹³⁵ *Düstur*, VII, 3. Tertip, Ankara, 1953, s. 112, akt. Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s.156.

Fakat daha sonra bu alanların mübadele göçmenlerine verilmek üzere kiraya verilen kişilerden alınmak istenmesi büyük tartışmalara yol açtı. Göçmenlerin bu bölgeleri hak ettiğini ama kiralayanların da haklı olduğunu düşünen bir kamuoyu oluştu.

3- İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Resmi adı Türkiye İktisat Kongresi olan İzmir İktisat Kongresi, İzmir'in kurtuluşunun üzerinden sadece beş ay geçmişken Lozan Barış görüşmeleri kesintiye uğradığı sırada 1135 delegeyle Türkiye'nin ekonomik bakımdan gelişmesi ve yükselmesi için izlenecek yolu belirlemek amacıyla yapıldı. 17 Şubat 1923'te başlayan kongre 16 iş günü sürerek 4 Martta bitti. Kalkınma stratejisini tespit etmek ve ülkenin iktisadi meselelerini çözmek için toplanan kongrenin geniş tabanlı olmasına gayret edildi. Kongreye çiftçi, tüccar, sanayi erbabı, işçi, şirket, borsa, banka ve diğer iktisadi kurumlar davet edildi¹³⁶.

1920-1922 yıllarında devam eden Kurtuluş Savaşı döneminde asıl amaç yurdu istiladan kurtarmak olmuştu. Üretim ve endüstriye yatırım yapmanın aksine tüketim toplumu artmıştır. Türkiye'nin limanları, demiryolları, rıhtımları, elektrik ve su işletmeleri yabancıların elindeydi. Merkez Bankası işlevini yürüten Osmanlı Bankası da İngiliz-Fransız denetimi ve yönetimindeydi. Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye tüm ülke ekonomisine hakim durumdaydı.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin planlama ve uygulama dönemine geçişi açısından İzmir İktisat Kongresi büyük öneme sahiptir. Siyasi ve ekonomik bağımsızlık öncelikli konu olduğu dönemde tarihsel birikiminin yanında işgal yıllarından etkilenmiş, yangınla ve yıkımla yıpranmış İzmir'de böyle bir kongre toplamak zor bir işti. Kongreye ev sahipliği yapması için İzmir'in seçilmesinin başlıca sebepleri arasında,

---

¹³⁶ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir, Haberler-Belgelerle Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1982, s.1.

İstanbul'un hala işgal altında olması ve İzmir'in liman kenti geçmişi ile Anadolu'nun Akdeniz'e açılan kapısı olması, ayrıca İzmir'in Kurtuluş Savaşı'nın bir sembolü olması da vardı. Tüketim toplumunun çoğunlukta olduğu İstanbul'dansa üretici İzmir'in ekonomik büyüme modeli olması da kongre için bir örnek teşkil etti¹³⁷.

Ege bölgesinde sanayinin yabancıların elinde olması nedeniyle Müslüman Türk esnaf, azınlık olan yabancı tüccarın yerini almak istiyordu. Kongrenin İzmir'de toplanmasında Müslüman esnafın verdiği mücadelenin de etkisi büyük oldu¹³⁸. Gazetelerde büyük yankı uyandıran İktisat Kongresi coşku ve büyük ümitlerle beklendi. Ahenk Gazetesinde yazdığı makalede Mehmet Şevki İzmir'in fevkalade bir hadiseye şahit olduğunu yazarken kongreyi memleket için önemli bir yükselme olarak yorumlamıştır¹³⁹.

Kongrenin İzmir'de toplanmasının olumsuz bir etkisi de neden olduğu aşırı pahalılık oldu. Şehre dışarıdan gelen misafirlerin otel ve lokanta fiyatlarında büyük artışlara sebep olduğu günlerde İstanbul'da bir gecede 40-50 kuruş olan yatak ücreti İzmir'de 100 kuruşa çıkmıştı. Yine İstanbul'da lokantalarda 50 kuruşa yenilebilen bir yemek İzmir'de 70-80 kuruştur¹⁴⁰.

Kongrenin toplanma zamanı, dış dünyanın o günkü büyük güçlerine yabancı sermayeye sıcak bakan bir kapitalizm anlayışının benimseneceği ve siyasal bağımsızlığın ilanı mesajını verme amacı gütmektedir. Ekonomide tam bağımsızlık ve ulusallık ilkelerini benimseyen Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasında kongrenin önemine su sözlerle dikkat çekiyordu: *"Efendiler, Heyet-i Aliye'nizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millinin ve Teşkilat- ı Esasiye Kanununun ilk temel taşlarını tedarik hususunda amel olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarihi milletimizde en*

---

¹³⁷ Eyüp Özveren, "İktisat Kongresinden Büyük Buhrana İzmir: Bir Liman Kenti Üzerine Gözlemler ve Düşünceler", *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, 2007, s.43.

¹³⁸ R. Funda Barbaros, *1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme*, EBSO Yay., İzmir, 1995, ss.75-76.

¹³⁹ *Ahenk*, 16 Şubat 1923.

¹⁴⁰ *Vakit*, 17 Mart 1922.

kıymetli ve en yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, Kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halas-ı hakikisini temine medar(dayanak) olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihraz edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ibraz edecektir.¹⁴¹” Yine açılış konuşmasında ulusal sermayenin üzerinde durmuş, yerli gayrimüslimlerin ticaretteki etkinliğinin azaltılması için önlemler alınması gerektiğini belirtmişti¹⁴².

Misak-ı Milli içindeki tüm dinamiklerin temsilcilerini bir araya getiren kongrede ulusal bağımsızlık savaşının ekonomik sonuçları değerlendirildi. Türkiye'nin halkıyla birlikte ekonomiye yönelmesi anlamına gelen kongre; devletçilik, karma ekonomi ve liberalizm yolundan gidilecek batılı uygarlığın temellerini atmayı hedefliyordu.

Yeni Hükümet, Liberal ekonomi politikalarının izleneceğine dair İzmir İktisat Kongresi'nde işaretler verdi, kongrede alınan kararlar doğrultusunda faaliyetlerine başladı.

İktisat kongresinde belirlenen milli ekonomi anayasasını oluşturan 12 maddeden oluşan Misak-ı İktisadi ilkeleri şunlardır¹⁴³:

Madde 1: Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2: Türkiye halkı milli hâkimiyetini kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiç bir şeye feda etmez ve Milli hâkimiyetine müstenit olan meclis ve Hükümet'ine daima zahirdir.

Madde 3: Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

Madde 4: Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır! Vakitte, Servette ve ithalatta israftan kaçar. Milli İstihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

---

¹⁴¹ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK yay., Ankara 1989, s.69.

¹⁴² A.g.e., s.57-69.

¹⁴³ A.g.e., s.19.

Madde 5: Türkiye halkı servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenleri kendi istihali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.

Madde 6: Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salabet(dirayet, sağlamlık) her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukadderatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan fesat ve propagandalardan nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

Madde 7: Türkler, irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla mevlid-i şerif kandili gününü aynı zamanda kitap bayramı olarak teesid eder.

Madde 8: Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlaşması ile beraber; sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk; mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdad mirası olan binicilik, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve ehemmiyeti göstermekle beraber; cinslerini düzeltir, miktarlarını çoğaltır.

Madde 9: Türk; dinine, milliyetine, hayatına, müyessesatına ve toprağına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk; ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

Madde 10: Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11: Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar

Madde 12: Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir.

Misak-ı İktisadi maddeleri incelendiğinde bir ekonomik doktrin değil, ekonomik yaşamda milli bilincin oluşmasını amaçlayan bir bildiri olduğu görülür. Her maddede Türk milletinden yana bir geleneksel güzel tutumdan bahsedilerek ekonomik yaşamdaki tutum bir ahlaki tercih olarak sunulmaktadır. Milli İktisadi yoğun bir şekilde “Türk” bilinci üzerinde durmuş, bu kavrama ekonomik bir içerik yüklemeyi hedeflemiştir.

4- İZMİR FUARI

İzmir İktisat Kongresi'nin önemli özelliği, İzmir Fuarı'na giden yolda ilk adımı atmasıdır. Yerli Mallarının Korunması ve Kullanımı, Hükümetin iktisadi politikası açısından çok önemliydi¹⁴⁴. Kongre yeri olarak seçilen İkinci Kordon'daki Osmanlı Bankası deposu Hamparsomyan binasının içi ve dışı “İktisat Sergisi” ile süslendi¹⁴⁵. Türklere ait Yerli Mallarını tanıtan sergide, savaştan çıkmış Anadolu'nun ilk defa tüm emeği sergilenip, sanayileşmiş bir yurt yaratmak amaçlandı. Isparta, Kula, Gördes, Uşak kilimleri ve halıları, yağ ürünleri, sabunlar, makarna ve un ürünleri, kolonyalar, helvalar, ihraçlık pamuklar, kumaşlar, incir ve üzümler, ayakkabı, balık çeşitleri ve yumurtası konserveleri, mobilyalar, deri ürünleri, tarım araçları, kiremit, tuğla, maden örnekleri, tütün ve sigara, şarap örnekleri, kereste ve saraciye çeşitleri, giyim malzemeleri gibi birçok yerli ürün sergilendi¹⁴⁶.

Serginin beğenilmesiyle Kongre'de söz alan birçok delege serginin geliştirilerek her yıl yine İzmir'de açılmasını önerdi. İzmir valisi Kazım Paşa'nın çevresinde toplanan İzmirli taraflardan önemli bir ekonomik araç olarak kabul edilen bu oluşumla, İzmir İl Genel Meclisi ile Belediye Meclisi üyeleri işbirliği yaparak, kentte büyük çaplı bir ekonomik panayır açılması tasarısı geliştirildi¹⁴⁷. Bu amaçla açılan sergiler önce panayıra daha sonra da Kültür Park'a ve Fuar'a dönüştü. İlk olarak 4 Eylül 1927'de “9

¹⁴⁴ Tülay Alim Baran, *a.g.e.*, s. 91-92.

¹⁴⁵ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s 102.

¹⁴⁶ *A.g.e.*, s 102.

¹⁴⁷ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul, 1986, s.238.

Eylül Sergisi” olarak Mithatpaşa Sanat Enstitüsünde 338 yerli ve yabancı kuruluşun katılımıyla açıldı. 226 resmi ve özel kuruluşun yanında 9 dost ülkenin 72 kuruluşunun malları da sergilendi. Toplam 8.774 kişinin gezdiği bu sergiden sora İkinci 9 Eylül Sergisi 4 Eylül 1928’de yapıldı. Bu kez 55 yabancı ve 360 yerli katılımcı ile toplam 515 kuruluş sergiye katıldı¹⁴⁸. Katılımın artmasıyla Mithatpaşa Enstitüsünün salonları yeterli gelmeyeceği için bir panayır yeri hazırlanması gerekliliği doğdu. Dönemin belediye başkanı Behçet Uz, İzmir’deki hayat pahalılığına çözüm getirebileceği ve İzmir’in ticari hayatını canlandıracağı için bir belediye hizmeti olarak görülen panayırın çalışmalarına başladı¹⁴⁹.

9 Eylül 1933 tarihinde İzmir’in kurtuluşunun kutlanmasının ardından 100.000 kişilik büyük bir kalabalık bugünkü Efes Oteli’nin bulunduğu eski yangın yerine inşa edilmiş olan sanayi ve ticaret pavyonlarını ziyaret etti. 23 yabancı, 150 yerli kuruluşun katıldığı panayırın giriş ücreti büyüklere 5 kuruş, küçüklere ise 100 para idi¹⁵⁰.

1934 yılında Başbakan İsmet İnönü tarafından açılan 9 Eylül Panayırına İngiltere, Irak ve Sovyetler Birliği resmen katıldılar. 20 gün içinde 286.259 kişinin gezdiği panayırda 30 yabancı 166 yerli kuruluş yer aldı¹⁵¹. 1935 yılında İktisat vekili Celal Bayar’ın açtığı panayır 311.009 kişi tarafından gezildi. Katılımcıların ve ziyaretçilerin sayısının artması Kültür Park fikrini doğurdu. Yangın yeri olan Frenk Mahallesinde bir Kültür Park İnşa etmek için belediyenin bir süpürge alacak parası dahi yoktu. Öyle ki esnaf belediyeye borç verecek kadar dahi itibar etmiyordu¹⁵². Molozların temizlenmesi için Bayburtlu Niyazi adında bir inşaatçıya, belediye arsalarından mülk vermek teklif edilerek sağlanmıştır. Molozların temizlenmesinin ardından duvar örülmesi ihtiyacı gündeme geldi. Bunun için de Behçet Uz, mimar ve mühendislerin yanlarında çalışan kalfalar arasında yapılacak bir sınav tertip etti. Her kalfa fuar çevresindeki duvarın iki yüz elli metresini belediyenin vereceği malzemelerle öreceği iyi duvar yapamayanın kalfalık işine son verilecekti. İyi öremeyenlere bir hak daha

---

¹⁴⁸ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.102.

¹⁴⁹ Behçet Uz, *Atatürk’ün İzmir’i, Bir Kentin Yeniden Doğuşu*, haz. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s.57.

¹⁵⁰ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.104.

¹⁵¹ *A.g.e.*, s.105.

¹⁵² Behçet Uz, *a.g.e.*, s.62.

verilmek suretiyle Kültür Park duvarları rdrlm oldu. Duvar meselesinin çözümünden sonra tevik ve yardımlarla tel örgü içi de yaptırılarak fuar çevresi oluturuldu¹⁵³.

1 Ocak 1936'da törenle temeli atılan bugünkü İzmir Fuarı 360.000 metrekarelik alanın yeillendirilmesiyle oluşturulan Kültür Park, sekiz saat, üç vardiya ile günde 24 saat çalışmayla 1 Eylül 1936'da Lozan Kapısı önünde düzenlenen törenle Başbakan İsmet İnönü tarafından açıldı. 1936 fuarına Mısır, Yunanistan ve Sovyetler Birlięinden 48 yabancı Kurulu, 32 Vilayet Pavyonu ve 45 Yerli kurulu katıldı¹⁵⁴.

1926 yılında İzmirli esnaf ve tüccarlar tarafından kurulan İzmir Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti, 1930 yılında Türkiye Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin İzmir Şubesi'ne dönüştürülerek 8 Eylül 1931 tarihinden itibaren her hafta Salı günü Ticaret Odası'nda ve Vilayet Salonu'nda vali Kazım Paşa'nın huzurunda toplanarak çalışmalarını yürüttü. Okullarda, kahvehanelerde, fabrikalarda öğrencilere, işçilere ve halka konferanslar verildi, Tasarruf Haftası'nda okullarda iktisat, tasarruf ve yerli malları ile ilgili yarışmalar yapıldı, filmler ve tiyatro gösterileri sergilendi, her semtte İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne bağlı kadın ve erkek kolları oluşturuldu. Yerli malları yerine Avrupa malı satanların ve Avrupa malı yerine yerli malı satanların takibine karar verilerek bu karar gazetelerde duyuruldu¹⁵⁵. İzmir Erkek ęretmen Okulu ęrencileri konferans salonunda yerli mallarından oluşan bir sergi düzenledi. Şehirdeki ilkokul ve ortaokul öğrencileri sergiyi ziyaret ederek destek verdi¹⁵⁶.

---

¹⁵³ A.g.e., s. 66.

¹⁵⁴ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.106.

¹⁵⁵ Ferlal rs, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁵⁶ *Anadolu*, 10 Nisan 1929.

5- SANAYİLEŞME

Sanayileşme bir ülkenin makineli üretim alanında zenginleşmesinin yanında kalkınması anlamına da gelir. Ege Sanayicileri ve İş Adamları Derneğinin Ege Bölgesi Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Potansiyeli adlı çalışmada Türkiye'nin ve İzmir'in Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme gelişimi şöyle ifade edilmiştir¹⁵⁷: “Cumhuriyet tarihine dikkatle bakılırsa, liberal dönemler, onu takip eden karma ekonomiye dayalı dönemlerin periyodik bir seyir izlediği görülür. Her seferinde 10 yıllık bir liberal uygulama ve arkasından 20 yıllık bir devletçi uygulama şeklinde seyretmiştir. Buna göre 1. Liberal Dönem(1923-1930), Devletçi Dönem-Zorunlu Dönüşüm (1930- 1950), 2. Liberal Dönem-Çok Partili Reaksiyon (1950-1960), Planlı-Karma Ekonomi (1960-1980), 3. Liberal dönem(1980 sonrası)”

Şirketleşmenin en yoğun olduğu 1923-1927 yılları İzmir'de kentsel hizmetleri yerine getirmek için kurulan şirket sayısı ve sermaye bakımından önceki yıllara oranla Anonim şirketleşme hareketi gözlenmiştir¹⁵⁸.

Cumhuriyetin ilk yıllarında örgütlenme usulleri ve toplumsal ilişkilerin kuralları belirlenerek Osmanlı Devleti dönemindeki imtiyazlı şirketlerin Türkleştirilmesi yoluna gidildi. Kamu hizmeti gören kuruluşların %20-30'unun İzmir'de bulunmasına karşılık Dünya Ekonomik Buhranının ardında imtiyazlı şirketlerin ihtiyaca cevap verememesi sonucu devletçi politikadan uzaklaşıp kamu hizmetleri belediyelerin kontrolüne verilmiştir¹⁵⁹.

Fransızların öncülüğünde 1880'li yıllarda Kordon'da faaliyetlerine başlayan İzmir Ticaret Odası yabancı kontrolündeki uygulamaları 1922 İzmir yangını ile sona erdi¹⁶⁰. Türk ordularının İzmir'e girmesinden sonra Türk tüccarlar Halimağa Çarşısı'nda geçici bir Ticaret Odası yönetimi kurdular. 1 Kasım 1922 'de oda yönetimi gayri resmi olarak Türklerin elinde bulunuyordu. Yangında yanan oda binasının yenisi

¹⁵⁷ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.92.

¹⁵⁸ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.291.

¹⁵⁹ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmir'de Belediye(1868-1945)*, Dokuz Eylül yay., İzmir,1998, s.291.

¹⁶⁰ Bülent Durgun, *Erken Cumhuriyet Dönemi...*, s.39.

1927 yılında Türkiye çıkarları için Türk tüccarlarınca yönetilerek tekrar hizmete girdi¹⁶¹. Türkiye 1923-1930 yılları arasında özel kesime, 1930-1940 yılları arasında devletçi uygulamaları sürdürürken ve 1930 yıllarında ekonomik buhranla uğraşırken İzmir Ticaret Odası desteği çok büyük oldu. Kemalizmin başarısı için milli tüccarlar bu desteği sürekli canlı tutmak istemişlerdi.

Osmanlı İmparatorluğunun ikinci büyük sanayi merkezi haline gelen İzmir'de sanayinin gelişmesiyle birlikte işçi istihdamı da artıyordu. Un fabrikalarında, imalathanelerde, demiryollarında çalışan ustalar ve kalfalar Rumdu. Tramvay sürücüleri Türk'tü¹⁶². Sermaye-emek çatışması bağlamında 1908'de hamal ve mavnacıların grevi, 1908 ve 1923'te demiryolu işçilerinin, 1923'te Şark Sanayi İplik Mensucat Fabrikası memur ve işçilerinin grevleri büyük grevler olarak sayılabilir¹⁶³. 1923'te Mensucat Fabrikasındaki greve 13 memur, 540 işçi, aynı yıl Osmanlı Aydın Demiryolu Kumpanyasındaki greve 1563 işçi katılmıştır¹⁶⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan sanayileşme çabalarının yönünü ve durumunu tespit etmek üzere sayım yapmak amacıyla İstatistik Umum Müdürü Belçikalı İstatistikçi Camille Jacquart tarafından yönetilen Türkiye'de uygulanan ilk Sanayi sayımı olan 1927 Sanayi Sayımı yapıldı¹⁶⁵. Bu sayıma göre ülkede toplam 65.245 işyerinin %5.4'ü İzmir'de, %13'ü İstanbul'daydı. Bu işletmelerdeki 257.000 kişinin %10.8'i İzmir'deki işletmelerde çalışıyordu. Yine bu sayıma göre İzmir'de 3.522 işyeri vardı ve işyerlerinin çoğunda işçi sayısı 6'dan azdı. 20'den çok işçi çalıştıran işyerleri daha çok tarıma dayalı sanayi kollarındaydı¹⁶⁶.

Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunda benimsenen temel ekonomik, sosyal hedeflerle verilmek istenen mesaj, İzmir'de "İzmir Bölgesi Sanayicileri" tarafından ileri sürülen isteklerle vücut bulmaya başladı. Sanayi ve Çalışma Müdürü Şerif Bey

¹⁶¹ Funda Barbaros ve diğerleri, *Ege Bölgesi Sanayi Odasının 50. Yılı*, Tükelmat AŞ., İzmir, 1995.s.17.

¹⁶² Nail Morali, *Mütarekede İzmir*, Tekin yayınevi, İstanbul, 1976, s 70.

¹⁶³ Emin Elmacı, "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmir Limanında Hamalların Boykotu", F. Yılmaz, N. Kesen, H. Türker(Der), *1. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentler Sempozyumu, Geçmiş, Gelecek (25-26 Eylül 2008, İzmir)*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, s. 309-317.

¹⁶⁴ Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ekonomisinde Süreklilik ve Kırılmalar", *Değişen İzmir'i Anlamak*, Phoenix yay., Ankara, 2010, s.65.

¹⁶⁵ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.98.

¹⁶⁶ A.g.e., s.98.

tarafından “İzmir Bölgesi Türk Sanayi Birliği” adı altında bir birlik oluşturulmasını görüşmek üzere İzmir sanayicileri davet edildi. 6 Temmuz 1927’de yapılan toplantıda Yerli Sanayi Teşvik Kanunu’nun uygulanmasında hükümete yardımcı olmak, bu kanundan milli sanayinin azami şekilde yararlanmasını mümkün kılmak, gerekli hammaddenin değişim ve dağıtımı için gerekli düzenlemeleri yapmak gibi amaçlar belirlendi. 11 Eylül 1927’de İzmir Sanayi Birliği resmen kuruldu. 1937 yılının Şubat ayına kadar çalışmalarını sürdüren birlik sanayicilerin idari ve mali güçlükler karşısında öneri, görüş ve beklentilerini ifade edebildikleri bir platform oldu¹⁶⁷.

1920 yılında İzmir’de 11 Anonim şirketi bulunuyordu¹⁶⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermaye şirketlerinin Türkiye’de açtıkları şubeler ya da Türk yasalarıyla kurulan anonim, limited ve kollektif şirketler aracılığı ile oldu. 1920-1930 yılları arasında 10 yeni Türk Anonim Şirketi kuruldu ve yalnızca dördünde yabancı sermaye ile ortaklığa gidildi. Yabancı sermaye, yerli sermayenin bağımsız olarak anonim şirketler halinde örgütlenmediği, dokuma ve kimya sanayileri ile inşaat ve haberleşme alanlarında yerli sermaye ile işbirliği yaptı¹⁶⁹. Yabancı sermayenin egemen olduğu bazı Türk anonim şirketleri hükümet ya da belediyelerin verdiği imtiyazları gerçekleştirmek için kurulmuş ve İstanbul, Ankara, Adana ve İzmir’de toplanmışlardı¹⁷⁰. İzmir’de yerli sermaye bankacılık, ticaret, liman hizmetleri, mezbaha işletmeciliği, matbaacılık ve yayın alanlarında örgütlenmişti¹⁷¹. 1927 yılına gelindiğinde İzmir’de 6’sı imtiyazlı 18 Türk anonim şirketi, 8 kooperatif bulunuyordu¹⁷².

Modern teknoloji ile İzmir’in su sorununa çözüm bulmak için 1895 yılında İzmir Suları Osmanlı (Türk) Anonim Şirketi kuruldu¹⁷³. İmtiyaz sözleşmesine göre şirket okul, hastane ve resmi dairelere bedava su veriyordu. Bunun yanında halk için 20 tane de çeşme açmak zorundaydı. Bu çeşmeler halkın ihtiyacını karşılayamadığı için

---

¹⁶⁷ A.g.e., s119.

¹⁶⁸ Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Yurt Yay. Ankara, 1982, s.62.

¹⁶⁹ Gündüz Ökçün, *1920-1930 yılları arasında kurulan Türk Anonim şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara 1971, s.122.

¹⁷⁰ A.g.e., ss. 116, 153,161.

¹⁷¹ A.g.e., s.122-123.

¹⁷² *Anadolu*, 11 Teşrin Evvel 1927.

¹⁷³ *Ahenk*, 12 Haziran 1311; Münir Aktepe, “İzmir Çeşmeleri”, *Üç İzmir*, Editör Enis Batur, İstanbul, s.101.

belediye 1912 yılında gerekli yerlere çeşmeler yaptırdı¹⁷⁴. Şirket faaliyete geçtiği sırada suyun metreküpünü diğer kentlere göre çok düşük bir tarifeye 2 kuruştan satıyordu¹⁷⁵.

Cumhuriyet döneminde belediye sularının kesilmesi üzerine yukarı mahallelere belediye tarafından 30 çeşme yaptırıldı¹⁷⁶. Bu çeşmelerin sayısı kısa sürede 60'a ulaştı¹⁷⁷. Bu halk çeşmeleri yüzünden kumpanya yeni abone kazanamadığı gibi olan abonelerini de kaybediyordu. 1927-1933 yılları arasında suyun tarifesi değişmedi. 1933 yılında suyun metreküpü 19 kuruştan 17 kuruşa indirildi¹⁷⁸. 1934 yılında evlerine su alan vatandaşlar için suyun metreküpü 16 kuruş, belediye için ise 6 kuruştur¹⁷⁹. Bu tarihten sonra her yıl kademeli olarak 10 kuruşa kadar indirilen ücretler İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar yükselerek 19 kuruşa kadar yükseldi¹⁸⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında elektrik işleri İzmir'in en büyük dertlerinden biriydi. Yeterli olmasa da kent merkezinde, Buca, Bornova ve Karşıyaka'da elektrikle aydınlatma yapılıyordu. Elektrikle aydınlatma yapan kuruluşların tamamının milli olduğu bu yıllarda kenar mahalleler hiç aydınlatılmıyor, hükümet önüne kadar olan sokaklarda hem elektrik hem havagazı lambaları yanıyor¹⁸¹.

Elektrik işletmelerinin kenti düzenli olarak aydınlatacak donanımı yoktu. Özel şirketler yeterli aydınlatmayı sağlamıyor, yüklü faturalar çıkarıyordu. Elektrik işletmelerinin düzenli hizmet sunmaması üzerine Belediye Başkanı Muammer Bey 1924 yılında Belediye Meclisinden aldığı yetkiyle havagazı aydınlatmasının daha ucuz olacağı düşüncesiyle havagazı işletmesini 100.000 lira karşılığında on sekiz aylığına kiraladı. 1928 yılında İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketince elektrik santrali kurularak İzmir modern bir elektrik üretim ve dağıtım ağına sahip oldu. Konutlarda tüketilecek elektriğin kilovatsaat ücreti için şirket delegesinin 32, belediye

---

¹⁷⁴ *Ahenk*, 7 Haziran 1328.

¹⁷⁵ *Ahenk* 26 Eylül 1314.

¹⁷⁶ *Hizmet*, 10-12 Teşrinisani 1930.

¹⁷⁷ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s 185.

¹⁷⁸ *Hizmet*, 20 Eylül 1933; *Yeni Asır*, 20 Eylül 1933.

¹⁷⁹ *Anadolu*, 28 Ağustos 2 Eylül 1934.

¹⁸⁰ *Yeni Asır*, 5 Mart 1943.

¹⁸¹ Haydar Rüştü Öktem, "Havagazı", *Anadolu*, 2 Teşrinievvel 1340.

delegesinin 22 kuruş olan önerilerinin üzerine geçici tarife olarak İstanbul ve Ankara'ya göre çok yüksek olan 25 kuruş belirlendi¹⁸². Konutlarda elektrik ücretleri şöyleydi:

Tablo 6: 1928-1945 Yılları Arası Konut Elektriği Ücretleri (Kwh/Kr)

		1928	1936	1939- 1941	1942	1943	1945
İzmir	Konutlar	25	18.5	14.5	15.5	19.25	21.25
Karşıyaka	Sanayi	12.5	8.75	7.25	7.25	9.75	10.75
Bornova	Konutlar	-	19.5	15.25	16.25	20	22.25
Buca	Sanayi	-	9.75	7.50	8	10	11.25

Anadolu, 27 Eylül 1928

Tablodan görüldüğü gibi konut elektriği sanayi elektriğinin iki katı pahalıydı. Elektrik Buca ve Bornova'da İzmir ve Karşıyaka'dan %5 daha pahalıydı. 1930 yılına gelindiğinde kamu hizmetlerinin genel görünümünü aşağıdaki haritadan incelemek mümkündür.

¹⁸² *Ahenk*, 22-25 Şubat 1928; *Anadolu*, 20-27 Eylül 1928; *Anadolu*, 30 Mart 1929.

6 Ekim 1928 tarihinde otomatik telefon santralının hayata geçmesiyle bu hizmet İzmir'deki diğer santraller kapatılarak, 1938 yılına kadar İzmir Belediyesi ve Ericsson ortaklığı olan İzmir ve Civarı Telefon Türk Anonim Şirketi tarafından görüldü.

1923–1929 yıllarında endüstri alanındaki gelişme, tarım sektöründeki gelişmenin gerisinde kaldı. 1929'dan sonra ise alınan önlemlerle endüstri gelişme göstermiş, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletme sayısı 1923 yılında 147 iken bu sayı 1927 yılında 589'a, 1933 yılında ise 2.317'ye ulaşmıştı¹⁸⁵. Bu dönemde özel girişime dayalı bir sanayileşme politikası benimsenirken özel girişimin çabaları sayesinde sanayileşmenin ve buna bağlı olarak kalkınmanın gerçekleşeceği beklendi. Ancak beklentilerin gerisinde sonuçlar gerçekleşti ve bu sebeple hükümet bu dönemde özel girişimciler tarafından gerçekleştirilen sanayileşmenin hızından ve yapısından memnun kalmadı¹⁸⁶.

1929 Büyük Dünya Bunalımının da etkisi ile devletçi bir sanayileşme modeli arayışına giren Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde Dünyadaki sosyalist olmayan ilk planlama deneyimlerinden biri olarak kabul edilen sanayi planları doğrultusunda planlı bir sanayileşme sürecini gerçekleştirdi. 1930 tarihli *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor* ile başlayan çalışmalar SSCB'nin teknik ve mali yardımıyla hayat buldu. Daha sonra Amerikalı uzmanların raporlarından da faydalanılarak 1934 yılında sanayide planlı dönem başlatıldı¹⁸⁷.

---

¹⁸⁵ Tuncay Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 4. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2005. S 196-197.

¹⁸⁶ Aytekin Altıparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayi Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2002) Sayı:13, ss.37.

¹⁸⁷ Alkan Soyak, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Yıl:4, Sayı:2, (2003), ss.172.

6- UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKASI: LİBERAL EKONOMİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında yoksul halk geçimini tarımdan sağlamaya çalışırken ilkel yöntemler kullanıyordu. Gümrük rejimi yerli ürünler yerine ithal mallarını koruyordu. Demir ve deniz yolları gibi en önemli sektörlere hakim yabancı şirketler ülkeyi terk etmişti. Bütün bunların yanında devleti zor durumda bırakan Düyun-u Umumiye ile ekonomisi çökmüş ve bütün ticari faaliyetleri büyük ölçüde durmuş Türkiye’de her şeyi yeniden inşa etmek gerekiyordu¹⁸⁸.

Cumhuriyet döneminin ilk on yılını incelediğimizde kalkınma için en uygun yolun arandığını ve çeşitli araçların denendiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde devletçilikten kaçınılmış, özel sektör sanayiini geliştirmek için sermaye unsuru üzerinde durularak tabii kaynakların ve özellikle yeraltı zenginliklerinin araştırılması, mevcutların geliştirilmesi, enerji kaynaklarından yararlanılması, personel yetiştirilmesi gibi alanlarda önemli çalışmalar yapılmıştır¹⁸⁹.

Devlet kurulduktan sonra ekonominin içinde bulunduğu zor koşullar altında, bağımsızlık ilkesinden ödün vermeden ülkenin kalkınması ancak yine ülkenin sınırlı kaynakları ile gerçekleştirilecekti. Cumhuriyetin ilk on yılında uygulanan politikalar 1930'lann başlarından itibaren önemli farklılıklar göstermişti. İlk yıllarda özel girişime verilen önceliğin yerini 1932'den sonra devletçilik politikası aldı. Bu politika değişikliğinin nedeni dünya konjonktüründe ortaya çıkan gelişmelerin yani sıra yeterli bilgi ve sermaye birikimine sahip olmayan özel girişimin tek başına bu işin altından kalkamayacağını görülmesiydi.

1923-1932 yılları özel girişime öncelik veren bir politika arayışı dönemidir. Korkut Boratav bu dönemin, devletin hiç bir şekilde ekonomiye müdahale etmediği

---

¹⁸⁸ Muhammed Karataş, “Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, İstanbul, 1998, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, s.3318

¹⁸⁹ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.94.

gerçek anlamda "liberal" bir dönem olmadığına dikkati çekmektedir. Bu dönemde Devlet ekonomiye müdahale etmiştir. Bu müdahaleler, devletin bizzat kendisinin işletmediği tekelleri imtiyazlı şirketlere dağıtmaya, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşviklerle özel sermaye birikimini hızlandırmaya yöneliktir¹⁹⁰.

1924 yılında özel girişimin finansmanını sağlamak üzere İş Bankası kurulmasıyla Hükümet, yerli kapitalist sınıfı geliştirmedeki isteğini gösterdi. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ise özel yerli sanayiye ve maden işletmelerine çok geniş koruma ve muafiyet olanakları sağlamaktaydı. Diğer teşviklerle birlikte bu kanun özel sanayinin gelişmesinde çok büyük rol oynadı¹⁹¹. Bu kanun 1913 yılında kabul edilmiş olan geçici kanunun genişletilmiş hali olarak 1927 yılından 1942 yılına kadar uygulanmak üzere kabul edildi. Bazı önemli sanayi firmalarına fabrika toprağı verme, vergi muafiyetlerini sağlama, taşıma indirimleri, üretim primleri, devlet kurumlarını zorunlu alıcı kılma gibi teşvik tedbirleri alan kanunun genel amacı sermaye birikimini arttırmak, özel teşebbüs eliyle sanayileşmeyi sağlamaktı.

Devletin bu dönemde ekonomideki varlığı Osmanlı İmparatorluğundan devralınan devlet tekelleri (tuz, petrol, benzin, barut ve patlayıcı maddeler tekelleri) ve fabrikalardan ibaretti¹⁹². 1 Mart 1924'te devletin ilk bütçesi, yaklaşık 120.000.000 Lira kabul edilerek yürürlüğe girdi.

Tablo 7: 1 Mart 1924 bütçesinde kamu harcama kalemleri

Savunma	33.000.000
İçişleri	15.000.000
Eğitim	6.100.000
Adalet	4.500.000
Sağlık hizmetleri	2.200.000

(Lira)

¹⁹⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş yay., Ankara, 1982, s.3.

¹⁹¹ A.g.e., s.25.

¹⁹² Okan H. Aktan, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s.29.

Tabloya göre en büyük bütçe 33.000.000 ile savunmaya ayrılmıştır. İkinci sırada işçileri ve üçüncü sırada eğitim işleri için bütçe ayrılmış olması bu dönemde eğitime verilen önemi göstermektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Denk bütçe, düzgün ödeme" ilkesine bağlı kalındı. Atatürk döneminde uygulanan 15 bütçenin 11'inde gelir gider dengesi sağlanmış, 3'ünde bütçe fazla vermiş, 1924 bütçesi ise açık vermiştir¹⁹³.

Savaş öncesi 155 milyon lira olan dış borç, savaş sonunda 388 milyon liraya ulaştı¹⁹⁴. Artan enflasyon karşısında başta İzmir'de olmak üzere paralar arasında değer farkları oluşuyordu¹⁹⁵. Anadolu'da kullanılan para birimi Osmanlı lirasıyken İzmir'de her çeşit para geçerliydi¹⁹⁶.

Yunanlılar işgal döneminde İzmir'de 176 milyon lira değerinde 19 bin gayrimenkul yağmalamış, bu rakam menkul ve hayvan zararı ile 315 milyon liraya çıkmıştır¹⁹⁷. Yunanlılar yağmalama dışında İzmir'deki Türk halkına zulüm ve gasp uyguluyorlar, kapkaç ve ev hırsızlığı da yapıyorlardı¹⁹⁸.

1929'un sonlarına doğru ödemelerdeki açık ve bu açığa bağlanan Türk parasının kıymetinin değer kaybını önlemek için ve kısa vadeli tedbirlerin başında "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" adında bir cemiyet kuruldu. Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak amacıyla kurulan cemiyet, yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak için çalışmalara başladı. Yerli malların miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak ve yerli malların sürümünü arttırmak da amaçları arasındaydı¹⁹⁹.

---

¹⁹³ İrfan Kalaycı, "Atatürk'ten Günümüze Dersler", *Strateji Dergisi*, sayı:185, (Ocak 2008), s.16.

¹⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler III*, Hürriyet Vakfı yay. İstanbul, 1989, s.347.

¹⁹⁵ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.242-247.

¹⁹⁶ Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7,(Kasım,1986), ss.65-66.

¹⁹⁷ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Seminerine sunulan bildiri, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler, Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, s.219.

¹⁹⁸ *Ahenk*, 5 Şubat 1335; 16 Teşrinisani 1335; 27 Teşrinisani 1335.

¹⁹⁹ "Tarihte Yerli Mali", *Hâkimiyeti Milliye*, 3 Ocak 1930.

Tablo 8: Atatürk Döneminde Gayrisafi Milli Hâsılanın Sektörel Dağılımı (000.000 TL.)

Yıl	Tarım	Sanayi	İnşaat sanayi	Ticaret	Ulaştırma ve haberleşme	Mali Müesseseler	Konut sahipliği	Serbest meslek ve hizmetler	(Eksi) İzafi banka hizmetleri
1923	1.270,20	310,2	81,1	202,1	94,9	18,7	505,2	151,3	9,9
1924	1.616,80	288,9	111,1	228,8	117,2	26,9	516,7	173,8	14,2
1925	1.706,20	345,9	141,2	270,1	136,9	40,6	528,6	193,4	29,2
1926	2.253,60	398,1	141,6	305	151,4	61,1	540,9	229,5	41,5
1927	1.565,30	480	180	315,2	150,7	56,9	553,6	198,9	57,2
1928	1.857,90	474,4	201	320,4	169,6	67,1	567,1	220	51,3
1929	2.643,30	493,3	239,5	335,4	194,5	76,4	581,2	270,3	58,9
1930	2.542,20	554,4	247,6	338,1	195,6	86,4	595,6	275,9	57,4
1931	2.907,90	636	165,2	370,1	205	89,0	610,2	300,4	70
1932	2.074,40	745,3	161,2	390	192,3	102,6	625,2	265,4	64,1
1933	2.527,50	882,4	188,1	435,4	213,1	83,1	640,7	308,4	59,9
1934	2.596,10	1.004,20	221,2	487,5	232,5	90,4	656,9	327,5	65,2
1935	2.435,00	1.000,60	214,5	481,1	230,2	79	671,5	317,2	56,9
1936	3.747,10	968	244,4	499,3	261,6	86,6	685,9	393,3	63
1937	3.611,60	1.062,80	252,6	540,4	288	85,3	701,1	398,1	51,1
1938	3.808,60	1.236,10	316,6	626,4	324,2	144,9	717,1	436,8	74,3
1939	3.957,00	1.440,80	318,1	659,8	355,4	133,6	742,2	472,5	79,7

İstatistik Göstergeler 1923–1998, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Ocak 2001, s.576–585.

Tablodan anlaşılacağı gibi gayri safi milli hasılda her yıl en büyük orana sahip tarım, yıllar içinde kendi içinde de artış göstermiştir.

İthalat kısılarak ticaret açığı kapatılacak ve Türk parasının değerindeki düşüş durdurulacaktı. Cemiyet bu amaçları gerçekleştirmek için yoğun bir çalışmaya girdi ve bununla ilgili olarak bir de kampanya başlattı. Tasarrufu teşvik etmeye yönelik “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası”, sergiler, toplantılar ve eğitim kampanyaları düzenlendi. Bu şekilde halkın tüketim alışkanlıkları değiştirilmeye çalışıldı. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından ekonomik sorunlar halka anlatılarak yurttaşların bilinçlendirildi. Bunu yaparken milli duygulara hitap eden sloganlar kullanıldı.

B- DÜNYA EKONOMİK BUHRANI DÖNEMİ

1- DÜNYA EKONOMİK BUHRANI

Birinci Dünya Savaşının bıraktığı ekonomik yıkım, bozulan ticari ilişkilerin düzeltilmesini de amaçlayan yeni ve hızlı bir kalkınmayı gerekli kıldı²⁰⁰. Savaşın ülkelerde yaşanan dayanıklı tüketim malları ile sermaye stokları eksikliği karşılanmış olsa da talebin az olmasıyla yaşanan fiyatlardaki düşüş 1921 yılında ilk buhran belirtileri oldu²⁰¹. İşsizlik ve sanayide yavaşlamayla kendini gösteren 1921 Krizinde İngiltere'nin etkisiyle Almanya'nın imzaladığı Versay Anlaşmasıyla Avrupa bölündü ve uluslararası ticaret ilişkileri bozuldu. Mayıs 1922'de toplanan Cenova Konferansı, ilk defa ekonomi ile politikanın iç içe geçişine neden oldu. İngiltere'nin sterlin-altın dengesini kurma isteği yüzünden Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa arasında kurulmaya çalışılan istikrar sağlanamadı²⁰².

1922-1925 yılları arasında genel olarak Dünyada ekonomik bir canlanma yaşandı. İngiltere bu durumdan yararlanarak Londra'yı yeniden Dünyanın malî merkezi yapmak üzere Sterlin'i altın standardına bağladı²⁰³. İngiltere'nin ardından Fransa ve diğer büyük devletler de aynı yolu izleyince para ayarlamaları, devalüasyonlar dövizin güvenilirliğini sarstı ve birçok ülke ellerindeki dövizleri altına dönüştürmeye başladı. Bunların sonucu olarak 1927'den itibaren Dünyanın birçok yerinde para krizleri ortaya çıktı. 1921 ve 1927 bunalımları büyük dünya bunalımının ilk işaretleriydi. 1929 yılında dünyanın beklemediği bir zamanda Dünya Ekonominin Buhranı yaşandı.

1929 yılına gelene kadar hisse senedi fiyatları yükselirken ekonomik faaliyetlerdeki gelişme paralel gitmedi ve bu fark giderek açıldı. Buhran, çok geçmeden panik yaratıp yatırımcıları durdurarak tüm işletmeleri etkisi altına aldı. 24 Ekim 1929'da New York Borsası'nda, Chirre senetleri değerinde büyük bir düşme başladı.

²⁰⁰ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi yay., Ankara, 1977, s.3.

²⁰¹ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyete...*, s.147.

²⁰² Jacques Néré, *1929 Krizi*, (Çev.: Vamık Toprak), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980, s.21.

²⁰³ Erden Öney, *Uluslar Arası Para Sistemi*, AÜSBF Yay., No:48, Ankara, 1980, s.121.

Amerika’da “Kara Perşembe” adıyla anılan bu günde; yaklaşık 16 milyon hisse senedi %50 ile % 90 arasında değişen oranlarda hızlı bir şekilde değer kaybetti.

New York Borsasında Borsadaki bu ani düşüşü önlemek amacıyla bankalar büyük miktarlarda hisse senedi alımına gittiyse de birçok banka iflas etti²⁰⁴. Bir ay içinde New York Borsası’nda işlem gören sanayi hisse senetlerinin değerinde üçte bir azalma oldu. 1932 yılının ortalarına doğru ise 1929 Ekimindeki değerlerinin yaklaşık altıda birine indi²⁰⁵.

New-York borsasında yaşanan panik kısa sürede Amerika’dan başlayarak bütün ülkelerde yatırımların durmasına neden oldu. Amerikan sermayesi 1928 yılında genişleyerek borsaya kaydı ve böylece Almanya’ya yönelen sermaye azaldı. Ülkede yatırımlar düştü ve tüm ekonomik faaliyetler durma noktasına geldi. Bu nedenlerle Almanya 1. Dünya Savaşı sonrasında ödemek zorunda olduğu borçlarını ödeyemedi. Her ülke başka ülkeye verdiği ödünç fonlarını geri çekmeye başladı. İngiltere, Fransa ve Almanya Merkez Bankalarının altın stokları giderek azaldı. Bütün bu gelişmeler uluslararası ticaretin yıkılması, yatırımların ve üretimin azalması ile kârlardaki düşme, 1929 bunalımının bir dünya bunalımına dönüşmesinde başlıca etkenleri oldu. Talepteki düşüş arzdaki düşüşten fazla oldu²⁰⁶. 1929’da 1,5 milyon olan işsiz sayısı 1932’de 12 milyona ulaştı, üretim ve milli gelirlerde büyük gerileme yaşandı²⁰⁷. Her yerde fiyatlar düştü, iflaslar çoğaldı, uluslararası ticaret durdu²⁰⁸. Amerika’nın Avrupa ülkeleri üzerinde kurmaya çalıştığı güç sonucu dünyanın kredi merkezi haline gelmesi krizin hızla yayılmasına sebep oldu. Bu durum Amerika’nın dış ticaretini dengelemek için ithalat yapmasına rağmen ihracat fazlasının oluşmasına engel olamadı. İhracat yaptığı ülkeler Amerika’ya borç senetleri göndermeye başladı. 1929’dan sonra Amerika da borç veremeyecek duruma geldiğinde bunalım başladı ve uluslararası ticaret kilitlendi. Amerika’da hisse senetleri piyasası çöktü.

---

²⁰⁴ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yay., No: 109, Ankara, 1995, s.55; İlhan Tekeli- Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 12.

²⁰⁵ Michael Stewart, *Keynes Devrimi*, (Çev. A. Baltacıgil), Minnetoğlu yay., İstanbul, 1980, s.56-57.

²⁰⁶ Enver Özcan, *Ekonomik Bunalımlar*, Ankara, 1981, s. 195.

²⁰⁷ Michael Stewart, *a.g.e.* s.57.

²⁰⁸ Gencay Şaylan, *a.g.e.*, s.55.

1930'da parlamentodan. yüksek gümrük tarifeleri getiren Hawley Smoot Kanunu çıktı. Dışa vermiş olduğu borçları tahsil etmeye çalışan Amerika'nın, bu borçların ödenmesine olanak verecek mal ithalatına engel olmaya çalışması çok fazla eleştiri aldı. Amerika'nın dünya ticaretinde birçok malın ihracatçısı olması sebebiyle birçok ülke Amerikan fiyatlarına uymak zorunda kaldı. Bu da krizin Dünyanın her yanına hızla yayılmasına ve en çok zarar görenlerin Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olmasına sebep oldu.

Başkan Hoover'ın, 1931'de kendi adını alan moratoryumu ilan etmesi ile dengeler değişti. İşsizlere yardımda bulunmayı reddeden Hoover, 1929 yılı sonunda Federal Farm Board piyasadan satın almalar yoluyla tarım ürünleri fiyatlarını desteklemeye çalıştı. Fiyatların düşmesini çabuklaştıran asıl etkenlerden biri de çiftçinin bu destekle üretimi daha da arttırması oldu. Federal Farm Board, 1931 ortasında asıl işini bırakıp satın almalarla biriktirdiği stoklardan kurtulmaya çalıştı. Tarımsal fiyatlardaki ve sanayi fiyatlarındaki düşüş, üretilen malların satılmamasına, işletmelerin giderleri azaltmasına, çalışma süresinin kısaltılmasına ve birçok alanda çalışan işçinin işten çıkarılmasına neden oldu. İflas ve yatırım azalmalarının yarattığı işsizlik, tüketim düzeyini düşürdü. Bu da iflasların artmasına ve yatırımların daha da azalmasına yol açtı. A.B.D.'deki işsiz sayısı, 1933 yılında 14 milyona ulaştı. Sanayileşmiş ülkelerin tamamında ise 30 milyona yakın çalışan işsiz kaldı²⁰⁹.

1933 Londra Konferansı'ndaki bütün çabalar, dünya ticaretindeki dengeyi sağlayamadı. İngiltere Başbakanı Ramsey, A.B.D. Başkanı Roosevelt'i dünya ticaretinin yeni ekonomik yapısına uyması konusunda ikna edemedi²¹⁰. Bunalımın sorumluları olan İngiltere ve özellikle A.B.D. ekonomilerinin Dünyadan bir süre geri çekilmesi, bunalımın yayılmasında etkili oldu.

20. yüzyılda yaşanan en büyük ekonomik kriz olan 1929 Bunalımı, o zamana kadar geçerliliğine inanılan; serbest piyasa güçlerinin kendiliğinden en akılcı seçimi yapacağı, altın esasına dayanan para rejimi, devletin ekonomik işlere karışmaması gibi

---

²⁰⁹ Albertini, J. M. , *Ekonomik Sistemler (Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm)*, (Çev.Cafer Unay), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1990. s.98.

²¹⁰ Néré, Jacques, *a.g.e.*, s.100-104.

birçok temel ekonomik politikanın da geçersizliğini gösterdi. Birinci Dünya Savaşının sonucu İkinci Dünya Savaşının sebebi olduğunu da söyleyebileceğimiz bunalım aynı zamanda, gelişmiş ülkeleri derinden etkilerken gelişmekte olan ülkelere de ulusal ekonomisini kurma fırsatı verdi²¹¹.

Dünya ekonomisinin çöküşü, Hitler, Mussolini ve Roosevelt'i iktidara taşıdı. ABD'de Roosevelt yönetimi, Almanya ve İtalya'da Faşizm'in iktidara gelişi, ekonomik çöküşün siyasal alanda görülen etkileri olarak değerlendirilebilir²¹². Tarım ürünleri fiyatlarındaki düşmeler, Dünyadaki silahlanma yarışı sayesinde İngiltere ve Almanya gibi sanayi ülkelerinin ekonomisinde canlanmaya yol açmıştır²¹³.

Bunalımla birlikte tarım ürünlerinde ve hammadde fiyatlarında hızlı bir düşüş gerçekleşti. Hammadde ihraç eden ülkelerde serbest ticaret politikası izlemek olanaksızdı. İhracat gelirindeki düşüş, ithalat kapasitesinde daralmaya neden oluyor, bu sermaye ithalini de engelliyordu.

2- DÜNYA EKONOMİK BUHRANININ TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

1920'lerde para-kambiyo sistemi nedeniyle Türkiye'nin ekonomisi zayıf ve dışa bağımlıydı. Osmanlı Bankası'nın bir sürüm (kâğıt para) bankası olarak çalışma yetkisi 1925 yılında sona ermesi ve Türkiye'de henüz bir Merkez Bankası kurulmamış olmasından dolayı hükümet belirli miktarda kâğıt parayı (153.000.000 Lira) genişleterek kalkınmayı finanse etmek zorundaydı. Bu nedenle çok sayıda yabancı bankanın varlığı ve serbest kambiyo sisteminden yararlanarak faiz artışı yoluyla fonların içeri akmasına ve bu yolla banka kredilerinin artmasına dayanmak zorundaydı. İngiliz Sterlini 'ne bağlı, değişken kambiyo sisteminde değeri belirlenen Türk Lirası ile

²¹¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 216.

²¹² Selçuk Durak, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Mersin Limanı Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2006, s. 15.

²¹³ Néré, Jacques, a.g.e., s.137.

dış ticaretin sürekli açık vermesi ve kısa vadeli dış borç birikiminin yaşanması Türk Lirası'nın değerinin sürekli düşmesine neden oldu²¹⁴.

İngiliz Lirası'nın sürekli yükselmesi hayat pahalılığının en önemli sebebiydi. İngiliz Lirası yükseldikçe Türk Lirası değer kaybediyor, bu durum da, piyasadaki malların fiyatlarını arttırırken bu durum alım gücünün düşmesine neden oluyordu²¹⁵.

Lozan Barış Anlaşması ile 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinin sabit kalması yükümlülüğü altına girildiği için devlet 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde düzeltme yapamadı. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte yabancı yatırımların azalmasıyla ekonomik yapıda himayecilik anlayışının kabul edilmesi gerekli oldu²¹⁶. Türk Lirası'nın değer kaybetmesiyle halkın panik halinde yabancı para alması, Türk Lirası'nın değerinin daha da düşmesine neden oldu²¹⁷.

Dünya Ekonomik krizi kısa sürede uluslararası hammadde pazarlarını da etkisi altına aldı. Uluslararası ticarete mal talebi ve fiyatlar hızla düştü. Türkiye de bu olumsuz sonuçlardan etkilenen ülkeler arasındaydı. 1928 ile 1933 yılları arasındaki ihracat gelirleri toplamı Türk Lirası bazında % 48 azalmıştı. En büyük düşüş pamuk ihracatında % 89, halı-kilim ihracatında ise % 88 oranında oldu²¹⁸. Dolar bazında ise ihracat değerleri 1928 yılında 88.000.000 Dolardan 1933 yılında 58.000.000 Dolara (%34) düştü. Bu durum, başta tarım olmak üzere ülke ekonomisinin tüm sektörlerini derinden etkiledi. Çiftçi 1931 yılında 1929 yılına göre % 10 daha fazla ürün elde etmesine rağmen eline geçen para 1929 yılındakinden 1/3 daha azaldı²¹⁹.

Lozan Anlaşması'nda göre Osmanlı Devleti borçları, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında paylaştırıldı. Borçların 2/3'ünün ödemesi Türkiye'ye kalmışken, ödemelerin başlayacağı yıl, Dünyada Ekonomik Bunalım başladı. Anlaşmaya göre her yıl 6.000.000 Lira borç ödenecek, fakat ilk taksit ödemesi

---

²¹⁴ Ahenk, 26 Ocak 1929, Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi I:Küreselleşmeden II: Küreselleşmeye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2002, s. 63.

²¹⁵ Ahenk, 24 Ekim 1929.

²¹⁶ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 4. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2005, ss.188-189.

²¹⁷ *Hizmet*, 13 Aralık 1929.

²¹⁸ *Milliyet*, 14 Haziran 1930.

²¹⁹ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi*, 1. basım, Homer yay., İstanbul, 2003, s. 62-64.

15.000.000 Lira olacaktı. Bu durum ekonomik bunalımın yaşandığı dönemde Hükümetin daha da zor durumda kalmasına neden oldu²²⁰. Bunalımın ortaya çıktığı sırada dış borçların ödenmeye başlanması da bunalımın etkisini arttırırken yaklaşan savaş nedeniyle uçak, tank, silah vb. ihtiyaçların satın alınarak savunma harcamalarının arttırılmasının gerekmesi devlet eliyle sanayileşmeye gidilmesindeki en önemli nedenlerdendi²²¹.

1929 yılında Sterlin 900 Kuruştan 1.115 Kuruşa yükseldi²²². Kambiyo Murakabe Teşkilatı'nın çalışmaları sonucu 1930 yılında İngiliz Lirası 1.030 Kuruş civarında donduruldu ve daha sonra İngiliz para sisteminin altın esasından ayrılması ile Türk parası devrin geçerli ödeme araçlarından biri olan Fransız Frangına bağlandı. Bu önlemler Osmanlı borçları nedeniyle Avustralya ve Alman Merkez Bankalarında rehinde bulunan altınların Birinci Dünya Savaşı sonunda müttefiklerin eline geçmesi ve 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye üzerindeki etkilerinin en aza indirilmesi zorunluluğu ile alındı²²³.

Tasarrufu yaygınlaştırmak ve yerli malı kullanımını sağlamak için 1930 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu²²⁴. Bir taraftan tarım ürünü fiyatlarının dünya piyasalarında hızla düşmesi diğer taraftan ithalatın dünya fiyatlarında düşmesi nedeniyle ortaya çıkan iflaslar bir yandan Türk Lirası, Sterlin kurundaki hızlı artış üzerine kısa vadeli dış borçların meydana getirdiği iflaslar 1930 yılı ekonomisini gözler önüne seriyordu²²⁵.

Bunalım başladıktan sonraki iki yıl içinde buğday fiyatı 2/3 oranında düştü ve buğday üreticileri için dış ticaret haddi (sanayi üreticilerine karşı) 1929 yılı 100 kabul edilirse, 1934 yılında 49'a indi²²⁶. Fiyatları düzene koyacak tampon stok sistemi olmadığından tarım kesimi bunalımdan çok etkilendi. Halkın satın alma gücündeki

---

²²⁰ Korkut Boratav, *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem yay., İstanbul, 2002, s. 313;

²²¹ Feri Örs, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s. 114.

²²² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1884-1938)*, c.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993. s.431

²²³ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s.50.

²²⁴ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 79.

²²⁵ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 65.

²²⁶ Pakize Çoban, *İzmir'de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler Ve Bunalımın Fiyatlar Üzerinde Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, s.10.

azalmanın ve hükümetin koyduğu kota ve sınırlamaların sonucunda, 1929 yılında 256.000.000 Lira olan ithalat 1932 yılında 85.000.000 Liraya indi. Tüketim malları ithalatı ise daha da hızlı düştü. Tarım ürünleri fiyatları düştüğü halde Türkiye'nin ticaret açığı 1930'larda fazlalığa dönüştü. Bu amaçla daha az ithalat yapılmasının sağlanması amacıyla bağımsız Türk Sanayi Tesislerinin kurulmasıyla ilgili çalışmalar yapıldı. Fakat kurulan bu sanayi tesisleri o günün koşullarında şeker ve dokuma üretimi ile sınırlı kaldı²²⁷.

Türkiye genelinde Cumhuriyetin kuruluşundan 1930 yılına kadar devlet tarafından özel girişimci kesimin yaratılması ve ihtiyaç duyulan banka hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla bir takım önlemler alındı. İş Bankası, Tütüncüler Bankası, Ege Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulduğu yıllarda İzmir'in merkezinde 13, ilçelerinde 16 olmak üzere toplam 29 banka şubesi vardı. Bu dönemde İzmir Ticaret Odası milli bir temele oturtulan Türk ekonomisini dış ülkelere tanıtmak amacıyla Fransızca yayınlanan bir dergi hazırlayarak Batılı ülkelere göndermeye başladı. 1924–1930 yılları arasında İzmir Ticaret Odası'na toplam 301 firma kayıt oldu²²⁸.

İzmir Ticaret Odası tarafından 1930 yılı Mart ayına ait bir buçuk, üç ve on beş yaşlarında üç çocuklu ve orta halli bir aile dikkate alınarak hesaplanan bir geçinme cetvelinde Ocak ayında 162 Lira 42 Kuruş ile geçinebilirken Şubat ayında ise 158 Lira 2 Kuruşla geçinebilmişti. Mart ayına ait bu cetvele göre aynı ailenin geçimi 155 Lira 10 Kuruş ile sağlanabilmişti. Buna göre İzmir'de yaşam her ay biraz daha ucuzlamıştı. Şubat ve Mart ayları arasındaki fark 2 Lira 98 Kuruştur, ucuzluğun nedeni ise parasızlıktır²²⁹.

Bunalım yıllarında İzmir'de kızamık, kabakulak, sıtma ve verem gibi hastalıklar etkisini sürdürmeye devam ediyordu. 1931 yılı Temmuz ayında İzmir valisi Kazım Paşa dahil birçok insan sıtmaya yakalandı. Nisan-Temmuz döneminde Çocuk Yuvasında 60 çocuktan 16'sı kızamık nedeniyle hayatını kaybetti.

---

²²⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim yay., İstanbul, 2003, s. 285-286.

²²⁸ *Osmanlıdan Günümüze Ege Ekonomisi*, İzmir Sanayi Odası, İzmir, 1990, s. 33-35.

²²⁹ *Anadolu*, 10 Nisan 1930.

Sağlık alanında önemli çalışmaları olan Hilaliahmer Cemiyeti İzmir'in değişik yerlerinde dispanserler açtı. 1932 Ekim ayı rakamlarıyla Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti'nin İzmir merkezine bağlı İkiçeşmelik Hilaliahmer Dispanseri'ne başvuran kadın ve erkek 1569, Karşıyaka dispanserine 623 olmak üzere toplam 2192 hastanın muayeneleri yapılarak tedavileri ücretsiz olarak gerçekleştirildi²³⁰.

Büyük Dünya Bunalımının Türkiye ekonomisini etkilemesi para değerindeki düşüşle başlamış bunu ihraç malları fiyatlarındaki azalmalar izlemiş, ihracattaki bu düşüş dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Dış ticaret oranlarının sürekli gerilemesi, iç ticaret oranlarına daha yüksek bir seviyede yansırken tarım ürünlerindeki fiyat azalması sanayii ürünleri fiyatlarından daha fazla oldu. Bu da tarım üretiminde gerileme yaratırken, piyasaya açılmanın ve para ekonomisine geçişin sınırlı oranda gerçekleştiği Türkiye ekonomisinde bir gerilemeye sebep oldu. Ancak Türkiye Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan kendi kendine yeten bir ekonomiye sahip olması sayesinde Dünyadaki diğer ülkelerden daha hafif çıkmıştır²³¹.

a- DEVLETİN FİYATLARA MÜDAHALESİ

Genel fiyatlar üzerinde istikrar sağlanması bütün ülkelerde iktisat politikasının önemli hedeflerinden biridir. Fiyatlarda yaşanan deflasyon ve enflasyon üretimi etkileyip iflaslara neden olmak ya da işsizliğin artması şeklinde sonuçlar doğuracağı gibi belli gruplara hak etmedikleri yararlar sağlayıp diğerlerine de zararlar getirerek devlete güveni sarsar²³².

Devlet iktisadi faaliyetleri düzenlemek, denetlemek ya da belirli ilkeler ile yürütülmesini sağlamak için müdahalede bulunabilir. Devletin iktisadi yönden aldığı tedbirlere “genel iktisat politikası” denir. Devletin iktisadi hayata müdahalesi minimuma indiği takdirde bu da bir iktisat politikası kabul edilir ve “liberal iktisat

²³⁰ *Yeni Asır*, 8 Teşrinisani 1932.

²³¹ Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2004, s.74.

²³² Memduh Yaşa, *a.g.e.*, s.107.

politikası” olarak adlandırılır²³³. Devletin iktisat politikası kapsamı içinde fiyatlarla ilgili aldığı tedbirlere “fiyat politikası” adı verilir.

Devlet fiyatlara müdahale sınırını bazen geniş bazen dar tutabilir. Savaş dönemleri, öncesi ve sonrası dâhilinde, iktisadi dengenin bozulduğu dönemlerde devlet fiyat politikasına daha çok önem verirken iktisadi hayat normal seyretmesi halinde müdahaleyi azaltabilir. Ülkenin iktisadi gelişimini sağlamada devletin sağlam ve kararlı bir fiyat politikası izlemesi zorunludur. Bir ülkede hükümet tam rekabet sistemini ve bu tip piyasaları en iyi sistem ve piyasalar olarak belirlerse bu şartların devamını sağlamak için tedbirler alır. Devlet üretim faktörlerinin en iyi şekilde kullanılması, en yüksek fiyatı verenin ürünü alması, haksız ve yıkıcı rekabeti önlemek, piyasalara giriş-çıkış serbestliği vermek, üretim faktörlerinin hareketliliğini sağlamak gibi konularda tedbirler alır²³⁴.

Devlet fiyat kararsızlığının olumsuz etkilerini önlemek için fiyatları koruyucu tedbirler alır. Fiyatların sık ve önemli derecelerde değişmesi bütün iktisadi faaliyetleri etkileyecek; tüketici ve faktör sahiplerinin davranışlarını da alt üst edecektir. Fiyatların değişkenliği tüketici gelirlerinde kararsızlıklar yaratır. Bu da iktisadi sektörlerin gelişmesini engeller. Gelirlerin düştüğü dönemlerde taleplerin düşmesi, deflasyonist baskının artması, üreticilerin üretimlerini kısımlarına yol açacak, hem toplam üretim seviyesi düşecek hem de sektörlerin kapasitelerinin genişleme imkanı ortadan kalkacaktır. Tüm bunlar tüketicilerin, ihtiyaçlarını karşılama konusunda problemler yaşamasına neden olur.

Fiyatların çok sık değişmesi paranın iç ve dış değerinin değişmesine neden olacağından döviz gelirleri dengesiz olacak, ödemeler bilançosu değişimler gösterecek ve açık verecektir. Devletin iktisat politikasının en önemli amaçlarından biri fiyatlarda kararlılık sağlamaktır. Bu kararlılığı sağlamak için fiyat kontrolleri, kar hadlerinin kontrolü, iç ve dış fiyatlar arasındaki dengeyi sağlamak gibi tedbirler alır.

---

²³³ Aydın Türkbâl, *Türkiye’de Fiyat Artışları Nedenleri Ve Tedbirler*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1976, s 55.

²³⁴ A.g.e., s.56.

Piyasada tam rekabetin sağlanamadığı durumlarda monopoller oluşur. Devlet monopolcü firmaların fiyat ve üretim politikalarına müdahale ederek tüketicilerin zarara uğramasını önleyebilir. Ayrıca miktar tespiti ile de kaynakların boş kalmasını ve israfını önler. Monopollerin oluşmasını önlemek için küçük firmaların birleşerek monopolist bir kuvvet olmalarını engellemek için cezalar uygulayabileceği gibi büyük firmalara da küçük ünitelere bölünmesini sağlamaya çalışabilir. Ayrıca devlet bazı alanlarda millileşme yoluna giderek işleri ya kendi üzerine alır ya da belediyeler kanalıyla özel teşebbüsün bu alanlara girmesini engelleyebilir²³⁵.

Devlet, iktisadi bir sebeple belirli bir tüketici ya da üretici zümrenin iktisadi üstünlüğüne izin verebilir. Fakat siyasi bir çıkar amacı güdülerek bir tüketici ya da üretici grubun üstünlüğüne izin verdiği durumlar da yaşanır.

Devlet hazineye gelir sağlamak amacıyla fiyatlara müdahale eder ve bizzat tekeller kurabilir. Halkın sağlığını bozucu maddelerin fiyatını kendisi tespit eder ve satışları tekel aracılığı ile yaptırır. Bir yandan hazineye gelir sağlanırken diğer yandan rekabet sonucu zararlı maddelerin fiyatlarının hızla düşmesiyle tüketicilerin artmasını engeller ve dolayısı ile halkın sağlığını korur²³⁶.

Lozan Antlaşması'na göre 1929 yılında Türkiye'nin gümrük tarifelerinde 1916 yılına ait % 11 üzerinden yapılan gümrük tarifesinde değişim yapmayacağına ilişkin hüküm sona erecek ve o yıl Türkiye ekonomik bağımsızlığına kavuşacaktı. Cumhuriyet artık kendi gümrük ve dış ticaret rejimini kendisi düzenleyebilecekti. Bu şekilde gümrük vergileri 1929 yılından itibaren devlet için yeni ve önemli bir gelir kaynağı olması bekleniyordu²³⁷. 1499 sayılı kanun ile Ağustos 1929 tarihinde yürürlüğe giren yeni gümrük tarifeleri ile yabancı ülkelerle ticari ilişkilerin yeniden düzenlenmesi sağlandı. Fakat yeni gümrük ve ticaret rejimine girileceğinin belli olmasından sonra sermaye yurt dışına kaçtı. Ülkede mal ve döviz spekülasyonu başladı. Döviz azaldı ve pahalılaştı, Türk Lirası'nın değeri kısa süre içinde ve sürekli düştü. Böylece her şeyini

---

²³⁵ A.g.e., s.57.

²³⁶ A.g.e., s.58.

²³⁷ Bilsay Kuruç, a.g.e., s. 34.

yurt dışından alan Türkiye’de ithalat giderek pahalılaştı. Serbest ticaretin yerini, düşük oranlarda korumacılık almaya başladı²³⁸.

1923-1929 yılları arasında toplam dış açık, yılda ortalama 56.629.000 olmak üzere 396.403.000 Liraya ulaşmıştı. Bunu dengelemek için yeni gümrük tarifeleriyle düzenlemeler yapıldı. İhracat, ithalatın miktar olarak ancak % 89 ve değer olarak % 74’ünü karşılıyordu ve ihracatın ortalama ton fiyatı 250 Liraydı²³⁹.

Dünyada yaşanan ekonomik bunalım Türkiye’yi de etkisi altına aldı. Düşen fiyatlar iflasları arttırırken ticaret şirketleri ve sanayiciler, üretimi arttırmak için kredi almış olanlar ve çiftçiler bunları ödeyemez duruma geldi. Özellikle liman kentlerinde işsizlik arttı²⁴⁰. Avrupa’nın ihracatını azalttığı tarımsal ürünlerde, üretim miktarı aynı kaldığı halde talebin olmaması nedeniyle fiyatların düşmesi sonucu, başta Ege Bölgesi olmak üzere Türkiye de olumsuz etkilerden kurtulamadı.

Lozan Anlaşmasında ve İzmir İktisat kongresinde teşvik edilse de yabancı sermaye istenen boyuta ulaşmadığı gibi yerli sermaye de yetersizdi. Teşvik-i Sanayi kanunu da yatırımcıları etkilemedi. Lozan Anlaşması gereği yeni gümrük tarifeleri 1929 yılında yürürlüğe gireceğinden ithalat arttı. Osmanlı Devletinin borçlarının ilk taksitinin ödenmesi nedeniyle Türk lirası değer kaybetti²⁴¹.

“Denk bütçe ve sağlam para” politikası ile devlet zenginleşmeye çalışırken, satın alma gücü düşen halk yoksullaştı. Bunalım başladıktan sonra fabrika ve imalathanelerden bazılarının işlememesi nedeniyle bir kısım işçiler işsiz kaldı. Yaygınlaşan işsizlik, ücret ve çalışma süreleri üzerinde işçiler aleyhine olumsuz sonuçlara neden oldu. 1923 yılından bu yana uygulanmakta olan liberal ekonomik politika eleştirilmeye başlandı. Türkiye’nin yaşadığı bunalım Dünyadaki krizden mi kaynaklandı yoksa Türkiye ekonomisinin kendine özgü yapısı, darboğazlar ve sıkıntılar, Dünya bunalımı ile birleşince mi ekonomi iflas noktasına geldi? Yaşanılan bunalımın

---

²³⁸ A.g.e., s. 34-35.

²³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 425-426.

²⁴⁰ Çağlar Keyder, “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (ÇDTA)*, C.III, s.1068.

²⁴¹ Feridun Ergin, “Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7 (Kasım, 1986), s.74.

sebebi hakkında bir başka görüş de, Türkiye'deki bunalımın Dünya bunalımı ile hiçbir ilgisi bulunmadığı, yaşanan sıkıntının Türkiye'nin ekonomik şartlarından kaynaklandığı yönündeydi²⁴². Bu tartışmalar daha sonra liberalizmi savunanlar ve devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşünde olanlar olarak ikiye ayrıldı.

Ekonomik Buhranın hissedilmeye başlanmasından sonra devletin, ülke ekonomisine her alanda yardımcı olması, ekonomik hayata müdahale etmesi düşüncesinde olan İsmet İnönü, ilk kez 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunu açış konuşmasında devletçilik deyimini kullandı²⁴³. Devletçilik, devletin ekonomik yapıda, sanayi alanında, işletme sektöründe ulus ve toplum yararına görev üstlenmesi, ulusal ekonominin ana kaynaklarına, bağımsızlık ilkesiyle ana unsurları yaratacak, kuracak, bunları işletecek, yarattığı değerleri yine ulus ve halk yararına işlerde değerlendirip kullanarak, Atatürkçülüğün tüm ilkelerine işlerlik kazandıracak bir ekonomik politika olarak kabul edildi²⁴⁴. Bu ilke hükümet programının bir unsuru olarak 1931 yılında toplanan parti kongresinde kabul edildi ve Cumhuriyet Halk Fırkasının temel ilkeleri arasındaki yerini aldı²⁴⁵.

Atatürk Devletçilik ilkesinin Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından ortaya çıkmış bir sistem olduğunun üzerinde önemle durdu. Devletçilikte kişinin çalışması esas olmakla birlikte, devletin mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha kavuşturmak ve ülkeyi geliştirmek için özellikle ekonomik alanda fiili katılımının yanında programlı, planlı hareket etmesinin, yaşanan ekonomik bunalım koşulları içinde zorunlu olduğu tespit edildi²⁴⁶. Özel teşebbüsün yapamadığı işleri, devletin kısa sürede yapması için Dünya Bunalımı ile birlikte 1930'lu yıllar devletçiliğin Türkiye'de yoğun olarak uygulandığı dönem oldu²⁴⁷.

1930 yılında Merkez Bankası'nın kurulmasıyla Türkiye kendi parasına egemen oldu. Aynı yıl Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu çıkarılarak 25 Şubat 1930

---

²⁴² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.29-30.

²⁴³ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930.

²⁴⁴ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2003, s. 290.

²⁴⁵ İsmet İnönü, *Söylev ve Demeçler*, MEB Yayını, Cilt 1, İstanbul, 1946.

²⁴⁶ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1977, s.162-163.

²⁴⁷ Rıfat Önsoy, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik, Atatürkçü Düşünce ve El Kitabı II.*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2005, s. 151.

tarihinde Vekil Heyeti tarafından on bir maddelik bir kararname kabul edildi. Türk Lirası'nın değerini düşürmek için çalışanlar ve Vekil Heyeti'nin uygulamaya koyduğu kuralları ihlal edenler hakkında, Borsa Kanunu Nizamnamesinin önemle uygulanması ve gerekli görülen durumlarda, bu Nizamname 'deki cezalara ek olarak Türk Lirası'nın değerinin nasıl korunacağıyla ilgili önlemler Vekil Heyeti tarafından çıkarılacak kararnameyle tespit edildi²⁴⁸.

Banka ve bankerler Türk parası olarak yapılan yatırımlar dışında hiçbir şekilde yabancı kambiyo ve nakit tahvil edemeyecekler, Türkiye'de müessesesi ve şubeleri olmayan kişilere kredi verilmeyecek, imtiyazlı ve devletin katılımıyla kurulan şirketler paralarını ancak sermayesi Türk parası olan bankalarda bulundurabilecek, ihtiyaç listesi dışında borçlar döviz olarak ödenmeyecekti. İthalat bedelleri gümrüklerin vereceği Muamele Vergi makbuzu ile yapılacak, bankalar ödeme dönemlerinde döviz avansı yapabilecekler, Maliye Vekâlet'inin izni olmaksızın Türk parası ihraç edilemeyecekti. Kambiyo işi peşin olarak yapılacaktı ve kambiyo işlemlerini yapan denetçiler defter tutmak zorundaydı. Denetçi bulunmayan yerlerde bu iş mal memurları tarafından yapılacaktı. Bankalarda Türk Lirası olarak açılan hesaplardan döviz hesabına para aktarılamayacaktı ve bu kararnameden önce ithalattan mütevellit kambiyo ihtiyaçları denetçinin iznine bağlı olacaktı. Bu nedenle kararnamenin onaylanmasından itibaren beş gün içinde beyanname verilmesi gerekiyordu. Altın ihracı ise bu kararname hükümlerine bağlı değildi. Altın ihracında kanuna göre işlem yapılacaktı²⁴⁹.

İsmail Hakkı'nın belirttiğine göre ülkemizde buhran, ağır vergiler, hayat pahalılığı, yüksek fiyatlar, limanda monopolcü yapı, kredi faizlerinin yüksek olması, yabancı sermayenin korunamaması gibi nedenlerle meydana geldi²⁵⁰. Bunun yanında buhranın etkilerini sıralarsak iş adamlarının sermaye birikiminin kısıtlı olması ayrıca devlet kredi faizlerinin yüksek olması, vergilerin çok yüksek olması üretimi etkilerken diğer yandan üretim fazlalığı yanında halkın alım gücünün düşük olması malların elde kalmasına neden oluyordu. Nakliye ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması ve Avrupa'nın alım gücünün düşmesi nedeniyle ihracatın durması da üretim tüketim dengesizliği

²⁴⁸ *Anadolu*, 23 Şubat 1930.

²⁴⁹ *Anadolu*, 27 Şubat 1930.

²⁵⁰ Yeni Asır, 3 Ocak 1930 akt: Bülent Durgun, *Erken Cumhuriyet Dönemi...*, s.6.

açısından büyük sorunlar doğurdu. Türkiye’de yaşanan bunalım İzmir’i de derinden etkiledi. İzmir’in bir ticaret merkezi ve önemli bir liman kenti olması buhrandan daha fazla etkilenmesine sebep oldu. Tütün, incir, zeytin, üzüm gibi ürünlerden başka Anadolu’dan gelen birçok ürün de İzmir Limanı’ndan ihraç ediliyordu. İzmir’deki bunalımın sebeplerinden bahsedilen Anadolu Gazetesinin bir sayısında şu ifadelerle rastlıyoruz²⁵¹:

“Piyasadaki durgunluk günden güne ehemmiyet kesbetmektedir. İngiliz Lirası da mütemadiyen yükseliyor. Borçlarını ödeyemeyen tüccarlar daha çok sıkıntı içine düşüyorlar. Avrupa fabrikalarına borcu olan tüccarlar her geçen gün daha fazla borç ödemek zorunda kalıyorlar. Piyasanın bu hali ilgilileri harekete geçirmiştir. İzmir piyasasında bugün hüküm süren buhranın sebeplerinden biri ve en önemlisi resmi teşekküllerin mütesanit (dayanışma hali) bir şekilde hareket etmemiş olmalarıdır. Yunanlılar tarafından yakılan İzmir ve Havalisinin yeniden inşası gerekiyordu ve inşaat malzemeleri Avrupa’dan gelecekti. İşte bu yüzden milyonlarca Liramız memleketimizden çıktı. Belediyelerin bu işleri yaparken ortak hareket etmeleri gerekirdi. Böylece daha ucuza imar gerçekleşirdi. Her belediye kendi başına hareket etti. Milyonlarca Lira sarf ettiler. Toplu hareket etselerdi daha ucuza mal edilebilirdi. Halk da bu yolda çok masraf etmiştir. Bu böyle devam ettikçe piyasa buhrana girmiştir. Nitekim bugünkü buhranın sebeplerinden biri resmi birer teşekkül olan belediyelerin müşterek bir program dâhilinde hareket etmemiş olmalarıdır. Yine gümrük kanununun uygulanmasından evvel tüccarların Avrupa’ya fazla mal siparişinde bulunmalarının da önemi büyüktür. Piyasada üç yıl yetecek mal olmuştur. Bir yıllık para bulunurken üç yıllık ödeme gerekmiştir. Bu da piyasada buhranı doğurmuştur.”

Bu şikâyetler üzerine Başbakan İsmet İnönü bir konuşmasında şunları söyler: *“Bir sene evvel bugün T.B.M.M. kürsüsünden millete büyük bir buhrandan resmen haber vermiştik. Düşündüğümüz tedbirler gökten inen tulsımlar gibi derhal şifa veren şeyler değil. İnsanların soğukkanlılığı ile azmi sebat ile tatbik olunabilecek tedbirlerden ibarettir. Evvela milletin kendi yaşamak kabiliyeti ve kudretine itimat etmek istiyorduk. Ehemmiyet verdiğimiz konu bu idi. İhraç mallarımızı teşkil eden zirai mevat üzerinde*

---

²⁵¹ Anadolu, 3 Kânunuevvel 1929.

fiyatların Dünyada düşüklüğü ile aalemum istihlakatin azlığı elbette menfi tesirati gösterecektir. Mahsulâtımızın çeşitli olması sayesinde mukavemet edebildiğimiz bu fiyat buhranından müteessir olan vatandaşlarımız talihsiz bir nasibe olarak kötü ve küçük ihtiraslarının mütemadiyen ve esası hariçten gelen betbinane ve faalaine telkinatına ayrıca maruz kaldılar”²⁵².

b- İŞSİZLİK

Cumhuriyetten önce kurulmuş şirketler cumhuriyet döneminde bir süre daha varlıklarını sürdürdü ve ege insanının şirketleşme konusundaki eksikliğini kullanmaya devam ettiler. Çok düşük ücretler ve sosyal güvencesiz çalıştırılan işçiler hem kötü muamele ile karşı karşıya kalıyor hem yabancı sermayecilerin zenginleşmesini sağlıyorlardı²⁵³.

Ekonomik Buhran yıllarında fiyatlardaki düşüş tarım sektörünü ve tarım sektörüne bağlı sanayide işçilerin sayısında düşümlere ve daha az işçiyle daha fazla üretim yapmak için var olan işçinin daha fazla çalıştırılmasına neden oldu. İşsizlik sorunu ortaya çıkmışken yabancı kuruluşlar kanun gereği çalıştırmaları gereken Türk işçi sayısına riayet etmiyor, kendi vatandaşlarına öncelik tanıyorlardı²⁵⁴. İşçilerin kazancı günde bir lirayı geçmiyor, dul kadınlar yaşamlarını sürdürmek için zor koşullar yaşıyordu²⁵⁵. İzmir Belediyesi İşsizlikle mücadele için bir İş Bulma Şubesi açtı. Müracaat eden kâtip, amele, hizmetçi, sanatkâr vs. gibi işçilerin durumlarını inceleyen kurum şehirdeki işsizlerin gerçek sayısını da öğrenmeyi sağladı²⁵⁶.

Göztepe elektrikli tramvay işçileri çok fazla çalıştırıldıkları için İş saatlerinin azaltılması ve az olan gündeliklerinin arttırılması için bazı makamlara başvurdular. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın merkezinde ele alınan bu konuyla ilgili olarak yapılan

²⁵² *Yeni Asır*, 14 Kânunuevvel 1930

²⁵³ Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, Yaşar Kültür ve Eğitim Vakfı yay., İzmir, 1978, s.3.

²⁵⁴ *Ahenk*, 7 Ocak 1929.

²⁵⁵ Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden...*, ss.53-54.

²⁵⁶ *Yeni Asır*, 24 Nisan 1932.

toplantı sonucunda iş saatlerinin azaltılmasına ve gündeliklerinin eskisi gibi verilmesine karar verildi²⁵⁷. Saat başına 15 Kuruş alan işçiler, mesai saatlerinin üzerinde çalıştıklarında ise saat başına 12 Kuruş alıyorlardı. Mesai saatlerinin azalması ile artık işçilerin alacağı para da azalacağı için kendilerine saat başına 2 Kuruş zam yapılarak, maaşlarının 17 Kuruşa yükseltilmesi ve kontrol memurlarına da verilen 20 Kuruşun 24 Kuruşa çıkarılması düşünüldü. Fakat bu şekilde mesai saatleri azaltılır ve maaşlara zam yapılırsa bilet fiyatlarına ve kilovat ücretlerine de zam yapılması gerekecekti²⁵⁸. Bütün bunlar gösteriyor ki var olan bir sorunu çözmek için atılan bir adım arkasından başka birçok sorunu da getiriyordu. Bunalımın etkisi yaşamın tüm sektörlerinde yoğun bir şekilde hissediliyor, bazen çözümsüz kalınıyordu.

c- VERGİLER

Osmanlı Devleti'nde gümrük sisteminde ülkeye gelen yabancı mallardan %3, yerli ürünlerden %24 vergi alınmaktaydı²⁵⁹. Yerli girişimcilerin ağır vergiler vermesine karşılık ithal edilen ürünlerde gümrük indirimi yapılması Avrupa sanayi ürünlerinin pazara hakim olmasının yanında yerli üretimin yok olmasına sebep oldu. Sanayileşmeyi engelleyen ve batı mallarına bağımlılığa neden olan bu durum dış ticaret dengesinin sürekli ithalat lehine açık vermesine sebep olurken ithalat aracılığını da azınlıkların yapmasıyla İzmir'de Türklerden kopuk bir ekonomik düzen yerleşti.

Savaştan çıkan İzmir'de, iş mevsiminde çıkan yangının yarattığı tahribat, mübadelenin sanayi ve ticarete etkisi, ticaretle uğraşan Ermeni ve Rum nüfusun şehri terk etmesi ithalat ve ihracatı kökünden sarstı²⁶⁰. İzmirli tüccarlar yaşanan bunalımın etkilerini yerli malı kullanımının teşvik edilmesi ve vergilerin düzenlenmesi, bazı indirimlerin ve muafiyetlerin sağlanması yollarıyla hafifletmek istediler. Ticaret Odası savaşta İzmir'in büyük zarar görmesi nedeniyle İzmir'de geçerli olan vergilerin % 50

²⁵⁷ 368Ahenk, 12 Ocak 1929; Hizmet, 29 Ekim 1929

²⁵⁸ Hizmet, 17 Kasım 1929.

²⁵⁹ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.69.

²⁶⁰ Ferlâl Örs, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s. 69.

oranında azaltılması, savaştan sonra inşa edilen binaların en az on yıl vergiden muaf tutulması, vergi oranının düşürülmesi, bir yıl veya daha fazla süre ile boş bırakılan binalardan vergi alınmaması konularında çalışmalar yaptı. Bunalımdan sadece tüccar ve sanayicinin değil halkın da zarar gördüğü ifade edilerek 30 Liraya kadar ücret alan memur ve müstahdem ile 100 Kuruş yevmiye alan amelelerden, tabla ile dolaşan seyyar satıcılardan, kayıkçı ve arabacı gibi boğaz tokluğuna çalışanlardan kazanç vergisi alınmaması önerildi. 31 Ocak 1931 tarihinde Oda'yı ziyaret eden Atatürk'e konu ile ilgili rapor sunularak vergi sorunları örnekleriyle açıklandı²⁶¹.

İzmir Belediyesi için 1929 yılı bütçesinden 2.526.190 Lira ayrıldı. Bunun 886.100 Lirası eğitim işlerine, 732.610 Lirası yol işlerine ayrıldı. 1929 yılında toplanacak yol vergileri ise 2.166.740 Lira olarak kabul edildi. Buna göre yol vergisi olarak halktan 10 Lira alınmasına karar verildi. Arazi vergilerine de 20.000 Lira zam yapıldı²⁶². Yol vergisini ödeyemeyen yaklaşık 5000 kişinin yol yapımında çalışması o dönemde İzmir halkının ekonomik durumu hakkında ışık tutmaktadır²⁶³.

İzmir İl Genel Meclisi tarafından hazırlanan 1929 bütçesine göre halktan alınacak vergiler şu şekilde belirlendi: arazi vergisine 1928 yılına göre 20.000 Lira zam yapıldı. Yol vergisi de kişi başına 10 Lira hesaplanarak, toplam 900.000 Lira toplanması planlandı. Belirlenen yol vergilerini veremeyenler ise kaza ve merkezde yol yapımında çalışacaklardı. Eşref Paşa hastanesinde yatan hastalardan günde birer Lira, il dışından gelen hastalardan ise günde 2 Lira yatak ücreti alınmasına karar verildi²⁶⁴.

1929 Büyük Dünya Bunalımı sonucu vergi gelirlerinin düşmesi sebebiyle, 1931'de İktisadi Buhran Vergisi, 1933'te Muvazene Vergisi ve 1936'da Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi getirilmiştir. Bu vergiler, çalışan kesim ile kazanç vergisi mükelleflerini vergilendirmekteydi²⁶⁵.

---

²⁶¹ R. Funda Barbaros, *1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik...*, s. 62-63.

²⁶² *Anadolu*, 22 Mart 1929.

²⁶³ *Yeni Asır*, 1 Teşrinisani 1931.

²⁶⁴ *Anadolu*, 22 Mart 1929; *Hizmet*, 18 Kasım 1929.

²⁶⁵ Esfender Korkmaz, "Mali Yapı Mali Politikalar", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, s.3415.

Tablo 9: 1932–1933 Yıllarında Vergi Tahsilatları

Gelir Türü	Lira
Arazi vergisi	4.500.000
Taşınmaz	4.150.000
Sayım	11.750.000
Kazanç	12.200.000
Gümrük	38.500.000
Muamele	12.000.000
Tüketim	2.800.000
Pul	5.250.000
Tütün	20.100.000
Tuz	7.200.000
İspirto	4.500.000
Kibrit	1.800.000
P.T.T.	5.150.000
Buhran	8.000.000
Buhran Taşınmaz	2.000.000
Denge	14.000.000
Muhtelif	15.454.000
Toplam	169.354.000

Yeni Asır, 11 Teşrinisani 1932

Tablodaki devlet vergileri dışında belediyelerin aldığı vergiler de hayat pahalılığını arttıran ve halkı fakirleştiren etkenlerdendi. Arazi, sayım, gümrük, tekel ve tüketim, tuz, muamele vergilerinin gibi vergiler köylü ve memurlar tarafından ödenmekteydi. 1930 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun %15'i kentlerde yaşıyordu. Kentte yaşayanların yaklaşık 200.000'i memur ve işçilerden oluşmaktaydı. Bu kesim kişi başına 157 lira vergi verirken, köylü 7.5 lira, kalan esnaf, tüccar, fabrikatör vs. 15 lira vergi vermekteydi²⁶⁶. Herkes ya 8 gün süreyle yol yapımında çalışacak ya da bunun

²⁶⁶ *Yeni Asır*, 15 Teşrinisani 1932.

karşılığı olan günlüğü 50 kuruştan toplam 4 lira vergi verecekti. Gelir düzeyi ve sosyal statü ayırımı yapılmadan herkesten aynı vergi isteniyordu²⁶⁷.

3- UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKASI: DEVLETÇİLİK İLKESİ

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlara paralel olarak uygulanmaya çalışılan liberal ekonomi politikası tüm teşviklere rağmen beklenen başarıya ulaşamadı. Bunun üzerine 1930'lu yıllardan itibaren kalkınmayı devlet sermayesine dayandırmaya ve özel girişimin devlet kontrolüne alınmasına karar verildi. Özel sektörün yetersizliklerini aşmayı amaçlayan, her şeyin devlet eliyle yapıldığı, devlet kapitalizminden uzak bir yol izlendi.

30 Mayıs 1929 tarih ve 1477 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu kabul edildi. Türk parasının kıymetini korumak amacıyla çıkarılan kanunda spekülasyon yasaklandığı gibi, kişi ve kurumların ihtiyaçları olmadıkça döviz alıp satmamaları ve döviz ihtiyaçlarının bir liste şeklinde önceden tespiti öngörülüyordu. Ayrıca 25 Şubat 1930 tarihinde 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” çıkarıldı. Bu kanunla paranın kıymetini düşürmeye çalışanların ağır ceza ile cezalandırılması hükme bağlandı²⁶⁸.

1929 yılı Haziran ayında ülkenin çeşitli yerlerinde incelemeler yapmak ve üretim olanaklarını yerinde görmek için İktisat Vekili Şakir Bey (Kesebir) başkanlığında bir komisyon kuruldu. Ticaret açığının devam ettiği, Türk Lirasının değerinin hızla düştüğü, her alanda köklü düzenlemelere, ekonomik ve malî seferberliğe ihtiyaç duyulan bir ortamda kurulan komisyonun ekonomik duruma ilişkin bir program üzerinde çalışması büyük ilgiyle karşılandı²⁶⁹. İktisat Vekâleti'nin öncülüğünde hazırlanan bu programda alınabilecek en büyük önlem “ülke içinde yetişen veya

²⁶⁷ *Yeni Asır*, 28 Temmuz 1931.

²⁶⁸ Nuri Poyrazoğlu, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir'de Görülen Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, s.25.

²⁶⁹ *A.g.e.*, s.23.

yetiştirilebilecek olan ürünlere karşı gümrükleri kapatmak” olarak ifade ediliyordu. İhtiyaç duyduğumuz maddeler ülke içinde yetiştirilmeli, dışarıdan almak zorunda olduğumuz mallara karşı da dışarıya mutlaka mal satılmalıydı²⁷⁰.

1929 yılına kadar devletin gümrük vergilerini yükseltme engeli, Merkez Bankasının olmaması, bu işlevi yabancı bir banka olan Osmanlı Bankasının yürütmesi devletin sağlıklı bir para politikası izlemesine ve döviz üzerindeki kontrollere olanak vermiyordu. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar arasında bulunan aşarın kaldırılması da Devleti önemli bir vergiden mahrum etti. Gümrük vergilerinin yükseltilmesi üzerine getirilmiş olan yasağın 1929 yılında kalkacak olması ile düşük vergilerden yararlanmak isteyen ithalatçılar 1929 öncesi oldukça fazla ithalat yaptılar. Bu durum 1923'den beri sürekli açık veren dış ticaret dengesindeki açığın daha da büyümesine neden oldu. Aynı yıl ödenmeye başlanan Osmanlı borç taksitleri de bu dengeyi olumsuz etkiledi. Bunların sonucunda 1929 yılı içinde Türk lirası değer kaybetti. Büyük Buhran sonucunda dünya ekonomisi o zamana kadar görülmemiş bir durgunluğa girdi. Batı ekonomilerinin ithalatları yüzde 25 oranında azaldı, fiyatlar yüzde 50 düştü, işsizlik arttı. Bu durum karşısında Türkiye az miktarda ürettiği tarım ürünlerini satarak ihtiyaçlarını karşılayamayacağı için sanayi mallarını kendi karşılama yoluna gitmeliydi²⁷¹.

1929 yılı başında bir merkez bankası kurulması için danışmanlık yapması için, o sırada Almanya'da savaş borç ve tazminatları için batılı ülkelerle mücadele halinde bulunan bir komisyonun başındaki H. Schacht'ı Türkiye'ye davet edildi. Schacht görevinden dolayı gelemedi ve yerine çalışma arkadaşı Karl Müller'i tavsiye etti. Türk parasının istikrarını sağlamak amacıyla kendisinden Türkiye'de bir merkez bankası kurulması için gerekli koşulların nasıl oluşturulabileceğini içeren bir rapor hazırlaması istendi. Müller 15 Ekim 1929'da raporunu tamamladı. Schacht'ın görüşleri de eklenerek rapor Ocak 1930'da Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na sunuldu. Ülkede sağlam bir devlet maliyesinin ve aktif bir ticaret bilânçosunun olmadığını ve Merkez Bankasının

---

²⁷⁰ “Günün Parolası: İktisat Programı.”, *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1930.

²⁷¹ Okan H. Aktan, *a.g.e.*, s 34.

kuruluşuna karşı çıkan rapor hükümeti memnun etmedi²⁷². Raporda olumsuz görüş bildirilse de yerli para piyasasının Türklerin yönetiminde olmasını isteyen Atatürk, Türk Emisyon Bankası'nın kurulmasını sağladı. Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı yasayla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurularak, Ekim 1931 tarihinde faaliyetlerine başladı. Bununla birlikte piyasadaki yaklaşık 159.000.000 Liralık "evraknakdiye" yeni bankanın sorumluluğuna geçti. 1933 yılında Cumhuriyet yönetiminin ilk bankalar yasası sayılan "Mevduatı Koruma Kanunu" ve krediyle ilgili "Ödünç Para Verme Kanunu" çıkarıldı. 1920'li yıllarda sadece 10 olan banka sayısına 34 tane yeni banka eklendi²⁷³.

1929 Ekonomik bunalımının Türkiye'ye en önemli etkisi tarım üzerinde oldu. Hükümet tarım kesimini koruma amaçlı bir takım önlemler almak zorunda kaldı. Gümrükte kısıtlama ve koruma tedbirlerinin alınması, ithalatın azaltılması, ihracatın artırılması, Türk Lirasının değerinin korunması, yerli malı kullanılması gibi önlemlerin yanı sıra ekonomik bunalım yıllarında Cumhuriyet sonrası uygulamaya konulan makineleşme ve tarımsal maliyetlerin düşürülmesi politikasına da devam edildi. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından 14 Ocak 1931'de bir Ziraat Kongresi'nin toplandı²⁷⁴. Eğitim, sağlık, ulaşım gibi alanlardaki uygulamalar özellikle 1930'ların ikinci yarısında ekonomik canlanmayı beraberinde getirdi. Bunda "denk bütçe ve sağlam para" politikası da önemli bir etken oldu²⁷⁵.

1. Sanayi Kongresi 22 Nisan 1930'da ortak bir sanayileşme programı üzerinde anlaşmak, sanayiye modernleştirmek üzere toplandı. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından yapılan kongreye katılan iş adamları ve teknisyenler, kongreye mensucat, gıda, deri, orman, taş ve toprak, maden ve kimya ürünleri konusunda 60'tan fazla bildiri sundu²⁷⁶. Özel sektör, devletten sanayicilere daha geniş imkanlar tanınmasını bekliyor, muamele ve oktruva vergisinin kaldırılmasını, sanayicilere kredi imkanı tanınmasını,

---

²⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 31-34. Akt: Nuri Poyrazoğlu, *a.g.e.*, s.25.

²⁷³ İrfan Kalaycı, *a.g.m.*, s. 16.

²⁷⁴ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1931.

²⁷⁵ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi yay., Ankara, 1987, s.42-44.

²⁷⁶ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1930.

nakliye tarifelerinin sanayici lehine değiştirilmesini, sanayicilerin eğitim imkanlarının genişletilmesini talep ediyordu²⁷⁷.

12 Nisan'da tamamlanan 1930 İktisat Programı 21 Mayıs'ta meclise yollandı. Doğuda çıkan ayaklanmalar nedeniyle mecliste müzakeresi Ağustos ayına bırakılan program bir ekonomik politika niteliğindedir. Program devletin milli ekonomiyi düzenleme görevini üstlenmekle beraber özel sektörü teşvik ve kontrol etmekle sorumlu olmasını, devlet girişimlerinin demiryolları gibi alanlarla sınırlı kalmasını öngörüyordu. 30 Nisan 1930'da sona eren 1. Sanayi Kongresi var olan sanayi durumunu gözler önüne serdi. Sermayenin olmaması ve makineleşme önemli bir sorundu. Bu nedenlerle Avrupa ile rekabet edilemiyordu. Kalite düşük olması ve üretimin ihtiyacı karşılamaması da sanayinin büyük sorunlarıydı. Bütün bu veriler sanayi planı hazırlanması için yol gösterici oldu.

Ekonomide "Devletçilik" prensibini benimseyen Atatürk, 10 Mayıs 1931'de CHP programına, 5 Şubat 1937'de anayasanın ikinci maddesine devletçilik ilkesini koydurdu. Atatürk Devletçilięi şöyle ifade eder: "*Bizim Takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamüriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada Devleti Fiilen alakadar etmektedir*"²⁷⁸.

Yasalarda Devletçilik politikasına yönelik düzenlemeler yapıldı. 1933 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununa Ek Kanun ile 1927 tarihli kanunla daraltılan özel girişim teşviklerine yeniden dönüldü. 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu ile grev ve lokavt yasaklandı, çıkacak uyuşmazlıkların zorunlu uzlaşma ve tahkime tabi tutulması esası getirildi²⁷⁹.

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1932 yılında kaldırılmasıyla devletin sanayi faaliyetlerini yürütmek üzere Devlet Sanayi Ofisi; Sanayi kuruluşlarının kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türkiye Sanayi Kredi Bankası kuruldu. 1933

²⁷⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Nisan 1930.

²⁷⁸ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK yay., Ankara 1989, s. 15.

²⁷⁹ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.95.

yılında ise beklenen amaçlarına ulaşamadıkları için bu iki kurum lağvedilerek bu iki kurumun işlerini ve sanayi planının uygulanmasını üstlenen Sümerbank kuruldu²⁸⁰.

Atatürk'ün 1933 yılında açıkladığı devletçilik rejiminde özel teşebbüs esastır²⁸¹. Ancak özel teşebbüsün ele alamadığı sektör devlet yatırımlarıyla sağlanacaktır. Devlet teşebbüsleri esas itibariyle sanayi sektörü için söz konusu olacaktır. Özel girişimi ve devlet teşebbüslerini finansal bakımdan desteklemek üzere devlet tarafından bankalar kurulacaktır. Tarımda devletin rolü olmayacaktır. Devlet tarımda araştırma amacıyla çiftlikler kuracak ve çiftçilere teknoloji aktaracaktır. Özel teşebbüs herhangi bir alanda yeterince uzmanlaştığı takdirde o sektör kamudan özel teşebbüse devredilecektir. Devletçi ekonomi politikasının birisi devlet işletmeciliği, diğeri de; ekonomik hayatın fiyat mekanizmasını, dış ticareti denetleme yoluyla düzenlemeye çalışması olarak iki şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır²⁸². Devletçilik döneminin ana hedefleri; özellikle sanayideki üretim artışı yoluyla hızla kalkınmak, ödemeler bilançosunu iyileştirmek, ekonomik büyüme sağlamak, tarımsal ve sosyal reformlar aracılığıyla hayat standardını yükseltmek ve ekonomik bağımsızlığı elde etmektir.

1935 yılında yeraltı kaynaklarının araştırılması için Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü (MTA), enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE), maden ve elektrik işletmeleri kurmak ve işletmek amacıyla Etibank kuruldu.

Kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek ve ithalata sınırlamalar getirerek, dış ticaretin açık değil fazla vermesini sağlamak yoluyla ekonomiyi genişletmek devletçilik uygulamasıyla sağlanabilirdi. Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı 1933'te hazırlanan sanayileşme programı doğrultusunda 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi planı ile olmuştur²⁸³. Planda Türkiye ekonomisinin gelişmesi için hızlı bir sanayileşme

---

²⁸⁰ A.g.e., s.95.

²⁸¹ Mükerrerem Hiç, "Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzde Piyasa Ekonomisine", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998 ss.3287-3288.

²⁸² Hasan Özyurt, "Atatürk'ün İktisadi Görüşleri ve Uygulamaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:13, (Ağustos1981), ss:125-138.

²⁸³ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.67.

politikasının uygulanmasına öncelik verildi²⁸⁴. Bununla sanayide doğrudan devletin gerçekleştirmek istediği yatırımlar programlandı. Birinci beş yıllık sanayi planı ile yurt içinde üretilen ürünlerin işlenmesi öngörülmekteydi. Bu gruba giren üretim dalları pamuklu ve yünlü dokuma, gıda, şeker ve basit imalat endüstrileridir. Fakat Plan bunların ötesinde 6 alt sanayi grubunda toplanan ileri sanayi üretiminin de gerçekleştirilmesini hedeflemekteydi: kimya, kâğıt, selüloz, madencilik, tekstil, seramik, demir-çelik. Planın öngördüğü fabrika sayısı 20, gerekli kaynak ise 45 milyon Türk lirası idi. Bu planın uygulanmasında özel bir ticari banka olarak kurulan İş Bankası da görev almış, şişe ve cam fabrikasının kurulması ve işletmesi görevi bu bankaya verilmiştir²⁸⁵.

Devletçi uygulamalarda özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda devlet işletmeleri kurularak bunların özel sektörün gelişmesine de yardımcı olacağı düşünüldü. Planlandığı gibi gerçekleştirilen planın finansmanı büyük ölçüde iç kaynaklara dayandırıldı. Ancak adından da anlaşılacağı gibi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sadece sanayi sektörünü kapsamakta tarım ve hizmetler sektörünü içermemekteydi. 1930'larda sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %15'ti ve ekonominin %85'i gözardı edilmişti²⁸⁶. Planda ana hammaddeleri ülkede yetişen veya kısa zamanda temini mümkün görülen sanayi dallarını ele alması, kurulacak bu fabrikalar büyük sermaye ve teknik güce ihtiyaç gösteren fabrikalar oldukları için kuruluşlarının devlete veya milli kuruluşlara bırakılması, kurulması düşünülen fabrikaların üretim kapasitelerinin ihtiyaç ve tüketim ile doğru orantılı olması kararları alındı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulması öngörülen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen sanayi; Dokuma Sektörü (Pamuk, Kendir, Yün), Maden Sektörü (Demir-Çelik, Kükürt, Bakır), Kağıt Sektörü (Selüloz), Kimya Sektörü (Suni İpek, Fosforik Asit, Süper Fosfat, Kireç Kaymağı, Posata, Kibrit), Taş-Toprak Sektörü (Cam, Çimento, Şişe, Seramik)olarak beş ana grupta toplanmaktaydı.

---

²⁸⁴ Cezmi. Sevgi, *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1994, s.50.

²⁸⁵ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, I.I.B.F. yay., Ankara 1991,ss. 45-48.

²⁸⁶ Ahmet Beyarslan, "Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi", *Atatürk Döneminin Sosyo- Ekonomik Sorunları*, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:1, Ankara,1982, s.38.

Birinci Sanayi Planı uygulaması sürerken 1936 yılında ikinci sanayi planının hazırlıkları başladı ve planın taslağı hazırlandı. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ilk planın aksine ara malları ve yatırım malları üretimine öncelik vermekteydi. Ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapısal gelişmeleri dikkate almaktaydı. Bu nitelikler itibariyle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın bir bakıma kendine yeterlilik ilkesine önem verdiği ve ilk planın doğal bir uzantısı olduğu söylenebilir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamadı²⁸⁷. 1938 yılında taslak üzerinde değişiklikler yapılarak 1939 yılında plan "İktisadi Savunma Planı"na dönüştürüldü²⁸⁸.

Ekonomik kalkınma açısından izlenen devletçi politika sonucu 1929-1938 yılları arasında önemli devlet bankaları faaliyete geçti. Bu dönemde kurulan bankalar; Sümerbank, Etibank, Denizbank, Belediyeler Bankası, Türkiye Halk Bankası, T.C. Ziraat Bankası (Yeni Düzenleme ile) ve Türk Ticaret Bankasıdır. Yerel banka döneminin kapandığı, önemli devlet ve finansman kurumlarının faaliyete geçtiği bu dönemde Türkiye'de 21'i yerel, 2'si devlet bankası, 9'u da yabancı banka olmak üzere 32 banka faaliyetine son vermiştir²⁸⁹.

Devletçilik İlkesiyle yürütülen ekonomik çalışmalarda Ege Bölgesi sanayisine bakıldığında özel sektörün sanayi işletmelerinde önemli gelişmeler gösterdiği görülür. Kamu kaynaklarıyla gerçekleştirilen sanayi kuruluşlarından Nazilli Dokuma Kompleksi günümüzde de faaliyetlerini sürdüren işletmelerden olmuştur. Özellikle dokuma sektöründe Şark Sanayi(1924), İzmir Pamuklu Mensucat(1932),İzmir Pamuk Mensucat(1932), Kula Mensucat(1933), İzmir Yün Mensucat(1935) yanında un fabrikaları, orman ürünleri işleyen kuruluşlar, ziraat aletleri ve inşaat malzemeleri imalathaneleri faaliyete başladı²⁹⁰.

---

²⁸⁷ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi...*, s.68.

²⁸⁸ Okan H. Aktan, *a.g.e.*, s.35.

²⁸⁹ Cihan Paçacı, "Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, (1998), ss.3398-3406.

²⁹⁰ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi...*, s.96.

İzmir’de 1895 yılında Kurulan İzmir Suları Osmanlı (Türk) Anonim Şirketi²⁹¹, Nafia Vekaleti tarafından 1 Nisan 1937 tarihinde satın alınmak üzere çalışmalara başlandı. Satın alımın başlıca nedeni Devletçilik ilkesiydi. Kamu hizmeti gören kuruluşların ulusallaştırılması ve yerel yönetimlere aktarılması anlayışının yanında şirketin yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmeyip bazı yolsuzluklar yapması ve İzmir Belediyesinin kentin her yerine ucuz ve bol su dağıtmak istemesi de satın alınmak istenmesinde önemli sebeplerdi²⁹².

1929 Bunalımı yıllarında devletçi ekonomi politikası ve otoriter sosyal politika düzenlemelerini uygulamaya çalışan devlet, 1930’lardan 1940’lara geçerken artık ekonomik bunalımı aşmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bütün Dünya hızla silahlandı. Nereye ne kadar kaynak ayrılacağı en önemli sorun haline geldi²⁹³.

---

²⁹¹ *Ahenk*, 12 Haziran 1311; Münir Aktepe, “İzmir Çeşmeleri”, *Üç İzmir...*, s.101.

²⁹² *Anadolu* 18 Kanunuevvel 1937.

²⁹³ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s.45.

III- İZMİR'DE FİYAT HAREKETLERİ

İzmir ekonomi politikalarını yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarının ışığında açıklamak gerekir. Dünya ekonomik işbölümünde hammadde ve tarımsal üretimde öne çıkan Türkiye, işgücü açığının sona erdirilmesi, savaş nedeniyle işgal altındaki tarımsal alanların yeniden kullanılmaya başlanması ile yeniden üretime yönelik ekonomi politikasına döndü²⁹⁴.

İzmir'de Bornova Ziraat Mektebi'nde Batı Anadolu Ziraat Müdürlüğü ve Ziraat Mektebi üyelerinden oluşan küçük bir kongre toplanarak 1923 yılının üzüm, incir ve tütün üretim ve pazarlamasında kötü bir yıl olmasından dolayı alınacak önlemleri belirledi. Gelecek olan mübadele göçmenlerinin bu işlerden anlayanların İzmir ve çevresine yerleştirilmesinin faydaları dile getirilmiş bilinçli ve donanımlı çiftçiler yaratmak hedeflendi.

19. yüzyılın farklılaşmış toplumsal yapısı kredilerden ve makineleşmeden pek etkilenmedi. Nüfus mübadelesi ve mübadil nüfusun geldiği bölgedeki toplumsal farklılaşma süreci devam etti. Bununla beraber çoğunlukla çiftçilerden oluşan mübadiller arasında 4000 tütüncü, 20.000 çiftçi-bağcı, 40.000 zeytinci olmak üzere toplam 64.000 kişi İzmir ve iç bölgelerine yerleştirilerek tarımsal üretimin devamlılığı sağlandı²⁹⁵.

Nüfusun etnik homojenliğini benimseyen ülkeyi, üretim ve ticarete söz sahibi olan Musevi, Ermeni, İngiliz ve Rusların terk etmeye başlamaları, özellikle İzmir'i gayrimüslimlerin ekonomiye katkılarından mahrum bıraktı.

İzmir'e gönderilecek olan ticari mallardan İstanbul'a gidecek olanlara göre iki kat daha fazla nakliye bedelinin alınması, tüccarların ithalat ve ihracat için ticaretlerini

---

²⁹⁴ Bülent Durgun, *Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay. İzmir, 2012, s.59

²⁹⁵ Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.2.

İstanbul üzerinden yapmaya başlamasına ve Ege ekonomisinin bu durumdan oldukça kötü etkilenmesine sebep oldu²⁹⁶.

1923-1929 döneminde İzmir ve Türkiye açık ekonomi koşullarında hızlı bir toparlanma yaşadı. Cumhuriyet Hükümetinin sağladığı tarımsal kredi olanakları, tarımda makineleşmenin desteklenmesi, ürün dolaşımını kolaylaştıracak ulaşım ağını geliştiren altyapı çalışmaları, aşar vergisinin kaldırılması ile tarımsal üretim (yıllık ortalama %8.9) hızla büyüdü²⁹⁷.

Ulusal ve yerel gazetelerin haberine göre, hayat pahalılığı özellikle İzmir’de kendini gösterdi. Milliyet gazetesi “*Tüm dünyada 1927 yılında umumi harpten öncesine göre hayat pahalılığı 18 misli artmıştır. Türkiye’nin en pahalı şehirleri İzmir ile Samsun’dur.*”²⁹⁸ haberi ile, Ahenk gazetesi ise “*Pahalılık her zaman mevzubahis edilebilecek vaziyeti ihtiva ediyor. Hiçbir şeyin fiyatı düşmüyor. Bilakis artıyor. Mesela, vaktiyle 5–6 kuruş olan şarabı bugün 100 kuruşa zor alıyoruz.*”²⁹⁹ haberi ile pahalılığın boyutlarını anlatmıştır.

1928 yılı Cumhuriyet döneminde İzmir’in yaşadığı en iyi yıllardan biri oldu. 1927 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı 158.420.998 lirayken İzmir’in payı ise 92.170.557 lira ile tüm ihracatın %59’una tekabül ediyordu³⁰⁰. 1927 yılında İzmir’den ihraç edilen ürünlerin dağılımı; 20 milyon lira üzüm, 11 milyon lira incir, 1,5 milyon lira pamuk, 3 milyon lira palamut, milyon lira zeytinyağı şeklindedir³⁰¹.

---

²⁹⁶ Emel Göksu, *1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s. 15.

²⁹⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, ss.49-51.

²⁹⁸ *Milliyet*, 17 Şubat 1929.

²⁹⁹ *Ahenk*, 15 Nisan 1929.

³⁰⁰ Sabri Yetkin, Erkan Serçe, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İ.T.B. yay. İzmir, 1998,, s.142.

³⁰¹ *A.g.e.*, 142.

Tablo 10: 1927 Yılında İzmir İhracat Yüzdeleri ve Ürünleri

Tütün	%37.1	18.283.164 kg
Üzüm	%21	39.162.056 kg
İncir	%11.7	29.932.496 kg
Zeytinyağı	%7	9.435.214 kg
Halı	%5.8	-
Palamut	%3.8	38.041.041 kg
Afyon	%2.9	118.090 kg
Pamuk	%1.5	2.166.120 kg

Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi yay. İzmir, 1974, s.75.

En çok ihracatı yapılan ürünün %37,1 ile tütün, en az ihraç edilen ürünün ise %1,5 ile palamut olduğu görülen tabloda, kg olarak en fazla payı 39.162.056 kg ile üzüm almıştır.

1925 yılından itibaren gümrük tarifelerinin artması nedeniyle normalin üzerinde ithalat yapılan 1929 yılı hariç ihracat ve ithalat toplamı sürekli olarak azalmıştır. 1925 yılından 1931 yılına kadar Türk Lirası'nın altına oranla değerinden % 12 kaybetmesi bu düşüşe engel olamadı. Bununla beraber dünya piyasalarındaki değer kayıpları Türk Lirası'nın değer kaybından daha büyük olduğu için bu azalma etkili değildi³⁰².

1928 yılında yaşanan kuraklık, ciddi bir kıtlığa sebep olarak bunalımın etkisini arttırırken, 1929 ve 1930'da İzmir'de yaşanan şiddetli yağışlar ve sel felaketleri³⁰³

³⁰² Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1992, s. 100.

³⁰³ 24 Ekim 1930 günü başlayan ve 36 saat süren yağmurların yarattığı tahribatın yanında, devrilen bir ulu çitlenbik ağacının kökünün boşalttığı yerde ortaya çıkan boşlukta Agora antik kenti gün yüzüne çıktı. Selde yıkılan evlerin, enkaz altında kalan insanların yanında işyerleri ve yollar sular altında kaldı. Ayrıca bkz: İlhan Pınar, *İzmir Yazıları...* s.97.

kentteki ticarethanelere ve ticari emtiaya büyük zarar verdi³⁰⁴. Zarar gören ürünler arasında başlıca ihraç ürünleri olan; üzüm, incir, tütün, pamuk, palamut, vb. vardı. Uluslararası pazarlarda hammadde fiyatlarının düşmesi, Türk ihraç mallarının fiyatlarına, oradan da giderek iç pazardaki fiyatlara yansırken; aracılar, kendi karlarını korumakta direnerek sonuçta fiyatlardaki düşüşün bütün yükünün üreticinin sırtına binmesine neden oldular³⁰⁵.

İzmir’de 1929’da bir yıl öncesine göre 7,5 milyon liralık fazla ihracat yapıldı. 1929’un ilk altı ayında 28.742.983 liralık 68.350.55 kilo mal ihraç edildi³⁰⁶. Türkiye ihracatının %70’ni tek başına yapan İzmir’de bir kambiyo borsasının olmayışı önemli bir sorun olarak görülmektedir³⁰⁷.

Hazırlanan 1929 İzmir Vilayet bütçesi yapılan çalışmalara rağmen Nisan ayının sonunda 600.000 Lira açık vermişti. Bu miktarın 200.000 Lirası çeşitli devlet dairelerinin bütçelerinden toplanarak geriye kalan miktarın da toplanarak açığın kapatılmasına çalışıldı. Meclis Genel Bütçe Encümenin son yaptığı tasarrufla bütçe açığı 150.000 Liraya indirildi. Yapılmakta olan tasarruflar ile inşasına başlanan okulların tamamlanmasına ve yıl içinde yeni okul yapılmamasına karar verildi³⁰⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir’deki ilkokul sayısı 190 iken bu sayı Cumhuriyetin onuncu yılında 314 olmuştur³⁰⁹.

Bunalımın etkisi İzmir gibi ticaretin yoğun olduğu liman kentlerinde daha fazla hissediliyordu. Buna göre İzmir’in 1930 yılındaki ekonomik durumu 1929 yılına göre geriledi, ürünlerin satış fiyatları 1929 yılına göre düşmekle birlikte satış miktarları da azaldı.

---

³⁰⁴ Alev Gözcü, “Bir İntiharın Sosyo Ekonomik Arkapları: Dünya Ekonomik Buhranının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları” *Ç.T.T.A.*, C.6, ss.85-101.

³⁰⁵ *A.g.e.*, s.15.

³⁰⁶ *Ahenk*, 4 Teşrinievvel, 1929.

³⁰⁷ *Anadolu*, 25 Eylül 1929; *Anadolu*, 12 Kânunuevvel 1929.

³⁰⁸ *Anadolu*, 26 Nisan 1929.

³⁰⁹ *Cumhuriyetin 50. Yılında İzmir...*, s.212.

Dünya ekonomik buhranının etkisiyle İzmir’de tarım ürünleri ticareti neredeyse durdu, fiyatlarında büyük düşüşler yaşandı. Üzüm, incir, zeytin, tütün ve pamuk fiyatlarındaki düşüşler %50 oranını aşarak borçlanan üreticileri zor durumda bıraktı³¹⁰.

Buhranın halk üzerinde büyük olumsuz etkileri vardı. Özellikle ticaretle uğraşan kesim, bankaların kredileri kesmesiyle iflasın eşiğine geldi. 1930 yılında Evranoszade Abdurrahman Bey’in çiftliğinde 26 yaşındaki bir genç yoksulluk ve açlıktan³¹¹, afyon tüccarı Moralızade Abdi Bey³¹² ve Borsa Simsarı Alaeddin Bey borçlarını ödeyemedikleri için intihar ettiler³¹³. İntiharların yanında hırsızlık, gasp sahtecilik gibi adli suçlar da çok sık görülüyordu³¹⁴. Suçların artmasında belediyenin tasarruf amacıyla geceleri sokak lambalarını kapatması da etkiliydi³¹⁵.

İzmir’de 1922’de Şükrü Kaya, 1923’te Evliyazade Refik, 1924’te Uşakizade Muammer Bey, 1925’te Aziz Bey, 1927’de Hulusi Bey, 1930’da Sezai Bey, 1931’de Behçet Salih Bey olmak üzere on yıllık sürede sekiz belediye başkanı görev yaptı. Tek parti döneminin etkisi olarak merkezi temsil eden belediye Cumhuriyet Halk Fırkasına yönelik eleştirilere de maruz kalıyordu. Hulusi Bey ve Sezai Bey dönemlerinde belediye büyük borç altına girdi³¹⁶.

İzmir Ticaret Odası’nın 1914–1932 yılları arasındaki istatistikî verileri şehirdeki yaşam koşulları ve halkın alım gücü değişimlerini göstermesi bakımından büyük önem taşır. Orta halli bir ailenin geçinmesi için gereken aylık sarf malzemeleri ve miktarları şu şekilde verilmektedir: “Ekmek 45 kilo, sadeyağ 3,5 kilo, zeytinyağı 4,5 kilo, kaşar peyniri 1 kilo, beyaz peynir 2 kilo, zeytin danesi 3 kilo, pirinç 6 kilo, bulgur 3 kilo, makarna 1 kilo, patates 7 kilo, kuru fasulye 6 kilo, nohut 2 kilo, mercimek 2 kilo, soğan 2 kilo, koyun eti 12 kilo; tavuk 4 adet, kahve yarım okka, kesme şeker 6,5 kilo, yumurta

---

³¹⁰ Alp Yücel Kaya, “19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ekonomisinde Süreklilik ve Kırılmalar”, *Değişen İzmir’i Anlamak*, Phoenix yay., Ankara, 2010, s.83.

³¹¹ *Anadolu*, 17 Mart 1930.

³¹² *Anadolu*, 30 Mart 1930.

³¹³ Alev Gözcü, *a.g.e.*, ss. 85-101.

³¹⁴ *A.g.e.*, ss.85-101.

³¹⁵ *A.g.e.*, ss. 85-101.

³¹⁶ Emel Göksu, *a.g.e.*, s.27.

75 adet, tuz 2 kilo, süt 23 kilo, balık 3 kilo, taze sebze 30 kilo, gaz 13 kilo, sabun 2 kilo, kömür 60 kilo, odun 1 çeki, elbise için 35 lira, ev kirası 20 lira, ayakkabı 60 lira³¹⁷”.

Orta halli 5 kişiden oluşan bir ailenin 1. Dünya Savaşı öncesi oldukça iyi bir tarzda geçinmek için yıllık 114 lira 72 kuruşa ihtiyacı varken, 1930 yılında ise bu rakamın 1615 lira 8 kuruşa çıkmıştır³¹⁸. 1931 bir istatistikte ise, ortalama bir ailenin geçinmesi için 1914 Temmuz ayında aylık 914 kuruş gerekirken, 1931 yılı Nisan ayında bunun için 125 lira 23 kuruş gerektiği ifade edilmekteydi³¹⁹. Aynı koşullarda bir aile 1927 yılında 2.015 Lira 61 Kuruş, 1928 yılında 1.885 Lira 33 Kuruş harcaması gerekiyordu. Bu yıllarda 1 altın Lira ortalama olarak, 1927 yılında 820 Kuruş, 1928 yılında 826 Kuruş, 1929 yılında 870 Kuruş, 1930 yılında 912 Kuruştur³²⁰.

Hayat pahalılığı 1927 yılında % 216, 1928 yılında % 109, 1929 yılında % 177, 1930 yılında % 154 artmıştı³²¹. Genel ihtiyaçların fiyat oranı savaştan öncekine oranla % 1.222 artmıştı. 1932 yılı Ocak ayı içinde altın Lira ortalama 922, İngiliz Lirası 710 Kuruştur³²².

Ekonomik krizin yarattığı hayat şartlarını iyileştirmek için Dahiliye Vekaletinin yayımladığı bir tamimde hayat pahalılığını önlemek için alınacak bir takım tedbirler sıralandı. Bunlar düşük fiyatlandırma, zorunlu ihtiyaçların alım satım ve stok tedariki, Pazar yollarının tamiri, yeni Pazaryerlerinin kurulması ve günlerinin çoğaltılması, üretici ile alıcı arasındaki aracılardan en aza indirilmesi, tüketim kooperatiflerinin kurulması, belediyelerin ve özel idarelerin bu kooperatiflere katılımı olarak sayılabilir³²³.

Yüksek faizlerinden en çok etkilenen çiftçileri bu zor durumdan kurtarmak için Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından toplanan kongrede, 1929 yılından itibaren ilk olarak İzmir ve Torbalıda çalışmalarına başlanacak olan kredi kooperatifleri kurulmasına karar verildi. Buna göre köylüler bu kooperatiflerin kurulması için üç yıl boyunca sahip olduklarının malın % 3'ünü bankaya yatıracaklar ve paralarla kredi kooperatifleri

³¹⁷ *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1932; Emel Göksu, *a.g.e.*, s.36.

³¹⁸ *Yeni Asır*, 26 Mayıs 1931.

³¹⁹ *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1931.

³²⁰ Emel Göksu, *a.g.e.*, s. 35.

³²¹ *A.g.e.*, s. 35.

³²² *A.g.e.*, s 36.

³²³ *Yeni Asır*, 5 Haziran 1932.

oluşturulacaktı. Kurulan bu kooperatifler köylüyü son yıllarda %120'yi aşan faizlerden kurtararak % 9 faiz ile para verecekti³²⁴. İzmir'de kurulan bu kredi kooperatiflerini desteklemek amacıyla başlangıçta Ziraat Bankası tarafından ikrazatta bulunulacaktı³²⁵.

Yapılan çalışmalar sonunda on sekiz kredi kooperatiflerinin kurulması için gerekli belgeler İktisat Vekâleti tarafından onaylanarak Vilayetlere gönderildi. Foça, Tire, Bayındır, Ödemiş, Seferihisar ve Çeşme'deki Kredi kooperatifleri bankacılarında içinde bulunduğu bir topluluk tarafından merasimle açılarak çalışmalarına başlayacaktı³²⁶. Kemalpaşa kazasının Armutlu köyündeki kredi kooperatifi de törenle açıldı³²⁷. Menemen, Emirâlem, Karaburun, Mordoğan ve Torbalı'daki kredi kooperatiflerinin açılması için gerekli belge onaylandı. Vilayet sınırları içinde kurulması planlanan 45 kredi kooperatifinden 24 tanesinin kurulmasıyla ilgili belge onaylanarak vilayete gönderildi³²⁸. Kemalpaşa kazasının Ulucak ve Parsa köylerindeki kredi kooperatifleri de törenle açıldı³²⁹. Kredi Kooperatiflerinin açılmasıyla köylü faiz çıkmazından kurtulduğu için çok memnundu³³⁰.

Doğal afetler yaşam koşullarını olumsuz etkiliyor bu da halk arasında verem, sıtma, grip, zatürre, dizanteri gibi hastalıkların yaygınlaşmasına ortam hazırlıyordu³³¹. Gribin yaygınlaşması nedeniyle kalabalık ortamlar olan okullar, sinemalar ve kahvehaneler kapatıldı³³². Ödemiş ve çevresindeki köylerde ise frengi hastalığı görülüyordu³³³. Çok yağışlı geçen kışın oluşturduğu bataklıklar yüzünden ortaya çıkan sıtma hastalığı da fakirlikle boğuşan İzmirliilerin 1 lira verip sıtma aşısı olamaması nedeniyle ölümlere sebep oldu³³⁴. Sağlık Müdürlüğü ve Belediye sıtma ile savaşırken çocuklar arasında difteri hastalığı hızla arttı.

---

³²⁴ *Anadolu*, 1 Ocak 1929; *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1929; *Ahenk*, 1 Ocak 1929.

³²⁵ *Ahenk*, 1 Ocak 1929.

³²⁶ *Anadolu*, 6 Şubat 1930.

³²⁷ *Anadolu*, 17 Şubat 1930.

³²⁸ *Anadolu*, 16 Şubat 1930.

³²⁹ *Anadolu*, 19 Şubat 1930.

³³⁰ *Anadolu*, 20 Şubat 1930.

³³¹ *Anadolu*, 4 Şubat 1929; *Anadolu*, 21 Şubat 1929; *Hizmet*, 21 Ağustos 1929.

³³² *Anadolu*, 3 Şubat 1929.

³³³ *Anadolu*, 23 Nisan 1929.

³³⁴ *Anadolu*, 28 Temmuz 1929; *Hizmet*, 6 Eylül 1929.

Bataklıkların kurutulması için yürütülen çalışmalar sonuç vermiyor, üstelik çöp dökülen bölgelerde ortaya çıkan zehirli sıtma halk arasında yayılıyordu³³⁵. Yapılan çalışmalara rağmen sıtmanın önüne geçilemiyor, özellikle çalışanların büyük oranda etkilenmesine neden oluyor bu da iş gücünün düşmesine yol açıyordu³³⁶. Şehir halkının % 80'i sıtma hastalığına yakalanmıştı³³⁷.

İzmir çok pahalı bir şehirdi ve bundan en fazla etkilenen sınıf da memur sınıfıydı³³⁸. Memurlar kademelerine göre on dokuz dereceye ayrılıyordu. Birinci derecedeki memur 600, ikinci derecedeki 500, üçüncü derecedeki 400, dördüncü derecedeki 288, besinci derecedeki 256, altıncı derecedeki 210, yedinci derecedeki 165, on altıncı derecedeki 52, on yedinci derecedeki 49, on sekizinci derecedeki 45 ve son derecedeki memurda 40 Lira alıyordu³³⁹.

1930'da memurların çalışma saatleri yarım saat arttırıldı. Sabah saat dokuz akşam beş arası çalışacak olan memurlar öğlen on iki ile on üç otuz arası öğle tatiline çıkacaktı. Düzenleme yapılmadan önce çalışma saati on altı otuzda bitirilmekteydi³⁴⁰.

1930 yılında da hükümet tarafından hakim, doktor, veteriner, tahsil memurları ve zabıtlar hariç, üç yıl boyunca memur alınmamasına karar verildi³⁴¹.

Türkiye, içinde ekonomik buhran döneminde zor bir süreçten geçmekteydi. Temel ihtiyaç ürünleri bile yurt dışından ithal ediliyordu. Bu durum, Türkiye'den yüklü miktarda, nakit paranın yurt dışına çıkmasına neden oluyordu. 1930 yılında giyim kuşam konusunda yerli malını teşvik eden girişimler yapıldı³⁴². Özellikle dericilik alanındaki ilerlemenin oldukça yavaş olması ve deri yapımında sıkıntılar, deriden yapılmakta olan kıyafetlerin fiyatlarını da etkiledi³⁴³.

İzmir'in 1930 yılı bütçesi 2.452.000 Lira, giderleri ise 1.891.000 Lira ve olağanüstü masraf bütçesi 560.354 Lira olarak belirlendi. Buna göre 1930 yılı bütçesi,

---

³³⁵ *Ahenk*, 23 Eylül 1929; *Hizmet*, 15 Ağustos 1929; *Hizmet*, 21 Ağustos 1929.

³³⁶ *Hizmet*, 27 Ağustos 1929.

³³⁷ *Hizmet*, 4 Eylül 1929.

³³⁸ Orhan Rahmi, "Memur Sınıfım da Düşünelim", *Ahenk*, 21 Eylül 1929.

³³⁹ *Hizmet*, 23 Ağustos 1929.

³⁴⁰ *Anadolu*, 24 Mart 1930.

³⁴¹ *Anadolu*, 15 Nisan 1930.

³⁴² *Anadolu*, 8 Mart 1929; *Anadolu*, 11 Mart 1930.

³⁴³ *Anadolu*, 27 Mayıs 1930.

1929 yılı bütçesinden 74.190 Lira daha az hesaplandı. Buca Belediyesi bütçesi için 24.000 Lira ve Bornova Belediyesi bütçesi için 44.654 Lira ayrılmıstı³⁴⁴.

1926-1932 yılları arasında İzmir Limanı'na giren ve çıkan ticari vapur, motor ve yelkenlilerin adedi ve tonilatoları, bunalımın Ege Bölgesi'ne ve İzmir'e etkilerine gösteriyor. 1928 yılında İzmir Limanı'na gelen vapurların tonilatosu 2.054.068 iken, 1932'de 1.744.036'ya; motor ve yelkenlilerin tonilatosu ise 48.607'den 36.367'ye düştü³⁴⁵. İhracat 1931 yılında 127.274.807 Lira, 1930 yılında 151.480.382 liraydı. İthalat 1931 yılında 126.659.893 Lira, 1930 yılında 147.344.911 liraydı. Buna göre 1931 yılında ihracat fazlası 614.914 Lira, 1930 yılında ise 4.135.471 liraydı³⁴⁶.

1929 yılı Ocak ayında sene başı nedeniyle bankaların kredi vermeyi kesmiş olmaları da İzmir piyasasındaki durgunluğu arttırmıştır. Devlet bankaları tüccara destek olmak amacıyla muamelatı kesmemiştir³⁴⁷.

Ekonomik bunalımın şiddetli bir şekilde hissedilmeye başlamasıyla hükümetin ekonomide tasarrufa yönelmesi gerekti. İhracatın fazla olması para kaybı olarak değerlendirilerek ihtiyaçların ülke içinde giderilmesine önem verilmek istendi³⁴⁸. Ülkedeki ihracatın büyük kısmının gerçekleştiği İzmir, ihracatın azalması ile büyük sıkıntılar yaşamaya başladı³⁴⁹.

5 Ekim 1929 günkü Cumhuriyet gazetesinde ihracatımız şöyle belirtilmiştir: *“Ticaret odasının tanzim eylediği bir istatistiğe nazaran İzmir limanının bu seneki ilk altı ayı zarfında ecnebi memleketlerine olan ihracatı 28 milyon 741 bin 983 lira kıymetinde 68 milyon 350 bin 55 kilodur. Bu senenin 7 milyon 649 bin 287 Lira fazlalık vardır. Bu fazlalık başlıca şu maddelerdedir. Zeytinyağında geçen seneden 3 milyon 937 bin lira, Üzüm'de 1 milyon 177 bin 400, Afyon'da 1 milyon 82 bin 867, Tütün'de 986 bin, İncir'de 144 bin 880 Lira fazlalık vardır”*³⁵⁰.

³⁴⁴ *Anadolu*, 19 Mayıs 1930; *Anadolu*, 20 Mayıs 1930.

³⁴⁵ Ferlâl Örs, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s. 128.

³⁴⁶ Emel Göksu, *a.g.e.*, s. 10.

³⁴⁷ *Anadolu*, 25 Kânunuevvel 1929.

³⁴⁸ *Ahenk*, 6 Nisan 1929.

³⁴⁹ *Anadolu*, 22 Temmuz, 1929.

³⁵⁰ *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1929.

Cumhuriyet Gazetesinin haberine göre 1928 yılı ithalatı, Kânunusani:18.885.323 Lira, Şubat: 18.127.144 Lira iken; 1929 yılı ithalatı Kânunusani: 20.975.717 Lira, Şubat: 16.448.755 Lira idi³⁵¹. 1930 Ağustos ayını incelediğimizde ise 11.254.363 liralık ithalat yapıldığı anlaşılmaktadır³⁵².

Ekonomik buhran, bütün dünyada, özellikle bankacılık sektöründe, sarsıntıya neden oldu. 15 Temmuz 1931 tarihinde İzmir'deki yerel basının İstanbul'daki Alman bankalarına para yatıranların mevduatlarını geri aldıkları haberini yazması üzerine İzmir'de büyük bir telaş başladı. İzmir'de tek Alman bankası, merkezi Berlin'de bulunan *Deutsche Oryent Bank* bulunuyordu. İzmir'de İstanbul'dan gelen haberle telaşa kapılan müşteriler, paralarını geri alabilmek için banka önünde uzun kuyruklar oluşturdu. Banka önce müşterilerinin bu isteğine cevap veremese de sonradan kendi bütçe politikalarını gözden geçirerek, yüzdelik dilimler halinde dağıtımına başladı³⁵³. Müşteriler paralarının tamamını alamama korkusu ile banka önünde uzun kuyruklar oluşturuyor, banka müşterileri kendi aralarında belirledikleri temsilcilerini önce İzmir Ticaret Müdürü'ne sonra da İzmir Vali'sine gönderiyorlardı³⁵⁴. Bu sıkıntılı durum diğer banka müşterilerine de yansırken İzmir finans piyasasında alım satım durdu. Herkes kendi olanakları ile yatırımlarını muhafaza eder duruma geldi.

1923-1929 yılları arası Türkiye ihracatı oldukça zayıflamış, dış ticaret senelik 56 milyon lira açık vermiştir³⁵⁵. 1930-1936 yılları arası bu durum değişmiş ve senede 11 milyon lira fazla temin edilmiştir³⁵⁶.

Türkiye'den ihraç edilen mallar arasında özellikle İzmir'in Çeşme kazasından yakın adalara ihraç edilen hayvanlar da vardı³⁵⁷. Çandarlı'dan her yıl büyük oranda hayvan ve hayvan ürünü ihraç ediliyordu. 1928 yılında vilayetten yapılacak hayvan ve diğer ihracatlar için Kuşadası, Dikili, Çeşme ve İzmir limanları tespit edildi. İzmir Limanı'ndan yabancı ülkelere ihraç edilen hayvanların ve hayvani maddelerin

³⁵¹ *Cumhuriyet*, 23 Kânunuevvel 1929.

³⁵² *Cumhuriyet*, 1 Teşrinievvel 1929.

³⁵³ Erdal İnce, "1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya'daki Etkisi Ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması " *ÇTTAD, VII/16-17*, (2008), ss. 291-309.

³⁵⁴ *Yeni Asır*, 17 Temmuz 1931.

³⁵⁵ *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937*, İzmir 1937, s. 60.

³⁵⁶ *A.g.e.*, s.60.

³⁵⁷ *Anadolu*, 3 Ocak 1929.

miktarları su şekildeydi: 7.555 erkek, 1.394 koyun, 506 öküz, 15 manda, 22 yabancı domuz, 12.197 kuzu, 160 oğlak, 87.474 tane koyun derisi, 198.031 kuzu derisi, 31.805 keçi derisi, 24.869 oğlak derisi, 48.013 av derisi, 4.212 kilo deri kazıntısı, 750 kilo tuzlu balık, 17 kilo domuz sucugu, 97.135 sığır derisi, 6.000 kilo kuru kan, 19 tane domuz derisi, 21.046 kilo salamura bağırsak, 7.599 kilo kuru bağırsak, 344.000 kilo kemik, 21.100 kilo boynuz ve tırnak, 19.457 kilo kıl, 33.116 kilo tiftik, 81.935 kilo yapığı ve 7.757 kilo yün³⁵⁸.

Yabancı ülkelerden İzmir Limanı'na yapılan ithalatın miktarı ise 4.571 koyun, 34 koç, 17 beygir, 7 kısrak, 1 tay, 14 çoban köpeği, 67 kuzu, 17 keçi, 7 at, 2 merkep, 5.669 kilo domuz eti, 6.414 kilo peynir, 505 kilo karides, 9.000 kilo kuru balık, 74.465 kilo tütün balığı, 42.393 kilo kutu balığı, 279 kilo kaz cigeri, 3.289 kilo iç yağı, 4.843 kilo kuzu ve sığır derisi, 64.360 kilo yas manda derisi ve 344.333 kilo kuru manda derisiydi. Türkiye'nin bütün limanlarından yabancı ülkelere gönderilen hayvan ve hayvani ürünlerin miktarı ise 54.426 koyun, 6.628 kuzu, 73 at, 534 öküz, 18 manda, 5 kısrak, 13 merkep, 61 keçi, 1.670 manda derisi, 3.995 sığır derisi ve 3.982 kilo³⁵⁹.

Bunalımın, dünya piyasalarında neden olduğu ürün fiyatlarındaki düşme, Türkiye'nin ihraç ürünlerine de yansdı. Yerli ürünlerde, dünya sistemiyle rekabet edebilmek için düşük satış fiyatları uygulandı. İthalat miktar ve değer olarak azalmış, ihracat miktar olarak artarken değer olarak azaldı. Ürünler dış pazarlarda düşük fiyatlarla satılmaktaydı. İzmir Limanı'ndan ihraç ve ithal edilen ürünlerin miktarlarındaki ve değerlerindeki azalma, ülkede ekonomik odağın İstanbul'a kaydığını gösteriyordu. İzmir ekonomisinde görülen bu değer kaybı, halkın yoksullaşmasına sebep oldu³⁶⁰.

---

³⁵⁸ *Anadolu*, 19 Şubat 1930.

³⁵⁹ *Anadolu*, 19 Şubat 1930.

³⁶⁰ Emel Göksu, *a.g.e.*, s33.

A- FİYAT HAREKETLERİNİ HESAPLAMA YÖNTEMLERİ: FİYAT GÖSTERGELERİ

Paranın değerindeki artış ve azalışların yönünü ve şiddetini sayısal olarak belirlemek için ihtiyaç duyulan göstergelere Fiyat Göstergeleri (Fiyat Endeksleri) denmektedir. Paranın değerindeki değişimleri diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimler belirler. Mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesi paranın değer kaybetmesi anlamına gelirken tersine durumda mal ve hizmetlerin fiyatları düşerse para değer kazanmaktadır³⁶¹.

Zaman içinde değişen olaylar için endeks hesaplanabilir. Zaman serilerinde fiyatların karşılaştırmasına ait olan endekslere fiyat endeksleri, miktarların karşılaştırmasına yarayan endekslere de miktar endeksleri denir³⁶². Endeksler, ekonomilerin durumunu izlemek, uygulanan politikaların başarısını saptamak, geçmiş dönemlerin yorumunu ve geleceğe dair öngöründe bulunabilmek için kullanılan en önemli araçlardan biridir³⁶³.

Fiyat endeksleri belli bir başlangıç tarihine göre, fiyatların hangi oranda değiştiğini bildirirler³⁶⁴. Bir tek fiyattaki değişme büyük bir anlam ifade etmeyeceği için birçok fiyatı belli bir düzen içinde toplayan endeksler kullanılmaktadır³⁶⁵. Bu endeksler, ekonomilerin durumunu izlemek, uygulanan politikaların başarısını belirlemek, geçmiş dönemlerin yorumunu ve ileriye ait öngörülerini yapabilmek için kullanılan önemli araçlardır³⁶⁶. Fiyat endeksleri belli bir başlangıç tarihine göre, fiyatların hangi oranda değiştiğini bildirirler³⁶⁷.

---

³⁶¹ Mustafa Özateşler, *Ekonomi Bilimi II Makroekonomi*, İlkem Ofset Dijital Baskı Sistemleri, İzmir, 2013, s. 79

³⁶² Erdoğan Özötün, "Fiyat İndeksleri ve Ülkemizdeki Uygulamaları", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 22/264, (Şubat 1988), s.33.

³⁶³ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler, Reel Ekonomi 1*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, s.12.

³⁶⁴ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s.325.

³⁶⁵ A.g.e., s.325

³⁶⁶ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler, Reel Ekonomi 1*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, s.12;

³⁶⁷ Koray Başol, a.g.e., s.325

Malların üretim ve tüketim miktarları ülkeden ülkeye ve hatta şehirden şehre farklılık göstermektedir. Üretim ve tüketim miktarlarının ülkedeki toplam miktarları arasında oransal değerleri bulurken tüm nihai mal ve hizmetlerin hepsinin fiyatları dikkate alınarak yapılan hesaplama “Fiyat Deflatörü” olarak adlandırılır. Ülkedeki tüm mal ve hizmetlerin hesaplanması çok zor olacağından belli malların fiyatları dikkate alınarak ve ülkedeki ağırlıklarına göre bu mallara farklı tartılar(ağırlıklar) verilerek “Fiyat Göstergeleri” elde edilir³⁶⁸. Fiyat İndeksleri hesaplamasında bir tek maddeyi kapsayan basit endeksler ya da birden fazla maddeyi kapsayan birleşik endeksler oluşturulur. Birleşik endeks hesaplanırken başlıca üç yöntem kullanılır³⁶⁹:

“Basit Toplam Endeks” olarak adlandırılan yöntemde endeksin kapsadığı maddelerin cari dönemdeki değerlerinin toplamı temel dönemdeki değerlerin toplamına bölünür ve sonuç 100 ile çarpılır.

“Basit Endekslerin Ağırlıksız Aritmetik Ortalaması” yönteminde temel döneme göre her madde için hesaplanan basit endekslerin aritmetik ortalaması 100 ile çarpılır.

“Basit Endekslerin Ağırlıklı Aritmetik Ortalaması” ya da diğer adıyla Ağırlıklı Toplam Endeks yönteminde endeksin kapsadığı maddeler endeksin konusuna göre tüketim, üretim, ithalat, ihracat vb. değerlerin toplam değere oranlanarak ağırlıklandırılması ile oluşturulur.

Genel olarak bir fiyat endeksi, temel (baz) dönem fiyatlarının (P_0), diğer zaman dönemleri fiyatlarının (P_t), temel (baz) dönem miktarlarının (Q_0) ve diğer dönem miktarlarının (Q_t) değişik bileşimlerinin toplamı özet halinde bulmaktadır. Değişik fiyat endeksleri formülleri sınıflandırılırken ilk sınıflama (fiyatla miktar çarpımı olan) harcamaları esas alan endeksler ve fiyat relatiflerinin (yani P_t/P_0 nin) ağırlıklı ortalamasını esas alan formüller şeklinde yapılabilir.

---

³⁶⁸ Mustafa Özateşler, a.g.e., s.80

³⁶⁹ *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon – Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-3*, TÜİK Yay., Ankara, 2008, s.14

Endeks hesaplamada başlıca üç yöntem kullanılmaktadır. Bunlar; Laspeyres, Paasche ve Fisher tipleridir³⁷⁰:

Laspeyres Endeksinde (sabit ağırlıklı toplam endeks) ağırlıkların referans alındığı dönem endeksin başlangıç dönemi ya da karşılaştırılan dönemlerden önceki dönemlerdir. Hesaplama formülü:

$$P_L = \frac{\sum(p_t \cdot q_0)}{\sum(p_0 \cdot q_0)} \times 100$$

Paasche Endeksinde (Değişken Ağırlıklı Toplam Endeks) ağırlıkların referans alındığı dönem, karşılaştırılan dönemlerden son dönemdir. Hesaplama formülü aşağıdaki gibidir:

$$P_P = \frac{\sum(p_t \cdot q_t)}{\sum(p_0 \cdot q_t)} \times 100$$

Fisher Endeksinde (İdeal Endeks) Laspeyres ve Paasche endekslerinin geometrik ortalaması alınarak hesaplama yapılır. Böylece ağırlıklar karşılaştırılan dönemlerin her ikisine de ait olmaktadır. Hesaplama yöntemi:

$$P_F = \sqrt{P_P \cdot P_L}$$

Türkiye’de iki fiyat indeksi kullanılmaktadır:

1. Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE) ve Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE)
2. Tüketici Fiyatları Endeksi / Geçinme Endeksi (TÜFE)

TEFE hesaplamasında ülkedeki malların toptan alım satım fiyatları temel alınır. TEFE, sektörel fiyat hareketlerini belirlemek, bir ülkenin ekonomisinin gelişimine ışık tutmak, çeşitli öngörülere olanak sağlamak ve hükümetlerin alacağı sosyo-ekonomik kararlara ışık tutmak amacıyla çeşitli kesimler tarafından kullanılır³⁷¹. Tüketici Fiyatları Endeksinin hesaplamasında ise ailelerin alım satımlarına konu olan

---

³⁷⁰ A.g.e. s.15

³⁷¹ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, a.g.e., s.16

mal ve hizmetlerin perakende fiyatları esas alınır. TÜFE ekonomide, fiyat hareketlerinin izlenmesinde, ticari faaliyetlerin yönlendirilmesinde, ücret belirlenmesinde ve ülkelerin ekonomik yapılarının analizinde etkin bir göstergedir³⁷². Fiyat İndekslerini Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), İstanbul Ticaret Odası, İzmir Ticaret Odası, sendikalar gibi kurumlar düzenler.

Türkiye'de Hayat Pahalılığı Endeksi ilk olarak 1914 yılında Osmanlı döneminde İstanbul'dan derlenen 26 maddenin perakende fiyatlarıyla hesaplandı. 1925-1987 yılları arasında bugünkü Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, eski adıyla Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Dairesi, yeni toptan eşya fiyatları endeksini (TEFE) yayınladı.

Genel Kurul toplantılarının yapıldığı tarih ve 1923 yılına ait İzmir Vilayeti İstatistiklerinde verilen 1 Ağustos tarihine bakılarak, İzmir Ticaret Odası'nın kuruluşunun 1885 Ağustos ayının ilk haftası içinde gerçekleştiğini söylenebilmektedir³⁷³.

Türkiye'de ilk toptan eşya fiyat indeksi İstanbul Ticaret Odası tarafından 1927 yılında yapılarak 1928'den sonra yayınlanmaya başlanmıştır³⁷⁴. Bu çalışmada incelenen döneme ait İzmir ticaret odasının hazırladığı bir endeks çalışması olmadığı için İstanbul Ticaret Odası endeksini inceleyerek dönemin ekonomik tablosu hakkında fikir sahibi olabilmek amaçlanmıştır.

İstanbul Ticaret Odasının hazırladığı toptan fiyat indeksindeki fiyatlar toptancı tüccarlar, ithalatçılar ile tüccarlardan ve borsadan alınmıştır. Halen yapılmakta olan indeksin temel yılı 1948 olarak belirlenmiş, sonra 1953 olarak değiştirilmiştir. Hala 1958 ve 1963 yılları temel alınarak iki sabit devre üzerinden düzenlenmektedir³⁷⁵.

Sabit ve değişik esaslı indekslerde yer alan çeşitli maddelerin ortalama fiyatları hesaplanırken aritmetik ortalama yerine basit geometrik ortalama kullanılır.

---

³⁷² Koray Başol, a.g.e., s.326.

³⁷³ İzmir Ticaret Odası Resmi Sitesi <http://www.izto.org.tr/kurumsal/tarihce/i.-kurulus-donemi>

³⁷⁴ Haluk Cillov, *İktisadi Olaylara Uygulanan İstatistik Metodları*, GÜR-AY Matbaası, İstanbul, 1984, s.

36

³⁷⁵ A.g.e., s.36

Her maddeye ait çeşitli fiyatların ortalaması alındıktan sonra aynı maddelerin esas alınan yıla göre nisbi sayıları elde edilir. Belirlenen zamandaki ortalama fiyat temel yıl fiyatına bölünerek elde edilen geometrik ortalamaları ile indekslere ulaşılır.

İstanbul Ticaret Odası Türkiye için 94 maddelik indeksler hesaplamakta ve indekse giren maddeler yedi grupta incelenmektedir. Bular şöyle sıralanmaktadır³⁷⁶:

1. **Gıda Maddeleri:** Buğday, arpa, yulaf, çavdar, darı, mısır, kuşyemi, pirinç, un, bulgur, susam, ot, saman, fasulye, nohut, bakla, mercimek, patates, soğan, şeker, karabiber, zeytinyağı, pamuk yağı, fındık, üzüm, incir, zeytin, çay, kahve, tütün, rakı, koyun eti, sığır eti, süt, sadeyağ, peynir, yumurta, tuz.
2. **İptidai Maddeler:** Afyon, ayçiçeği, keten tohumu, pamuk, pamuk tohumu, palamut, kendir, şeker pancarı, kauçuk, yapak, tiftik, sığır derisi, keçi derisi, kösele, barsak, balmumu, ipek kozası.
3. **Mensucat:** Pamuk ipliği, yün iplik, ipek iplik, kaput bezi, basma, kanaviçe, yün kumaş.
4. **Madenler:** Pil, demir, bakır, kurşun, çinko, kalay, teneke.
5. **İnşaat Malzemesi:** Çimento, tuğla, kireç, kereste, putrel, çivi, çam.
6. **Yakacak ve Enerji Maddeleri:** Taş kömürü, sömük, Linyit, elektrik, mazot, benzin, gress yağı, motor yağı, odun, mangal kömürü.
7. **Kimyevi Maddeler:** Asit sülfürik, soda, ispirto, iyod, beziryağ, Sabun, kağıt.

Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve yayın müdürlüğü, 1938 yılında uygulanan tüketim harcamaları anketi sonuçlarına dayalı olarak Ankara ve İstanbul şehirlerine ait 84 tüketim maddesini kapsayan Ankara ve İstanbul şehri geçinme endekslerini hesaplamaya başladı. Ankara'da ortalama aylık gelir 65 TL ve 4.6 ile 4.7 kişiden oluşan memur ailesi, İstanbul'da ortalama aylık geliri 47 TL olan 4.7 ile 5.2 kişi olan işçi ailesi endekse esas alındı. Hesaplama mevcut istatistik bilgileri ve milli gelir rakamları kullanıldı³⁷⁷. Bu çalışmalar İzmir için yapılmamış olsa da bu veriler İzmir için de bir

---

³⁷⁶ A.g.e., s. 37

³⁷⁷ Hürriyet gazetesi internet sayfası <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/enflasyon/04haber.asp>

fikir oluşturabilmektedir. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı 1988 Şubat ayından itibaren endeks yayınlamayı durdurdu.

A- TİCARİ ÜRÜNLER

Cumhuriyetten önce İzmir’de tarım ürünleri borsasındaki tüm masalar Rum olmakla beraber hiç Türk masası yoktu. Afyon, Antalya’ya uzanan illerin mahsullerini getirir satış dağıtım ve ihracatını yapardı³⁷⁸.

I. Dünya Savaşından önce İzmir’den dış ülkelere yıllık 114.500.000 kilo arpa, 34.500.000 kilo bakla, mercimek, nohut ve 3.000.000 kilo buğday ihraç edilmişti. Savaş nedeniyle üretim düşerken alıcılar da azaldı. Üretim düzeliş eski alıcılar yine üretilen mallara talip olduğunda bazı bölgelerde malların eskisi gibi temiz olmasına dikkat edilmediği için Avrupa’daki alıcılardan Ticaret Odası’na çeşitli şikâyetler geldi. İzmir Ticaret Odası ile Ticaret ve Zahire Borsası 1930 yılından itibaren arpa ve çeşitli hububatların analiz yapıldıktan sonra satılmasına karar verdi. Arpa ve buğday ihraç eden tüccarların kalbur gibi temizleme yaparak dış ülkelere temizlenmemiş mal göndermemeleri gerektiğine karar verildi³⁷⁹.

İzmir’de de 1929 yılında çok şiddetli bir kış yaşandı. Kar ve yağmur nedeniyle kentte seller meydana geldi ve bu da ciddi zararlara neden oldu. Sellerin şiddetinden yollar ciddi hasar gördü, araçlar sular altında kaldı, köprüler yıkıldı³⁸⁰. Menemen’de Gediz nehrinin taşıdığı için tüm ova su altında kaldı³⁸¹.

Torbalı’da Cellat gölünün taşmasıyla nedeniyle on binlerce dönüm arazi su altında kaldı. Yağışlar hem ekili dikili alanlara zarar verdi hem de düzeltilmekte, yeniden yapılmakta olan yolların ve köprülerin yeniden büyük oranda zarara

³⁷⁸ Nail Morali, *Mütarekede İzmir*, Tekin yayınevi, İstanbul, 1976, s.54.

³⁷⁹ *Anadolu*, 27 Mayıs 1930.

³⁸⁰ *Anadolu*, 7 Mart 1929. *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1929.

³⁸¹ *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1929.

uğramasına neden oldu³⁸². Çok şiddetli geçen kış birçok ürünün zarar görmesine neden oldu³⁸³. Bu da pazardaki sebze meyve fiyatlarının artmasına neden oldu.

Şiddetli yağış nedeniyle en fazla zarara uğrayan iki ürün üzüm ve incirdi. 450.000 çuval tahmin olunan üzüm rekoltesinin 150.000 çuvalını sel götürürken, geriye kalan 200.000 çuval ise ıslanmıştı³⁸⁴. Üzüm rekoltesinin bolluğu ve yabancı ülke piyasalarının istekleri nedeniyle üzümün okkası 15–20 Kuruştı; fakat üzümlerin sellerle gitmesi ve geride kalanların ıslanması nedeniyle fiyatlar hızla düştü. Bu da hem üreticinin hem de tüccarın olumsuz şekilde etkilenmesine neden oldu. Buna rağmen tütün ve pamuk rekoltesinin üzüm ve incire göre bol olması çiftçinin diğer iki üründe meydana gelen zararını karşılayabileceğine dair bir ümit doğurdu³⁸⁵.

Ekonomik Buhran yıllarında çiftçinin yaşadığı bir başka sorun da mevsimlerin değişmesi nedeniyle ortaya çıkan çekirge sürüleri idi. Kış koşullarında çekirge yumurtaları telef oluyor fakat çekirge sürülerinin yaygınlığı yine de tarım alanları için ciddi sorun olmaya devam ediyordu³⁸⁶. Bu nedenle çekirge tohumu bulunan araziler sürülerek çekirge tohumları imha edildi³⁸⁷.

Çekirge ortaya çıkan bölgelerde önlemler alınarak, Ziraat Başmüdürlüğü tarafından Afyon, Muğla, Manisa, Kütahya, Burdur ve Aydın vilayetlerine çekirge ile mücadele için hamızı arsenik ve uranyum gönderildi³⁸⁸. Çekirgeyle mücadele için genel bütçeden 1.250 Lira, özel bütçeden 1.700 Lira ayrılarak bu para çekirgeyle mücadele edilen kazalara gönderildi³⁸⁹.

Bir başka sorun da Bergama'da da üç köy arazisinde ortaya çıkan ve ürünlere zarar veren tarla farelerinin idi. Farelerin imhası için köylü tarafından önlem alınmaya

---

³⁸² *Anadolu*, 8 Mart 1929

³⁸³ *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1929

³⁸⁴ Pakize Çoban, *İzmir'de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler Ve Bunalımın Fiyatlar Üzerinde Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, s.125

³⁸⁵ *Ahenk*, 11 Eylül 1929.

³⁸⁶ *Anadolu*, 24 Ocak 1929

³⁸⁷ *Ahenk*, 12 Ocak 1929.

³⁸⁸ *Anadolu*, 12 Mayıs 1929.

³⁸⁹ *Anadolu*, 21 Nisan 1930

çalışıldı³⁹⁰. Menemen ve Kemalpaşa kazalarında da tarla farelerinin yaygın olması ve tarım alanlarını etkilemesi nedeniyle başlatılan çalışmalar sonuç vererek araziler büyük oranda tarla farelerinden temizlendi³⁹¹.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası raporlarına göre 1928-29 yıllarında 2.655.988 dönüm buğday, 2.025.642 dönüm arpa, 322.860 dönüm çavdar, 217.697 dönüm bakla, 131.852 dönüm yulaf ve 189.969 dönüm afyon ekildi. 1929-30 yıllarında 3.697.837 dönüm buğday, 2.442.037 dönüm arpa, 334.677 dönüm çavdar, 941.059 dönüm bakla, 138.071 dönüm yulaf ve 289.564 dönüm afyon ekildi³⁹².

İzmir’de 1928–1929 yılındaki ekili alanlarda buğday 287.302 dönüm, arpa 243.266 dönüm, çavdar 24.386 dönüm, yulaf 20.983 dönüm, bakla 52.035 dönüm, nohut 487 dönüm, burçak 5.779 dönüm, mercimek 154 dönüm, afyon 13.537 dönüm, sarımsak 75 dönümdü³⁹³. Buğday ve un fiyatlarındaki artış makarna fiyatlarını da etkilemişti. Buna göre birinci çeşit makarna 38 Kuruş, ikinci çeşit makarna ise 50 Kuruştü³⁹⁴.

Uygun iklim şartları ve verimli topraklar İzmir’de geniş alanlarda üretim yapılmasına olanak veriyordu. Tarım alanında geniş bir kesimin üretim yapması, İzmir ve çevresinde bağcılar, meyveciler ve sebzeçiler kooperatifi adını alan 2.015 hissedarı olan Bornova Bağcılar Kooperatifinin kurulmasını sağladı³⁹⁵.

İzmir ve çevresindeki sebze ve meyve üreticileri de, birçok yerde portakal ve mandalina kabuklarının altında oluşan kurtlar tarafından, ürünlerde büyük oranda zarar etti. Bu nedenle İzmir Ziraat Başmüdürlüğü, bu kurtların imhası için kükürt ve kireç temin ederek, meyvelerdeki hastalığın önüne geçilmesi için çalışmalar yaptı³⁹⁶.

---

³⁹⁰ *Anadolu*, 15 Nisan 1929

³⁹¹ *Anadolu*, 18 Haziran 1929

³⁹² *Anadolu*, 23 Mayıs 1930.

³⁹³ *Anadolu*, 17 Şubat 1929.

³⁹⁴ *Hizmet*, 13 Eylül 1929

³⁹⁵ *Anadolu*, 29 Nisan 1929.

³⁹⁶ *Anadolu*, 17 Nisan 1929

1- ÜZÜM

Tarihte en eski kaynaklarda bile üzüm, üzüm suyu ve şaraptan bahsedildiğini görmek mümkündür. 16. yüzyıldan günümüze kadar İzmir'den çekirdeksiz kuru üzüm taşıyan gemileri limanda görmek mümkündür³⁹⁷. 16. yy. 'da İstanbul'a yapılan ihracat 18. yy'den itibaren farklı coğrafyalara da yapılmaya başlanmıştır³⁹⁸.

İzmir'de üzüm ticareti Osmanlı döneminde iaşeci ekonomilerin tesiri altındayken, 18. yüzyılda fiskalist politikaların tesiri altına girmiştir. 20. yüzyılda tarımsal destekleme politikaları ile ön plana çıkmış, 21. yüzyılda Tarım Reformu Uygulama Projesi ile gözden düşmüştür³⁹⁹.

Osmanlı Döneminde borsaya dahil edilmeyen üzüm ticareti İzmir'de Yemiş Çarşısı'nda gerçekleşiyor, bir çok usulsüzlük yapıyordu. Kurtuluş savaşı sonrasında üzüm ticareti ile uğraşan on kişinin hepsi Musevi'ydi ve ticareti tekellerine almışlardı. Türk Sesi'nde Türkleşme döneminin yaşandığı bu devirde Musevi simsarlar üzerinde durulması gerektiği yazılıyordu⁴⁰⁰. 1924 Temmuzunda üzüm borsada işlem gören ürünler arasına girdi. Ticaret Borsası yönetimi “Kuşad Merasimi” başlığı ile gazetelerdeki ilanında⁴⁰¹: “*Temmuzun yirmi birinci Pazartesi günü öğleden sonra zevali saat beşte ahiren ihdas edilen üzüm borsasının resm-i kuşad merasimi icra edileceğinden vakt-i mezkurda bilumum tüccaran ile arzu ahali-i muhteremenin Yemiş Çarşısı civarında Anadolu matbaası karşısındaki Kañıbanođlu Hanı'na teşrifleri*” isteniyordu.

Anadolu'da üretilip dünya piyasasına sürülen üzüm, incir, tütün gibi ürünlerde rekoltenin yüksek olduğu dönemlerde aracı, tüccar ve şirketlerin de manipülasyonlarıyla fiyat düşüşleri yaşıyordu. Bu da küçük üreticinin büyük zararlar etmesine neden oluyordu. Küçük üreticiler ihracatçılar, 20. yy. 'da tarımı destekleyen politikalar

---

³⁹⁷ Alp Yücel Kaya, *a.g.e.*, s. 43.

³⁹⁸ *A.g.e.*, s.42.

³⁹⁹ *A.g.e.*, s.43.

⁴⁰⁰ “Üzüm Simsarları”, *Türk Sesi*, 1 Ekim 1923.

⁴⁰¹ *Anadolu*, 21 Temmuz 1924.

sayesinde var olma çabalarında başarıya ulaşmış, örgütlenerek kurdukları kooperatif “Tariş” kanalıyla satış yapmaya başlamışlardı⁴⁰².

Mübadele göçmenlerinin yerleştirilmesi hususunda bağcılıktan anlayan göçmenlerin özellikle Urla’ya yerleştirilmesi için yapılan çağrılara rağmen göç sırasında bağcılıktan hiç anlamayan göçmenler terk edilmiş bağlara yerleştirildi. Uzun vadede devletin de bu alanda ekonomik hasarına yol açan bu uygulama eksikliği hem bağların hem oraya yerleştirilen halkın zarar görmesine neden oldu.

Tablo 11: Ege’nin 1923-1930 Yılları Arası Üzüm Üretimi

1923	36.608.000
1924	49.280.000
1925	30.000.000
1926	39.500.000
1927	48.000.000
1928	45.500.000
1929	51.000.000
1930	35.000.000

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937, s. 57.

Kurtuluş savaşı yıllarında 1919-1923 yılları arası üzüm üretimi 31.361 ton iken tabloda görüldüğü gibi kalkınma döneminde 1924-1928 yılları arası 42.456 tona çıkmıştır. 1929 yılında da yükselmeyi sürdüren üretim buhranının etkisini gösterdiği, kuraklık ve sellerin etkilerinin eklenmesiyle 1930 yılında büyük düşüş göstermiştir.

1929’da Üzüm üretimini olumsuz yönde etkileyen yağmurlar ve bunların yol açtığı seller yaşandı. “*Kemalpaşa, Kasaba, Menemen ve Manisa havalisinde yağın şiddetli yağmurlardan sergilerde bulunan üzümler ıslanmıştır. Sergilerde ıslanan üzümlerin çabucak kurutulması için üzerlerine potaslı su atmak lazımdır*”⁴⁰³,

“*İzmir’e giden müskirat Umum Müdürü Zekayi Bey’in iştiraki ile son yağmurdan zarar gören bağcılarının durumunu tetkik için bir komisyon kurulmuştur.*

⁴⁰² Alp Yücel Kaya, *a.g.e.*, s. 44

⁴⁰³ *Anadolu*, 4 Eylül 1929.

*Ziraat Bankası'nın kredilerini ödeyemeyen bağcılara koyduğu haciz kaldırılmıştır. Müskirat idaresi, Buca, Bornova'daki bağların da yaş bir halde alacaktır. İzmir mebusları, ayrıca Ankara'da bağcılara yardım için hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunacaklardır. 16 Teşrinievvelde toplanacak Ziraat Bankası Heyeti Umumiyesinde de, Banka'nın 4 taksitte tahsil etmek üzere bağcılara tente mubayaa etmesi temenni edilecektir.*⁴⁰⁴

Tablo 12: Türkiye 1923-1930 Yılları Arası Üzüm İhracatı

1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
33.999	48.382	23.819	28.844	42.236	37.770	42.154	39.850

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937, s. 65.

Türkiye'de 1923-1930 arası üzüm ihracatını gördüğümüz tabloda yıllara göre dağılımda artışın gözlemlendiğini görüyoruz. İzmir'in üretiminde görülen kuraklık ve sellerin olumsuz etkilerinin neden olduğu düşüşün Türkiye ihracatına da yansdığı gözleniyor.

1922 yılında çekirdeksiz üzüm 60-70, siyah üzüm ise 20-28 kuruşa satılıyordu⁴⁰⁵. 1923 yılında yaşanan ekonomik durgunluk tarım ürünleri üzerinde fiyat dengesizliklerine neden oluyordu. İzmir borsasında 20 Aralık 1923'te 25-60 kuruş arasında değişen fiyatlarla satılan üzüm, 22 Aralık'ta 22-43 Kuruşa indi. Bu, üzümün borsada bollaşmasından kaynaklanan bir düşüş değil, genel tarım ürünlerinde görülen bir değer kaybıydı. Üzüm fiyatı borsada 23 Aralık günü yine 27-47 Kuruşa yükseldi⁴⁰⁶.

1923-1929 yılları arasında talebi sürekli artan üzüm, 1930 yılından itibaren en önemli alıcılarından biri olan İngiltere'nin kuru üzüm piyasalarından büyük ölçüde çekilmesiyle Ege Bölgesini felç eden bir bunalıma girdi⁴⁰⁷. 1930-1931 yıllarında İngiliz parasının değer kaybetmesi üzüm piyasalarında fiyatların düşmesine neden oldu. Elde kalan ürünler heba olduğu gibi tacirler ve üreticiler büyük sıkıntılar yaşadı. 1930 yılında

⁴⁰⁴ *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1929.

⁴⁰⁵ Bülent Durgun, *1919-1922 Yılları Arasında İzmir' de İktisadi Durum*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998, ss. 192-195.

⁴⁰⁶ Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj "Haklar, Kazanımlar, Bayramlar"*, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2010, s.86.

⁴⁰⁷ *A.g.e.*, s.151.

Müskirat İdaresi bir kısım üzümü satın alarak duruma bir çözüm getirmeye çalıştı⁴⁰⁸. Fakat üzümü ucuza alması ve alacağı üzümde aradığı özellikler üreticinin tam anlamıyla rahatlamasına engel oldu. Aracılar üreticilerin yüksek fiyat istemesinden, üreticiler de ellerinde kalan üzümleri koyacak yerlerin olmamasından şikayet ediyordu⁴⁰⁹.

Tablo 13: 1923-1925 Yılları İzmir Üzüm Fiyatları (Kuruş)

	1923	1924	1925
Ağustos	26-46	25-57	35-100
Eylül	18-46	25-66	35-86
Ekim	16-45	23,5-67	32-80
Kasım	19-50	35-61	38-56
Aralık	20-50	27-61	
Ocak	27-58	26-66	
Şubat	35-50	20-62	
Mart	30-47	26-65	
Nisan	28-42	24-65	
Mayıs	26-41	29-60	
Haziran	26-40	31-60	
Temmuz	25-40	29-54	

Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj "Haklar, Kazanımlar, Bayramlar"*, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2010, s.92.

Tablodaki üzüm fiyatlarına göre İzmir'de üzüm 1923 yılında ortalama 35, 1924 yılında ortalama 44, 1925 yılında ise ortalama 55 kuruştan satılmıştır.

İzmir Ticaret Borsası kayıtlarına göre 1927-1935 yılları arasında yaşanan dünya ekonomik buhranının üzüm fiyatları üzerindeki etkisi aşağıdaki gibi izlenmektedir⁴¹⁰:

⁴⁰⁸ *Anadolu*, 10-13 Şubat 1930.

⁴⁰⁹ *Halkın Sesi*, 16 Temmuz 1933.

⁴¹⁰ Sabri Yetkin-Erkan Serçe, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İ.T.B. yay. İzmir, 1998, s.149.

Tablo 14: 1927-1935 Yılları Arasında Üzüm Fiyatları

YILLAR	ÜZÜM	
	Yıllık ortalama (kuruş)	Endeks
1927	34.6	100.0
1928	28.4	82.0
1929	28.8	83.3
1930	26.3	76.0
1931	33.3	96.3
1932	26.4	76.5
1933	12.7	36.8
1934	11.8	34.0
1935	9.2	26.6

Sabri Yetkin-Erkan Serçe, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İ.T.B. yay. İzmir, 1998, s.149.

Tabloda 1927 yılında en yüksek satış fiyatını gördüğümüz üzüm, 1935 yılına dek düşüş yaşamaya devam etmiştir.

“İzmir limanlarından 1929 senesi zarfında muhtelif memleketlere 29.851.618 kilo üzüm ihraç edilmiştir. Üzümler 11 milyon liralıktır. Üzümlerimizi en çok ithal edenler Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda ve Belçika’dır”⁴¹¹.

Ahenk gazetesinin 5 Eylül 1929 tarihli haberinde üzümlerle ilgili bir haber şöyledir: *“Şehrimiz ticaret odasının üzümlerine dair tanzim ettiği 4 Teşrinisani 1929 tarihli rapor: Mevsim iptidasından şimdiye kadar İzmir borsasına 43. 600.000 kilo üzüm gelmiş ve bundan 36.362.827 kilosu satılmıştır. Geçen sene aynı müddet zarfında borsaya 30.800.000 kilo üzüm gelmiş, 27.274.228 kilosu satılmıştır. Borsa fiyatları; Alâ 55, birinci 41–50, ikinci 32–41, Üçüncü 24–32, karaböce, 20–27, yağmur yemiş 10–20 kuruştur. Mevsim iptidasından şimdiye kadar memleketlere vaki ihracat şu suretle tespit edilmiştir;*

⁴¹¹ *Anadolu*, 14 Şubat 1929.

Almanya ve Şimali Avrupa Limanlarına 178.625.81 kilo

İngiltere 69.900.75 kilo

Fransa 500.657 kilo

İtalya 43.139.83 kilo

Mısır 148.479 kilo

Muhtelif 485.317 kilo

İnhisar piyasayı idare, fena üzümleri alacak. Dün şehrimize gelen müskirat inhisarı umum müdürü Zekayi Bey'in derhal piyasaya girerek üzüm mubayaası memnuniyetle karşılanmıştır. İnhisar idaresi, bundan sonra alkolü hariçten mubayaa etmeyerek kendi üzüm ve incirlerimizden istihsale karar vermiş ve tertibat almaya başlamıştır⁴¹²,

İktisat Vekâleti, İzmir gazetelerinin de dile getirdiği, üzüm ihracatının daha sağlam esaslara dayandırılması ve üzüm piyasasının uğradığı darbelerin önüne geçmek için 27 Aralık 1933'te Kuru Meyve İhracatçıları Birliği'ni kurdu. Üzüm satışı ile uğraşan aracı tacirler de Üzüm Tacirleri Birliği'ni kurdu⁴¹³. 14 Aralık 1933'te İzmir Borsa binasında yapılan toplantıda üzüm piyasasının yaşadığı sorunları çözmek için encümenler halinde çalışmaya karar verildi. İç piyasada üzüm talebini arttırmak için üzüm bayramları yapılması, üzümlü ekmek çıkarılması, orduda, yatılı okullarda, hastanelerde ve resmi kurumlarda üzümün zorunlu gıda haline getirilmesi için hükümetten rica edilmesine karar verildi⁴¹⁴.

Üzüm fiyatlarının düşmesine karşı birlikte çalışma kararı veren Kuru Meyve İhracatçıları Birliği ile İzmir Üzüm Satıcılar Birliği yönetim kurulları borsa binasında 5 Şubat 1934'te yaptıkları toplantıda üzüm fiyatlarında Avrupa'daki alıcılara indirim yapılmaması ve fiyatların yükseltilmesi kararları alındı⁴¹⁵. Tüm bu girişimler sonuçsuz kalması üzerine İzmir İnhisar İdaresi piyasayı canlandırmak amacıyla şaraplık

⁴¹² *Ahenk*, 5 Eylül 1929.

⁴¹³ *Anadolu*, 28 Ocak 1934.

⁴¹⁴ *Yeni Asır*, 15 Aralık 1933.

⁴¹⁵ *Anadolu*, 6 Şubat 1934; *Anadolu*, 11 Şubat 1934.

üzümlerini İzmir Ticaret Borsası'ndan almaya başladı⁴¹⁶. Bu girişim de fiyatların artmasını sağlamadı. Alıcılar bu durumu borsanın yabancı ülkelerle iletişim konusunda yetersiz olması ve fiyat haberlerinin geç gelmesine bağlıyordu. Satıcılar ise yaşanan durgunluğun sebebinin alıcıların üzüm fiyatlarını düşürme konusundaki tutumları olduğunu iddia ediyordu⁴¹⁷.

Üzüm piyasasının yaşadığı bunalımı yerinde tespit için gelen İktisat Vekili Celal Bayar, yaptığı araştırmada bazı tacirlerin fiyatları düşürmek için birleşerek hareket ettiği konusunda bilgi toplamış ve şu açıklamayı yapmıştır: *“İzmir’de üretici aleyhine bazı tüccarın birleştiği haberleri pek çok ciddi kaynaklardan alınmıştı. Bunu belgelemek ve kesin bilgi almak için geldim. Ticarete monopole taraftar olamayız ve mallarımızın da gelişi güzel fiyatlarla elden çıkarılmasına da göz yumamayız. Bunun için tarım satış kooperatifleri kuracağız. Böylece alıcılarla satıcılar doğrudan temas edeceklerdir. Bu sayede şahsi inisiyatiflerin de önüne geçilerek fiyat dengesizlikleri önlenebilecektir. İhraç ürünlerimizin değerinde pazarlanabilmesi için, ürünlerimiz standardizasyona tabi tutulacaktır”*⁴¹⁸.

Celal Bayar’ın beyanatında belirttiği önlemler dâhilinde Başbakanlık 28 Nisan 1935’te Tarım Satış kooperatifleri ve Birlikleri hakkında yasayı kabul etti⁴¹⁹. Kanunun kabulünün ardından var olan Tarım Satış Kooperatiflerinin yanında üzüm üreticileri de kooperatifleşme sürecine girdi ve Üzüm Satış Kooperatifleri kuruldu. Tekel piyasalarda daha aktif rol aldı ve devletçi uygulamalar tarımsal alanda da uygulanmaya başlandı. Ekonomi Bakanlığının da onayladığı şu önlemler alınarak üzüm fiyatlarının artışı sağlandı⁴²⁰:

- 1- Üzümlerimizin muayyen fiyatları için Türkofis tarafından asgari bir fiyat tayin edilerek ihracatçılar birliğine verilmesi ve bu fiyattan başka herhangi bir fiyatla ihracatçıların indirim yapmamaları ihracatçılar birliğine kabul ettirilmiştir.

---

⁴¹⁶ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1934.

⁴¹⁷ *İzmir Ticaret Postası*, 26 Eylül 1934.

⁴¹⁸ “Harici Ticaretimiz Nasıl Teşkilatlandırılacak?”, *Yeni Asır*, 16 Eylül 1934.

⁴¹⁹ Sabri Yetkin, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s.158.

⁴²⁰ *Halkın Sesi*, 24 Ağustos 1935; *Yeni Asır*, 24 Ağustos 1935.

- 2- Türkofis tespit ettiği fiyatı umumi piyasa durumuna göre indirip çıkarmak ve sonucu ihracatçılar birliğine bildirmek yetkisini üzerine almıştır.
  - 3- Müstahsillerin lehine olarak herhangi bir nedenle fiyat düşüklüğünün önüne geçmek için üzüm koruma kanunu projesi hazırlanacaktır.
  - 4- Fiyatların Türkofis tarafından belirlenmesi ve Kuru Meyve İhracatçılar Birliği'ne verilmesi konusunda tam bir yetki verilmiştir.
- 1937'de Ankara'da bir üzüm kongresi düzenlendi⁴²¹.

2- İNCİR

Kurtuluş Savaşı sonrası tarımsal üretimde meydana gelen düşüş bu konuda acil önlemler alınması gerekliliğini getirdi. İkinci Meşrutiyet döneminde kooperatifçilik ve Milli İktisat politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan “Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi” işgal günlerinde sıkıntılı günler geçirmiş, üzümün borsaya dahil edilmesinin ardından incir için de aynı yönde talepler gelmeye başlamıştı⁴²².

1922 yılında incir 38-55 kuruşa satılırken⁴²³ 1923 Eylül ayında incirin okkası 9-10 kuruşa kadar düşmüş yılsonuna doğru 20 kuruşa yükselmiştir⁴²⁴. Tarım ürünlerinde görülen fiyat dengesizlikleri incirde de kendini gösteriyordu. 20 Aralık'ta İzmir Borsası'nda 11-20 kuruş arasında değişen fiyatlarla işlem gören incir 22 Aralık'ta 9-23 kuruş arasında, 23 Aralık'ta ise 8,5-18 kuruş arasında satıldı⁴²⁵.

27 Ağustos 1924 tarihli Ahenk gazetesinin haberine göre ticaret müdürü Selahattin Bey'in Aydın'a giderek öncülük yapmasıyla Aydın valisinin de katıldığı bir

---

⁴²¹ *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937*, İzmir 1937, s. 68.

⁴²² *Anadolu*, 22 Temmuz 1924.

⁴²³ Bülent Durgun, *1919-1922 yılları....* ss.192-195.

⁴²⁴ Kemal Arı “Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu” *ÇTTAD*, I/3, (Şubat, 1993), s.45.

⁴²⁵ Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türkiye'de....*, s.86.

toplantıda incirciler bir anlaşma yapmışlardı. Haberde “*Bu toplantuların kesintisiz sürmesini çok temenni ederiz. Şimdilik kabul edilen kararlar şöyle özetlenebilir: 1- sevkiyatın derhal tahdidi, 2- Sevk edilecek incirlerin seçme olması*

İlk maddenin derhal tatbikine girişilmiş ve incir sevkiyatı 5000 çuvaldan fazla olmaması temine alınmıştır. Selçuk ve Ödemiş incirlerinin de Aydınlılara katılması temenni edilmiştir.

İctimaide %2 simsariye meselesi de ehemmiyetle söz konusu edilmiş ve çok hararetli münakaşat cereyanına sebep olmuştur. Yapılan tahminata nazaran bu senenin incir rekoltesi geçen seneninkine nazaran %10 ile %20 arasında noksanlık göstermektedir.” Haberde yapılan bu toplantının sene ortasında değil mevsim gelip çatmadan evvel yapılması gerektiği gelecek sene için de tedbirler alınması gerektiği belirtilmiştir⁴²⁶.

İzmir ve çevresinde incir piyasasında ağırlığı olan iki şirketin 1912’de kurduğu “İncir Tröstü(Sendikası)” adlı şirket giderek büyüyen incir piyasasında tek alıcı olmak ve fiyatın belirleyicisi olmak amacındaydı⁴²⁷. Bu dönemde İzmir’de incir üzerine çalışan başlıca beş büyük ticarethane, on iki kadar ihracatçı, kırk civarında komisyoncu vardı⁴²⁸. Musevi tüccarların tek başına kalması ve bütün ürünlerin kalite ayrımı yapılmadan ortalama bir fiyattan alınması esasına dayanan satış usulünün uygulanması üreticinin büyük kayıplar vermesine neden oluyordu. 3 Ağustos 1925’te resmi açılışı yapılan İncir Borsası’na ilk ürün 22 Ağustos’ta geldi. Alıcı ve satıcı tüccar incir depolarına giderek satılacak incirleri aralarında vizite ettikten sonra numunesini borsaya getirecekti. Böylece incirin borsaya taşınması sorunu da çözülmüş oldu⁴²⁹.

1922-1930 yılları arasında Ticaret Odası’nın en çok meşgul olduğu konulardan biri en çok ihraç edilen üzüm ve incirin kutularının yapımında kullanılan kerestenin sağlanmasıydı. Kutu bulunamadığı için 1922-1923 yıllarında binlerce ton üzüm ve incir

---

⁴²⁶ *Ahenk* 27 Ağustos 1924.

⁴²⁷ “İncirlerimizi ve Müstahsillerimizi Tehdit Eden Vaziyetler”, *Ahenk*, 25 Ağustos 1924.

⁴²⁸ Sabri Yetkin, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s.101.

⁴²⁹ *A.g.e.*, s.102-106.

ihraç edilemediği için elde kaldı. Ortalama 25-30 kuruş olan kutu fiyatları 75 kuruşa fırladı⁴³⁰.

Tablo 15: İzmir’de 1922-1925 Yılları Arası İncirin Fiyat Dağılımı(Kuruş)

	1922	1923	1924	1925
Ağustos	25-26	21	22	32
Eylül	25-26	27-28	26-27	25-28
Ekim	20-21	16-17	18-19	20-28
Kasım	20-21	14,5	18-19	20-28

Kemal Arı, *İzmir’den Bakışla Türkiye’de...*, s.91

Tek alıcının olduğu bir piyasada fiyat kontrolünü ve düşüşünü sağlamak çok kolaydı. Bu durum karşısında küçük üreticiler ayakta kalamayacak ve yok olacaktı. Bunu engellemek amacıyla 28 Nisan 1935’te Tarım Satış kooperatifleri ve Birlikleri hakkında yasanın kabul edilmesiyle kooperatif, şirketler ve sendikaların kurulması ile fiyatlar kontrol altına alınabildi.

Tabloya göre yıllık ortalama incir fiyatları incelendiğinde giderek yükselen bir değişim gösterdiğini görmekteyiz.

Ekonomik Buhran döneminde bir kilo incirin maliyeti 16,2 kuruştı. Yıllık ortalama 250-300 bin çuval(40 bin ton) üretilmekteyken 1930-1931 yıllarında 22 bin ton civarında üretilmiştir. Bunun 7 bin tonu işlenmiş, kalanı ihraç edilmiştir⁴³¹.

Ticaret Odasının yayınladığı bir raporda incir üretimi ve incir ihracatının durumu şöyledir: “...18 Teşrinisani tarihli olan bu rapora nazaran mevsim iptidasından şimdiye kadar İzmir’e 22.158.307 kilo kuru incir ile 4.302.150 kilo hurda gelmiştir. Kuru incirlerden 18.146.133 kilo ve hurda incirlerden de 2.084.719 kilo satılmıştır. Ticaret Odasının raporuna göre mevsim iptidasından 18 Teşrinisani tarihine kadar ecnebi memleketlere 18.724.696 kilo incir gönderilmiştir. Aydın incir müstahsilleri kooperatifine mevsim iptidasından şimdiye kadar ortakları tarafından gönderilen

⁴³⁰ Meclis Karar Defterleri I-II 1922-1930, s 134.

⁴³¹ Ülker Zengin Sönmez, a.g.e., s.21.

2.054.475 ve Reşadiye merkezinden ecnebi memleketlere ihraç edilen 460 kilo incir borsa satışlarından hariçtir.⁴³²»

Tablo 16: 1927-1935 Yılları Arası Ege'nin İncir Fiyatları

YILLAR	İNCİR	
	Yıllık ortalama (kuruş)	Endeks
1927	19.5	100.0
1928	19.0	97.4
1929	22.8	116.9
1930	16.7	85.6
1931	16.5	84.6
1932	9.9	50.8
1933	9.0	46.1
1934	7.5	38.3
1935	6.6	33.8

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937, s. 57

Tabloya göre Ege'nin incir fiyatlarını incelediğimizde en fazla üretimin 1929 yılında yükseldiğini, ardından giderek fiyatların düştüğünü görmekteyiz.

“Mevsim iptidasından şimdiye kadar olan İzmir Limanından ecnebi memleketlere vuku bulan incir ihracatı; Amerika Limanlarına 5481334 Kilo Avustralya Limanlarına 535000 Kilo Almanya ve Şimali Avrupa Limanlarına 20041000 Kilo İngiltere Limanlarına 4404830 Kilo Fransa Limanlarına 140471 Kilo İtalya Limanlarına 258340 Kilo Muhtelif Memleket Limanlarına 168663 Kilo⁴³³”. 1929 yılında Amerika ve İngiltere'nin Türk incirine ağır gümrük vergisi getirmesi incir ihracında büyük sorunlara neden oldu. Yunan ve İtalyan üreticilerle rekabet etme şansı kalmaması sebebiyle de büyük miktarda incir üreticinin elinde kaldı⁴³⁴.

⁴³² *Anadolu*, 21 Teşrinisani 1929.

⁴³³ *Anadolu*, 10 Teşrinievvel 1929.

⁴³⁴ *Ahenk*, 27 Mart 1929.

3- PAMUK

Türkiye pamuk yetiştiriciliği tarihi 16. yüzyıla kadar gider. 17. ve 18. Yüzyıllarda İzmir, Adana ve Bursa bölgelerinde önemli miktarda pamuk yetişmekteydi. 1865 yılında Türkiye’de pamuk rekoltesi 200.000 balyaydı. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ise bu miktar 135.000 balyaydı ve savaş süresince pamuk üretimi düştü⁴³⁵.

Cumhuriyet kurulduktan sonra pamuk üretimi savaş önceki dönem rekoltesine ulaştı. 1923 yılında balyanın okkası 100 kuruş iken 1927 yılında 36.000 balya, 1928 yılında 30.000 balya ve 1929 yılında ise 28.000 balya üretildi. 1929 yılında İzmir Bölgesi’nden toplanan pamuk miktarı 10.000 tondur. Bu miktar 1928 yılındaki pamuk rekoltesinin iki katıydı⁴³⁶. İzmir borsasında 1927 yılında 26.951 balyanın okkası ortalama 90 kuruş 25 Santim, 1928 yılında 27.933 balyanın okkası ortalama 99 Kuruş 32 Santim, 1929 yılında ise 25.347 balyanın okkası ortalama 86 Kuruş 52 Santim ’den satıldı⁴³⁷. Pamuğun kalitesine göre: ala pamuk 94,5 Kuruş, ikinci kalitedeki pamuk 93 Kuruş, üçüncü kalitedeki pamuk ise 91 Kuruştur⁴³⁸.

Ege ve Adana Bölgelerinde pamuk, mevsimlik işçi çalıştıran büyük işletmelerde yetiştirilirken incir, üzüm, tütün ve haşhaş üretimi küçük aile işletmelerinde yapılıyordu⁴³⁹.

Ege Bölgesi’nde önemli miktarda pamuk yetiştirilmesine rağmen İzmir ve çevresindeki iplik fabrikaları yeterli miktarda işleyecek pamuk bulamadığından Adana gibi pamuk yetiştiren diğer bölgelerden pamuk getirtilmesini talep ettiler. Fakat bu bölgelerdeki pamuklardaki hastalık nedeniyle istekleri kabul edilmedi. Bu durum İzmir’deki iplik fabrikalarının çalışmalarını olumsuz şekilde etkiledi⁴⁴⁰.

---

⁴³⁵ *Anadolu*, 17 Şubat 1930.

⁴³⁶ *Hizmet*, 16 Ağustos 1929; *Hizmet*, 18 Ağustos 1929.

⁴³⁷ *Anadolu*, 17 Şubat 1930

⁴³⁸ *Hizmet*, 25 Ekim 1929.

⁴³⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde...*, s.34.

⁴⁴⁰ *Hizmet*, 28 Ağustos 1929.

Tablo 17: 1925-1930 Yılları Arası Ege'nin Pamuk İhracatı

1925	1926	1927	1928	1929	1930
3.613	2854	2118	2903	3562	4527

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937, s. 58

Pamuk ihracatının yıllara göre artış gösterdiğini incelediğimiz tabloda en yüksek ihracatın 1930 yılında gerçekleştiğini, en düşük ihracatın ise 1927 yılında olduğunu görmekteyiz.

4- TÜTÜN

Ege Bölgesinin en önemli geçim kaynaklarından biri de tütündür. İzmir türünü kokusu, yavaşı içimi ve açık rengi ile dünyaca ünlüdür.

1927 yılının ilk yarısında İzmir'de 8 milyon kilo tütün stoku vardı⁴⁴¹. Ekonomik buhran döneminde tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüş tütün fiyatlarını da etkiledi. İnhisar İdaresi çiftçinin elinde kalan ürünleri almak için bankalardan ve sermayedar kurumlardan kredi kullanacak, okka başına 25 kuruş avans vererek aldığı tütünleri sattıktan sonra parasını köylüye verecekti⁴⁴². Tütüncünün elinde satılmadan kalan tütünler İnhisar İdaresi tarafından piyasa fiyatı üzerinden 50- 60 bin okka tütün alındı⁴⁴³. Nisan ayı sonunda İnhisar İdaresi tarafından alınan tütün 120 bin okkayı buldu⁴⁴⁴. Daha sonra Foça ve Seydişehir üreticilerinden alınan tütünlerle birlikte İdarenin aldığı tütün miktarı 300 bin okkayı geçti⁴⁴⁵. Alınan tütünlere 110-130 Kuruş

⁴⁴¹ Ahenk, 3 Nisan 1927

⁴⁴² *Anadolu*, 9 Ocak 1929; *Anadolu*, 30 Ocak 1929

⁴⁴³ *Anadolu*, 24 Ocak 1929; *Anadolu*, 26 Ocak 1929; *Anadolu*, 14 Şubat 1929.

⁴⁴⁴ *Anadolu*, 3 Nisan 1929.

⁴⁴⁵ *Anadolu*, 10 Nisan 1929

arasında fiyat verildi⁴⁴⁶. Tütünlerini henüz satmamış olan tütün üreticilerinin de her yıl olduğu gibi 1929 yılında da İnhisar İdaresi ambarına taşındı⁴⁴⁷.

Merkezi İzmir'de olmak üzere Ziraat Bankası tarafından tütün üreticilerinden aldığı tütünü doğrudan piyasada satacak, ayrıca Avrupa ve Amerika ile de iş yapabilecek bir tütün kooperatifi kurulmasına karar verildi⁴⁴⁸.

1928 yılında yetiştirilen tütünlerin çoğu hastalık nedeni ile çok düşük fiyatlara satıldı. Tütünlerde ortaya çıkan hastalıklar nedeniyle tütün fiyatlarında düşmeyi engellemek için tütün yetişen bölgelerde hastalıkla mücadele için tedbirler alındı. Özellikle tütün yetişen bölgelere Tütün İnhisar İdaresi tarafından Akhisar, Foça, Bulgurca ve Seydişehir gibi tütün yetiştiren bölgelere fen memurları gönderilerek bu bölgelerde bir tütün hastalığı olan Akdamar hastalığı ile ilgili bilgi verilerek, neler yapılması gerektiği anlatıldı⁴⁴⁹. Yapılan çalışmalar sonuç verdi ve tütün hastalığı önemli oranda azaldı⁴⁵⁰. 1928 yılında Akdamar hastalığının tütünlerde yaygın olarak görülmesi nedeniyle 23.000 ton tütünden ancak 12.000.000 Lira elde edildi. 1929 yılında ise 18-19.000 ton tütünden 1928 yılına oranla iki kat fazla kazanç elde edildi⁴⁵¹.

1928 yılındaki tütün rekoltesi 23.000.000 kiloydu. Beher okkası 20-210 Kuruş arasında değişiyordu. 1929 yılı içinde tütünlerin okkasının fiyatı 60-245 Kuruş arasında değişti. Tütün kalitesi 1928 yılına göre daha iyi olduğu için okkası 40-45 Kuruş arttı⁴⁵². 1928 yılında 29.808.858 Lira, 1929 yılında 26.114.085 Lira, 1930 yılında 27.760.467 Lira ve 1931 yılında ise 13.084.866 Lira gelir elde edildi⁴⁵³.

Tütün İnhisar İdaresi tarafından 1 Temmuz 1929'dan itibaren yeni tütün fiyatları; en iyi tütün 15 Kuruş, en iyi sigara 15 Kuruş, üçüncü kalın sigara 10 Kuruş,

---

⁴⁴⁶ *Hizmet*, 13 Kasım 1929

⁴⁴⁷ *Anadolu*, 23 Nisan 1929.

⁴⁴⁸ *Anadolu*, 1 Mayıs 1929.

⁴⁴⁹ *Anadolu*, 6 Haziran 1929.

⁴⁵⁰ *Anadolu*, 9 Haziran 1929.

⁴⁵¹ *Hizmet*, 16 Ağustos 1929; *Hizmet*, 21 Ağustos 1929.

⁴⁵² *Hizmet*, 13 Aralık 1929

⁴⁵³ Ferlâl Örs, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s.130.

köylü sigarası 7,5 Kuruş, İsmet renkli sigara 13 Kuruş, Ahali ince sigara da 18 Kuruş olarak belirlendi⁴⁵⁴.

Tablo 18: 1925-1930 Yılları Arası Ege'nin Tütün İhracatı

1925	1926	1927	1927	1928	1930
16.283	16.066	18.420	18.449	18.935	18.401

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937, s.58

Tablodan inceleyebildiğimiz gibi Ege'nin tütün ihracatında istikrarlı bir çizgi görmekteyiz. 1930'da Almanya'ya ihraç ettiğimiz tütünlere Rusya'nın tütünlere rekabet etmeye başladı. Tütünlerimizin Almanya'da tutunması için ihracat masraflarında tenzilat yapılma yoluna gidildi⁴⁵⁵.

*“Demirciköy, Yoğurtçular, Karaağaç köylerinde tütünler 150 kuruşla 215 kuruş arasında tamamıyla satılmıştır. İzmir civarında bulunan Karabağlar'da dün sabah piyasa açılmıştır. Tütünler 245 Kuruştan satılmıştır. Alaçatı ve Çeşme civarında tütün satışı tekrar başlamış ve hareketli bir şekil almıştır. Glen Amerikan kumpanyası mubayaa memurları Ödemiş'te faaliyete geçmişlerdir. Gavurköy mintikasında Di Amerikan kumpanyası memurları tarafından şimdiye kadar 700.000 okka tütün satın alınmıştır.”*⁴⁵⁶

5- ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI

Zeytin ülke içi tüketimi sağlamasının yanında önemli bir ihraç ürünüydü. Edremit ve civarında yetiştirilen zeytin mahsulü 1929 yılında 35–40 milyon kiloydu. Ancak elde edilen zeytinyağı rekoltesi yedi milyon kiloydu. Edremit'in kazası olan Küçük Kuyu nahiyesinde ise 2.000.000 kilo zeytinyağı rekoltesi elde edildi. 1927

⁴⁵⁴ *Anadolu*, 4 Temmuz 1929

⁴⁵⁵ *Yarın*, 28 Kânunuevvel 1930.

⁴⁵⁶ *Anadolu*, 1 Eylül 1929.

yılında buradan elde edilen yıllık zeytinyağı iki milyon altı yüz bin kiloydu⁴⁵⁷. 1922 yılında zeytinyağı 44-60 kuruşa satılıyordu⁴⁵⁸. 1929 yılı Mayıs ayı itibariyle de zeytinyağı satışları azaldı. Daha önce yapılan satışların kilosu ise 64–65 kuruştur⁴⁵⁹.

1929 yılında yazın son günlerinde yağın yağmurların, incir ve üzümler için büyük zararlara yol açmasına rağmen zeytinlerin kuvvetli ve bereketli bir şekilde yetişmesini sağladı. 1929 yılında her yerde zeytinin fazla olması, İspanya'daki zeytin rekoltesinin bolluğunun da etkisiyle hükümetin ihraç edilecek zeytinyağlarından altı kuruş işleme vergisi alması zeytinyağı fiyatlarının düşeceğini gösteriyordu⁴⁶⁰.

New York Borsası'nda zeytinyağı fiyatlarının düşmesi Türkiye'deki zeytinyağı fiyatlarının da düşmesine neden oldu. Türkiye'nin yıllık zeytinyağı rekoltesi 25.000.000 kiloydu. İspanya'nın yıllık zeytinyağı rekoltesi ise 650.000.000 kiloydu. İspanya'da zeytinyağı kooperatifi olduğu için zeytinyağı fiyatlarındaki düşüşe karşı Türkiye'den daha uzun süre dayanabilecekti⁴⁶¹.

Dünya zeytinyağı piyasasındaki fiyatların düşük olması zeytinyağı fiyatlarını da çok düşürdü. Mahalle aralarında dolaşan seyyar satıcılar zeytinyağlarını 60 Kuruşa satıyordu. Toptan satış 40-50 Kuruş arasındaydı⁴⁶².

1930 yılı bütçesinde yapılan tasarruflarla yaklaşık 25.000.000 Lira arttırıldı. Artan bu parayla özellikle Ege Bölgesi'nde önemli miktarlarda üretilerek, yurt dışına da ihraç edilmesi nedeniyle ilk olarak zeytin olmak kaydıyla tarımsal üretimin arttırılması planlanıyordu⁴⁶³.

---

⁴⁵⁷ *Anadolu*, 23 Ocak 1929.

⁴⁵⁸ Bülent Durgun, *1919-1922 yılları arasında.....* ss. 192-195.

⁴⁵⁹ *Anadolu*, 26 Mayıs 1929.

⁴⁶⁰ *Ahenk*, 26 Kasım 1929.

⁴⁶¹ *Hizmet*, 30 Aralık 1929.

⁴⁶² *Anadolu*, 18 Mart 1930.

⁴⁶³ *Anadolu*, 11 Mart 1930.

Tablo 19: 1924-1930 Yılları Arası Ege'nin Zeytinyağı Üretim Tablosu (Ton): +000

1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
-	25.000	5.500	16.500	5.500	33.000	15.000	25.000

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937, s. 57

Zeytin meyvesinin bir yıl az bir yıl çok olmasından yola çıkarak yıllara göre üretim tablosu incelendiğinde kendi içinde artış gösterdiğini görmekteyiz.

Tablo 20: 1923-1930 Yılları Arası Ege'nin Zeytinyağı İhracatı (ton)

1925	1926	1927	1928	1929	1930
10.697	734	13.709	2.399	15.151	6.756

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937, s. 58

Zeytinyağı ihracatı, zeytinyağı üretiminde olduğu gibi yıllara göre bir yıl fazla bir yıl daha az gözlenmiştir. Buna istinaden fazla olduğu yıllara bakılarak ihracatın da üretim gibi artış gösterdiğini görmekteyiz.

B- PERAKENDE TÜKETİM MALLARI

1928 yılında ihraç edilen kömürün okkası 5-6 Kuruşa satılmasına rağmen 1929 yılında kömürün okkası 8 Kurusa yükseldi⁴⁶⁴. 1929 kışında halkın yaşadığı ekonomik sıkıntı nedeniyle İzmir Belediyesi tarafından kış günlerinde fakir halka bazı yerlerde okkası beş Kuruş'tan kömür satışı yapıldı⁴⁶⁵. Belediyenin dışında Hilaliahmer heyeti de İzmir'de depremden zarar gören ve yardıma ihtiyacı olan ailelere parasız dağıtılmak üzere 15.000 okka kömür satın aldı. Fakat Hilaliahmer Cemiyeti tarafından dağıtılan kömürler bazı kömürcüler tarafından Esrefpasa'da okkası 10 Kuruş'tan köylünün elinden zorla alındı⁴⁶⁶. Hilaliahmer Cemiyeti ihtiyacı olan halka kömür dağıtımını

⁴⁶⁴ *Hizmet*, 24 Ekim 1929; *Hizmet*, 24 Kasım 1929.

⁴⁶⁵ *Anadolu*, 15 Ocak 1929.

⁴⁶⁶ *Anadolu*, 6 Şubat 1929

yapmasının yanı sıra özellikle fakir halka önemli yardımlarda bulundu. Yalılar ve Mısırlı caddelerinde, Esrefpasa semti, Kemeraltı ve İkiçeşmelik çevresi, Basmane, Kemer, Tepecik, Alsancak, Şehitler çevresi ve Karşıyaka semtlerinde grip salgını vardı⁴⁶⁷. Hilaliahmer Cemiyeti bu bölgelere doktor ve ilacın yanında, kömür, çorbalık pirinç, tereyağı gibi ihtiyaç maddelerinin de dağıtımını yapacaktı⁴⁶⁸. On beş bin okka kömürün yetmemesi üzerine on bin okka daha kömür dağıtılması fakir halkı gözler önüne seriyordu⁴⁶⁹.

Buhran yıllarında İstanbul'da 100 Lira ile geçinebilen dört beş nüfuslu bir ailenin İzmir'de yaşaması mümkün olmadığı için birçok kişi İstanbul'un 100 Lirasını İzmir'in 150 Lirasına tercih ediyordu. Temel gıda maddelerinin fiyatı oldukça arttı. Bir fincan kahve bile 1927 yılında 30-40 Kuruşa satılıyordu⁴⁷⁰.

Ekonomik Bunalımın Türkiye'de etkisini göstermeye başlamasıyla fiyatlar hızla düşmesine rağmen ürünlere alıcı çıkmamaktaydı. Örneğin ıspanağın iki okkası 5 Kuruş, üzüm 30 Kuruş, pırasanın demeti 100 Para ve karnabahar 5 Kuruştı. Ayrıca bunalımın piyasalarda yayılması ve üreticinin, tüccarın bankalardan aldığı krediyi geri ödeyememesi bankaların verdiği kredileri kesmelerine neden oldu. Piyasalardaki en önemli sorun nakit sorunuydu⁴⁷¹.

1930 yılında gazetelerde çamaşır, cilt ve saç için sabun reklamlarında sekiz okka kokulu sabun 65 Kuruş, kokusuz sabun 58 Kuruş, yeşil sabun 45 Kuruş olarak belirtiliyordu⁴⁷².

1929 Kasım ayında Kemeraltı caddesinde Ankara lokantasının reklam ilanında tüm yemeklerin 10 Kuruştan satıldığı yazılıyordu⁴⁷³. 1930 yılında kaşe pantolonlar 6 Lira, Fantezi kostümler 8 Lira, Lacivert paltolar 13 Lira ve çocuk elbiseleri 4 Liraydı⁴⁷⁴. 1930 Mart ayında sebze fiyatlarında bir düşüş görülüyordu. Alım gücünün düşmesiyle fiyatlara yansıyan ucuzluk tüm ürünlerde kendini gösteriyordu. 10-15 Kuruş arasında

---

⁴⁶⁷ *Anadolu*, 19 Şubat 1929,

⁴⁶⁸ *Anadolu*, 5 Şubat 1929.

⁴⁶⁹ *Anadolu*, 25 Şubat 1929.

⁴⁷⁰ Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden...*, s. 53

⁴⁷¹ *Anadolu*, 17 Mart 1930.

⁴⁷² *Ahenk*, 4 Kasım 1929

⁴⁷³ *Ahenk*, 12 Kasım 1929

⁴⁷⁴ *Milliyet*, 5-8 Mayıs 1930

satılan pırasa ve ıspanağın okkası 5 Kuruşa düştü. Akşamüzeri ise 3 Kuruşa kadar düşüyordu. 15 Kuruştan aşağı alınamayan enginar 7-8 Kuruşa indi. Tanesi 5 Kuruştan aşağı düşmeyen taze yumurtalar ucuzluğun etkisiyle 2 Kuruşa hatta 100 Paraya satılmaktaydı. Toptan ve perakende fiyatlar arasında hemen hemen hiç fark yok gibiydi. Tereyağı ve peynir fiyatlarında da aynı oranda düşüş oldu. 2-2,5 Lira olan tereyağı ucuzluk nedeniyle 140-150 Kuruşa satılmaktaydı. Bakkallar gibi kira vermek zorunda olmadığı için her şeyi daha ucuza satabilen⁴⁷⁵ seyyar satıcılardan ise 130 Kuruşa kadar alınabiliyordu. Tuzlu ve tuzsuz tereyağları arasında fiyat farkı 10-20 kuruştı. Peynir de hayli ucuzlamıştı. Yağsız peynir toptan 30-60 Kuruşa satılmaktaydı⁴⁷⁶. İzmir’de pahalı olan sadece et ve ekmeği⁴⁷⁷.

1929 Dünya Bunalımının ortaya çıktığı ve Türkiye’yi etkilemeye başladığı dönemde Türkiye şeker ve un gibi ürünleri ithal ediyordu⁴⁷⁸. En önemli ithal ürünlerinden olan şeker, ülke içinde de yetiştirildiği halde yeterli oranda ürün kaldırılamadığı için dışa bağımlı bir özelliğe sahipti. Hem üretilen pancar miktarının az olması hem de pancarı işleyecek yeterli sayıda fabrika olmaması da şeker konusunda dışa bağımlı olmamıza neden olmaktaydı⁴⁷⁹.

Dünya piyasasındaki fiyat düşüşleri, Türkiye’de gümrük vergilerinin arttırılması nedeniyle çok yansımadı. Örneğin şeker fiyatlarında dünyada % 59,6 oranında bir düşüş yaşanırken, bu oran İstanbul’da % 19,3; İzmir’de % 22,5; Mersin’de % 26; Samsun’da % 27,3 olmak üzere Türkiye’de sadece % 19,3 ile % 27,3 arasında dalgalanan bir düşüş yaşandı. Dolayısıyla bu ürünün yurt içinde tüketilmesinde, dünya fiyatlarındaki düşüşlerden tam anlamıyla yararlanılamadı. Buna karşılık, devlet gelirlerinin arttırılması amacıyla yükseltelen vergiler de buna eklenince ülkede hayat pahalılığı önemli ölçüde arttı⁴⁸⁰.

Şeker ihtiyacının % 14,5’i üretiliyor, geriye kalan % 85,4’lük kısım ise ithal ediliyordu. Örneğin 1930 yılında Alpullu şeker fabrikası 800 vagon, Uşak şeker

---

⁴⁷⁵ *Anadolu*, 18 Mart 1930

⁴⁷⁶ *Anadolu*, 18 Mart 1930.

⁴⁷⁷ *Anadolu*, 18 Mart 1930.

⁴⁷⁸ *Anadolu*, 5 Temmuz 1929.

⁴⁷⁹ *Anadolu*, 19 Temmuz 1929.

⁴⁸⁰ Emel Göksu, *a.g.e.*, s. 14.

fabrikası ise 500 vagon şeker imal etti⁴⁸¹. 1923 yılında 50.000 ton seker ithal edilirken 1930 yılında bu ihtiyaç 75.000 tona çıktı ve bunun 63.000 tonu ithal edilerek karşılandı⁴⁸².

Yumurta özellikle Avrupa'ya ihraç ettiğimiz önemli bir besin maddesiydi. Fakat ekonomik buhran döneminde ambalajının iyi yapılamaması nedeni ile yumurta ihracında düşüşler yaşanmaya başladı. Bu sorun ortaya çıkmadan önce İzmir'den yılda 21.000 sandık yumurta ihraç edilirken ambalaj sorunundan sonra toplam ihraç 1.200 sandıkla sınırlı kaldı. Ayrıca sandıklara 720 yumurta konulması gerekirken 1.400 yumurta konulması da yumurtaların Avrupa'ya gidene kadar bozulmasına ve kokmasına sebep oldu. Bu nedenle yurt dışına yapılan yumurta ihracı daha da düştü⁴⁸³.

İsviçre, 1928 yılında yumurta ihtiyacının önemli miktarını Türkiye ve Bulgaristan'dan karşılamıştı. 1928 yılının sonlarına doğru Bulgaristan'ın İsviçre'ye ihraç ettiği yumurtanın fiyatında önemli oranda indirim yapması nedeniyle Türkiye'den İsviçre'ye yumurta ihracı kesilmiş, Bulgaristan'ın ihracatı ise iki katına çıkmıştı. 1929 yılı içinde İsviçre'ye yumurta ihracatı yeniden başladı. Haziran ayından itibaren Türkiye'den 7.000 Franklık ihracat yapıldı ve bu miktar Temmuz ayında 45.500 Franga yükseldi. Özellikle Türkiye'den İsviçre'ye yapılan yumurta ihracatı Haziran'da 7.000 Frank iken Temmuz'da bu miktar birden bire 45.500 Franga yükseldi⁴⁸⁴.

---

⁴⁸¹ *Milliyet*, 17 Mayıs 1930.

⁴⁸² Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 438.

⁴⁸³ *Hizmet*, 9 Ağustos 1929.

⁴⁸⁴ *Hizmet*, 12 Kasım 1929.

1- EKMEK

Türkiye ve Ege buğdaylarından bahsederken Cumhuriyet döneminin iktisadi politikasının başarısından söz etmek gerekir. Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında 12 milyon Türk lirası değerinde buğday ithal ederken, 1933 senesine gelindiğinde ithalata gerek duymadan kendi kendine yetecek üretime ulaşmıştır⁴⁸⁵.

1922 yılında İzmir’de birinci dereceden ekmeklik un 5 kuruş iken ikinci dereceden ekmeklik un 2,5 kuruştur. Yerli buğday 11-13,20 kuruştan satılırken yerli arpa 6-7,20 Kuruştan satılıyordu⁴⁸⁶.

Tablo 21: 1923 Yılında İzmir Borsası’nda İşlem Gören Bazı Ürünlerin Fiyatları (Kuruş)

	Aralık 1922	Şubat 1923	Haziran 1923	Ekim 1923
Buğday(yerli)	12-13,20	13-15	15-16,25	14,5-15,75
Buğday(Uşak)	-	13-15	-	15,5-16,75
Arpa(yerli)	8-8.20	9,5-11	8,5-9,5	11-12
Arpa(Uşak)	-	10-10,5	-	11-12
Burçak	11	7,5-8	7,5-8	-
Pamuk(yerli)	90-95	90-100	97,5-107,5	107,5-117,5
Üzüm	52-58	40-60	20-40	-
Afyon	-	1125-1175	1220-1330	-
Palamut(işlenmiş)	-	240-250	-	260-300
Palamut(tırnak)	-	280-300	-	290-300
İncir	-	25-27	-	37
Susam	28-29	26-28	26-27,5	27-28,5

Filiz Çolak, “İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, Ankara, 2012, s. 1269-1280

⁴⁸⁵ *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937*, İzmir 1937, s. 62.

⁴⁸⁶ Bülent Durgun, *1919-1922 yılları..... ss.,192-195.*

1923 yılının başlarında 13–15 kuruş arasında satılan buğday fiyatları sonraki aylarda düşük oranlarda yükselmiştir. Bölgenin hem üretim hem de ihraç ürünleri arasında yer alan üzüm ve incir fiyatları ise; 25–27 kuruştan işlem gören incirler yıl içerisinde fiyatını yükseltmesine karşılık üzüm de tersi bir durum görülmektedir. Fiyatı düşen tek ürün üzüm olmuştur. 40–60 kuruş arasında satışı yapılan üzümler yıl sonuna doğru 20–30 kuruş arasında gerilemiştir. Yıl içerisinde fiyat istikrarı sağlayan iki ürün susam ve burçak olmuştur.

Mütareke ve işgal dönemlerinde İzmir piyasasındaki tüketim maddelerinin fiyatları ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bu durum savaşın bitiminden sonra da savaş alanlarının üretim alanlarına çevrilmesi zorunluluğu ve mübadele nedeniyle devam etmiştir.

Tablo 22: 1925 Yılında Zahire Fiyatları

Cinsi	Çuval	Fiyat
Yerli buğday	26	1600
Yerli buğday	12	1800
Yerli buğday	30	2020
Mersin buğday	112	2025
Arpa Menemen	16	900
Arpa Menemen	15	910
Arpa Salihli	224	915
Arpa Bayındır	4	920
Arpa Menemen	71	930
Akdarı	42	1100

Anadolu, 19 Haziran 1925.

Zahire fiyatlarının çuval fiyatlarının incelendiği tabloda ilçelere göre değişim gösteren fiyatları görmekteyiz. Buna göre yerli buğdayın daha pahalı olduğunu söylemek mümkündür.

İhraç edilen ürünlerin içinde un ve buğday önemli bir üründü. 1924 yılında 18.000.000, 1925 yılında 10.000.000, 1926 yılında 21,500.000, 1927 yılında 868.000 ve

kurak yıl olan 1928 yılında 5.000.000 Liralık buğday ithal edildi. Özellikle 1929 Ocak ayında devlet tarafından, ithal edilen unlardan gümrük vergisinin düşürülmesinin istenmesi İstanbul değirmencilerinin olduğu kadar İzmir'deki değirmencilerin de tepkisine neden oldu⁴⁸⁷. İthal edilen unlardan alınan 11 Kuruşluk verginin 4 Kuruşa indirilmesi gereksiz bulunarak ithal unlardan alınan vergilerin düşürülmesinin iç piyasaya olumsuz etki yapacağına dikkat çekildi⁴⁸⁸.

28 Mart 1927 tarihinden itibaren birinci çeşit ekmek 20 para zamlı 16 kuruş 30 paraya, ikinci çeşit ekmek de 10 para zamlı 14 kuruş 10 paraya satılmaya başlandı⁴⁸⁹.

22 Nisan 1928 tarihli Anadolu gazetesinin haberine göre İzmir basınının, İstanbul'dan gelen telgraflarda belirtilen İstanbul'daki ekmek zammını haber yapması üzerine İzmir fırıncıları ve un tüccarları harekete geçti. *“Belediyeye müracaat ettiler, bir netice çıkmadı. Vilayete şikayet ettiler, hülasa uğraştılar, koştular, didindiler ve nihayet halkın aleyhine ekmeğin okkasına otuz para zam edilmesine muvaffak oldular. Bu suretle birinci nevi ekmek on sekiz, ikinci nevi ekmek de on beş kuruşa fırlamış oluyor”*⁴⁹⁰ Bunun üzerine 17 kuruş 10 paraya satılan birinci çeşit ekmek 30 para zamlı 18 kuruşa, 14 buçuk kuruşa satılan ikinci çeşit ekmek de yirmi para zamlı 15 kuruşa satılmıştır⁴⁹¹.

1927 ve 1928 yıllarında ekmek fiyatlarındaki artışı gösteren aşağıdaki grafik ile gördüğümüz gibi ekmek fiyatında bir yılda yaşanan zam belirgin şekilde kendini göstermektedir.

---

⁴⁸⁷ *Anadolu*, 17 Ocak 1929; *Anadolu*, 18 Ocak 1929.

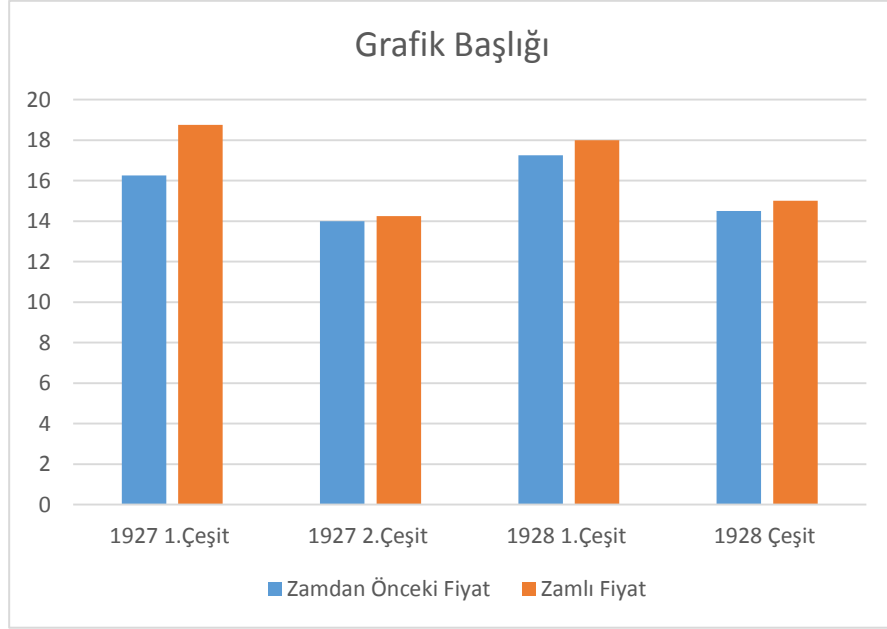
⁴⁸⁸ *Anadolu*, 18 Ocak 1929; *Ahenk*, 10 Kasım 1929.

⁴⁸⁹ *Ahenk*, 27 Mart 1927.

⁴⁹⁰ *Anadolu*, 22 Nisan 1928.

⁴⁹¹ *Anadolu*, 22 Nisan 1928.

Şekil 4: 1927-1928 Ekmek Fiyatları Artış Grafiği

Un en önemli temel ihtiyaç maddesiydi. Buhran döneminde ülkede yetiştirilen buğday, halkın ihtiyacını karşılayamadığı için önemli miktarda un ithal ediliyordu. Unun yetersiz oluşu ekmek fiyatlarının yükselmesine de neden olmaktaydı. Yaşanan kuraklık nedeniyle yeterli ürün yetişmediği için buğday ithali zorunlu hale geldi. Amerika'dan buğday yerine un getirilmesi gümrük vergileri nedeniyle ekmeklerin birkaç kuruş daha ucuza satılmasına sağlayacaktı. Bu dönemde meclisin un ve buğday resminin ne kadar olacağıyla ilgili kararını tahmin edemeyen buğday ve un tüccarlarının zamanında dışarıdan alım yapmaması da İzmir'deki un ve buğday stokunun azalmasına ve fiyatların doğal olarak artmasına neden oldu⁴⁹².

Ekonomik Buhran yıllarında İzmir için en önemli ihtiyaçlardan birisi hal diğeri ise ekmek fiyatlarının yükselmesini önleyecek yeterli sayıda ekmek üretecek bir fırındı. Mezarlıkbaşı'nda kurulması düşünülen halde sebze ve et satılacaktı. Han sahiplerine ve sebze dükkânlarına yüksek miktarda kira veren sebzeçiler halde ucuz sebze satabileceklerdi. Kasaplar da halde satacakları eti, daha ucuza mal edecekleri için daha ucuza satacaklardı. Fırınlarda ekmek imal işi, makineler tarafından yapılacağı için maliyet ücretlerinin düşmesinden dolayı ekmek fiyatları 1-2 Kuruş düşebilecekti.

⁴⁹² *Anadolu*, 3 Nisan 1929.

Fırının yapılması ile birlikte İzmir'in bir günlük ekmek ihtiyacını karşılayabilecek gibi, günde 56.000 kilo ekmek yapılması planlandı. Belediye'nin aldığı karara göre fırın Halkapınar'da inşa edilecekti⁴⁹³Bu şekilde temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında düşme sağlanabilecekti. Bu durumda da, şikâyet eden halk ekonomik açıdan bir nebze rahatlayacaktı⁴⁹⁴.

İthal edilen buğdaylar nedeniyle ülkede yetişen buğdaylara önem verilmemesi ülke içindeki buğdayların fiyatlarında da düşüslere neden oldu. Bu nedenle buğday 14 Kuruşa satılırken ekmek 17–20 Kuruşa alındı. Buhran sürecinde Kanada'nın kuraklık yüzünden zor zamanlar geçirmesi, Avustralya'nın beklenenden az mahsul toplaması gibi dünya piyasasındaki sarsılmalara karşın ülkemizde bol buğday, arpa, yulaf, hububat yetiştirildi⁴⁹⁵. Özellikle Konya, Uşak ve Aksaray'da çok miktarda buğday, satılmadığı için elde kaldı. Ayrıca buğday üreticileri buğdayları sonradan 18 Kuruşa satmak için stok yapıyordu⁴⁹⁶. Buhran döneminde kıtlık olacak diye ellerindeki buğdayı satmayan tüccarlar fiyatların yükselmesine sebep oluyor, fırıncılar çok yüksek fiyatla ekmek satıyor, zaman zaman bu yüzden şehir ekmeksiz kalıyordu⁴⁹⁷.

İzmir'de yaşanan buğday sıkıntısı nedeniyle 1929 yılı Haziran ayında Mersin'den İzmir'e 2.500 çuval buğday geldi. 5.000 çuval daha gelecekti ve bunun yanında Mersin Limanı'ndan sırf İzmir'e gelecek 20.000 çuval un ve buğday daha vardı. Mersin'den gelen buğdaylardan iki gün önce de Fransız vapuru ile 15.000 çuval un getirilmişti. İzmir Limanı'na gelen bu buğday ve unlarla şehrin ihtiyacının karşılanarak özellikle de pahalı olan ekmek fiyatlarının düşmesi bekleniyordu⁴⁹⁸. 4 Temmuzda beklendiği gibi ekmek fiyatları düştü. Belediye tarafından birinci çeşit ekmeğin kilosunun 40 Para düşerek 17 Kuruş 10 Paraya, ikinci çeşit ekmeğin kilosunun ise 1 Kuruş düşerek 14 Kuruşa satılması kabul edildi⁴⁹⁹.

---

⁴⁹³ *Hizmet*, 1 Aralık 1929

⁴⁹⁴ *Anadolu*, 24 Mayıs 1929; *Anadolu*, 16 Haziran 1929.

⁴⁹⁵ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1929.

⁴⁹⁶ *Hizmet*, 6 Ağustos 1929.

⁴⁹⁷ *Yeni Asır*, 13 Teşrinisani 1932.

⁴⁹⁸ *Anadolu*, 27 Haziran 1929; *Anadolu*, 5 Temmuz 1929.

⁴⁹⁹ *Anadolu*, 4 Temmuz 1929.

İzmir'e ihraç edilen buğdaylarda da zaman zaman sorunlar yaşanıyordu. Örneğin Konya'dan İzmir'e yapılan buğday sevkiyatı çıkan sorunlar nedeniyle durmuştu. Bunun da başlıca nedeni İzmir piyasasında buğday fiyatının düşük olmasıydı. İzmir'de buğday 17 Kuruşa, Konya'da ise 14 Kuruşa satılmaktaydı. Konya'dan İzmir'e gelecek buğdaylara 3 Kuruş nakliye masrafı yapıldığı için Konya'daki buğday tüccarları buğdaylarını doğrudan İstanbul'a sevk etti⁵⁰⁰.

25 Ekim 1929 Cuma gününden itibaren her iki çeşit ekmeğin kilosundan yirmişer Para indirim yapıldı. Buna göre birinci çeşit ekmek 17 Kuruş 20 Para, ikinci çeşit ekmek de 13 Kuruş 30 Para üzerinden satılacaktı. Belediyenin aldığı karara göre 11 Kasım'dan itibaren birinci çeşit ekmeğin kilosu 17 Kuruşa, ikinci çeşit ekmeğin kilosu ise 13,5 Kuruştan satılacaktı.⁵⁰¹

Ekmek fiyatlarında Belediye tarafından indirim yapılmasına rağmen yaşanan kuraklık gelecek yılki buğday üretimi konusunda endişeye yaratarak ekmek fiyatlarının artmasına neden oldu. Yılsonunda ekmek fiyatlarına yapılarak, birinci çeşit ekmek 18 Kuruş ve ikinci çeşit ekmek 14,10 Kuruştan satılmaya başlandı⁵⁰².

Buğday ve un tüccarları piyasada yeteri kadar buğday ve un bulunamaması ve stok halinde fazla miktarda arpa ve darı bulunması bunların karıştırılarak üçüncü çeşit ekmek çıkarılması amacıyla belediyeye başvuruda bulundular⁵⁰³. Üçüncü çeşit ekmeğin fiyatının 12 Kuruş olması planlandı. Bu ekmeğin içinde akdarı, mısır unu ve buğday bulunacak ve durumu iyi olmayan kesim bu şekilde ekmeği daha ucuz fiyata alabilecekti⁵⁰⁴.

İzmir Belediyesi buğday fiyatlarındaki değişikliklerden dolayı 1930 Şubat ayının başlarında birinci çeşit ekmeğin fiyatını otuz para düşürerek 17 Kuruş 10 Para, ikinci çeşit ekmeğin fiyatını 40 Para düşürerek 13 Kuruş 10 Para fiyatla satılmasına karar verdi. Ramazan ayı olması nedeniyle dördü tam bir kilo gelen ve beş kuruş olan

---

⁵⁰⁰ *Hizmet*, 25 Ekim 1929.

⁵⁰¹ *Hizmet*, 11 Kasım 1929.

⁵⁰² *Hizmet*, 19 Aralık 1929.

⁵⁰³ *Anadolu*, 3 Şubat 1930.

⁵⁰⁴ *Anadolu*, 4 Şubat 1930.

ekmeklerin değerinin arttırılmasına karar verildi⁵⁰⁵. Şubat ayının sonlarında ise Belediye Meclisi tarafından ekmek fiyatlarında fiyat indirimine gidildi. Buna göre 24 Şubat'tan itibaren birinci çeşit ekmeğin fiyatı 16,5 Kuruş, ikinci çeşit ekmek 12 Kuruş 10 Paraya satılacaktı⁵⁰⁶. Ekmek fiyatında yapılan indirim borsadaki buğday fiyatlarında görülen düşüş karşısında yetersiz kaldı. Buğdayı ucuza satan çiftçi ekmeği pahalıya alıyordu. Bu durum incelendiği takdirde üçüncü çeşit ekmeğe gerek kalmadan ekmek fiyatı düşürülebilecekti⁵⁰⁷.

1930 yılı 11 Nisan'dan itibaren ekmek biraz daha ucuzladı. Buğday fiyatlarındaki düşüşün devam etmesiyle ekmeğin 40-50 Para daha ucuzlatılmasına karar verildi⁵⁰⁸. Buna göre birinci çeşit ekmeğin kilosu 20 Para indirilerek 16 Kuruşa, ikinci çeşit ekmeğin kilosu da 20 Para indirilerek 11 Kuruş 30 Para olarak belirlendi⁵⁰⁹. Buğday fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak ekmek fiyatlarındaki düşüş devam etti. Buna göre birinci çeşit ekmeğin fiyatı 13 Kuruş 30 Para, ikinci çeşit ekmek ise kiloluk olarak çıkarılacaktı. Kilosunun da 11,5 Kuruş olmasına karar verilmişti. Birinci çeşit ekmeğin kilosunda 2 Kuruş 30 Para indirim yapıldı. Bundan sonra birinci çeşit ekmek biraz daha koyu olacaktı. Alınan kararlar birlikte fırınlarda yarımşar kiloluk ekmek çıkarılmayacak, birinci çeşit ekmek bir kilo olacaktı⁵¹⁰.

---

⁵⁰⁵ *Anadolu*, 7 Şubat 1930.

⁵⁰⁶ *Anadolu*, 24 Şubat 1930.

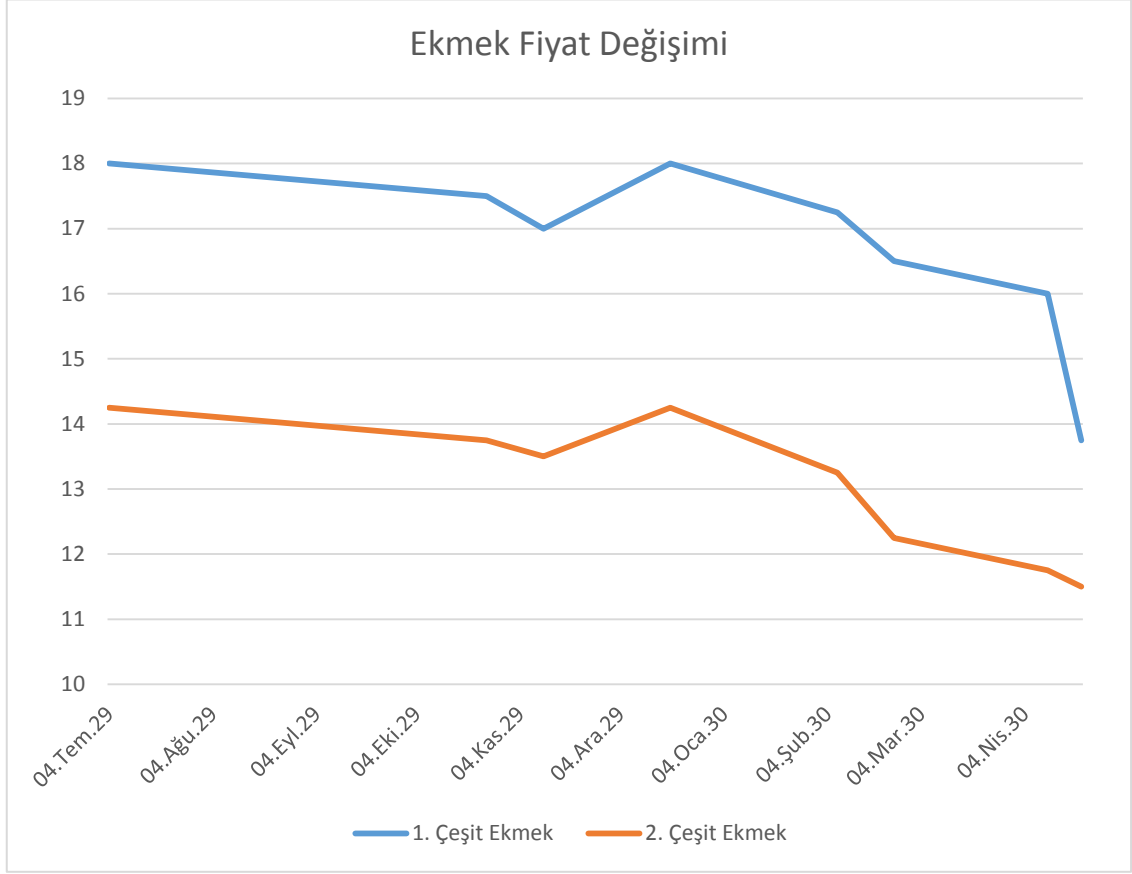
⁵⁰⁷ *Anadolu*, 26 Şubat 1930; *Anadolu*, 28 Nisan 1930.

⁵⁰⁸ *Anadolu*, 15 Nisan 1930.

⁵⁰⁹ *Anadolu*, 15 Nisan 1930.

⁵¹⁰ *Anadolu*, 21 Nisan 1930.

Şekil 5: 1929-1930 Yılları Ekmek Fiyatı Değişimi Grafiği

Grafikten görüldüğü gibi 1929-1930 yılları arasında ekonomik buhran etkisiyle fiyat değişimleri daha çok düşüş şeklinde seyretmiş, yaşanan zamların hemen ardından yine fiyat düşüşleri yaşanmıştır.

Buğday fiyatındaki dalgalanmalar 1930 yılı Mayıs ayının ortalarında, kısa bir süre önce indirim yapılmış olmasına rağmen ekmek fiyatında yine zam yapılmasına sebep oldu. 1930 Mayıs ayında buğday fiyatlarının bir hafta boyunca yükselmesi üzerine belediye ekmek fiyatlarına 10 Para zam yapmış, buğday fiyatlarında yaşanan düşüşlerden sonra bu düşüş ekmek fiyatlarına yansımamıştı⁵¹¹. Birinci çeşit ekmeğin kilosuna 10 Para zam yapılarak ekmeğin kilosu 14 Kuruşa yükseltildi⁵¹².

⁵¹¹ *Anadolu*, 26 Mayıs 1930.

⁵¹² *Anadolu*, 19 Mayıs 1930.

Zahire Borsası'ndaki düşüş Haziran ayında da devam etti. Borsa'da buğday 9 kuruş ile son on beş yılın en düşük fiyatını gördü. Zahire Borsası tarafından hazırlanan istatistiğe göre ise Türkiye'de buğday fiyatları 1925 yılından itibaren sürekli düştü. 1925 yılında ortalama 19.12 Kuruş olan buğdayın okkası 1929 yılında 16 Kuruş ve 1930 yılında ise 9 kuruş oldu⁵¹³.

2- ET

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmir'de koyun ve kuzu etleri 8 kuruşa satılıyordu⁵¹⁴. Birinci dünya savaşı sırasında kuzu eti fiyatı iki katına çıktı. 1925 yılına gelindiğinde İzmir et fiyatları bakımından Türkiye'nin en pahalı kentiydi⁵¹⁵.

1928-1929 yıllarında yaşanan kuraklıklar ve kışın şiddetli geçmesi hayvancılık sektörünü de ciddi şekilde etkilemişti. Bu sebeple et fiyatları arttı. İzmir Belediyesi, halkın ucuz et alabilmesi için özellikle İkiçeşmelik, Başdurak, Mezarlıkbaşı, Tilkilik, Alsancak, Göztepe ve Reşadiye bölgelerinde ucuz et satılmasına karar verdi⁵¹⁶. Bu durumu duyan et toptancıları et fiyatlarını 5 Kuruş indirdi⁵¹⁷. İzmir'de et fiyatlarının yüksek olmasının nedeni mezbaha resminin yüksek olmasındandı. Bu sebeple Belediye, İzmir'e hayvan getirmek yerine et getirterek, eti daha ucuza satmaya karar verdi⁵¹⁸. İzmir Belediyesi şehrin çeşitli yerlerinde et satış barakaları açtı. Belediye tarafından şehre getirtilen kuzu etlerinin okkası 100 Kuruştan satıldı⁵¹⁹. Çarşıda ise kuzu etinin okkası 120 kuruştı. Barakalar açılır açılmaz et fiyatları düştü. Örneğin okkası 130 Kuruşa satılan kuzunun okkası kasaplarda 80 Kuruşa düşürüldü. Bunun üzerine Belediye de 90 Kuruşa düşürdü⁵²⁰. İzmir Belediyesi'nin bu faaliyeti et fiyatlarının

---

⁵¹³ *Milliyet*, 17 Haziran 1930.

⁵¹⁴ Sadık kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.243.

⁵¹⁵ *Türk İli*, 26 Temmuz 1341.

⁵¹⁶ *Anadolu*, 24 Şubat 1929.

⁵¹⁷ *Anadolu*, 26 Şubat 1929.

⁵¹⁸ *Anadolu*, 27 Şubat 1929.

⁵¹⁹ *Anadolu*, 1 Mart 1929.

⁵²⁰ *Anadolu*, 3 Mart 1929.

birdenbire 30-40 Kuruş düşmesini sağladı⁵²¹. Belediye Meclisi tarafından alınan kararla 11 Kasım 1929 tarihinden itibaren dana etinin kilosunun 50 Kuruşa satılmasına karar verildi⁵²².

1929 yılı Ekim ayı içinde İzmir mezbahasında 4.209 koyun, 1.050 keçi, 248 öküz, 885 inek, 50 manda, 13 deve, 91 dana, 5 malak ve 8 domuz kesildi⁵²³. İzmir Vilayeti Baytar Müdürlüğü'nden, İktisat Vekâlet'ine gönderilen istatistiklere göre 1929 yılında il genelinde 1.317.291 kilo koyun, 534.651 kilo kuzu, 462.999 kilo keçi, 74.661 kilo oğlak, 1.149.156 kilo öküz, 1.371.205 kilo inek 110.447 kilo manda, 64.256 kilo deve, 187.666 kilo dana, 63.040 kilo malak, 2.996 kilo domuz, 41.130 kilo düve ve 1.176 kilo tosun eti olmak üzere toplam 5.401.186 kilo et sarf edildi. Buna karşılık 1930 yılında 1.134.600 kilo koyun, 588.640 kilo kuzu, 376.250 kilo keçi, 84.100 kilo oğlak, 914.064 kilo öküz, 1.563.115 kilo inek, 227.124 kilo dana, 39.351 kilo manda, 17.135 kilo deve, 5.032 kilo domuz, 91.060 kilo düve eti olmak üzere toplam 5.040.471 kilo et sarf edildi. Raporda il nüfusunun 526.000 kişi olduğu kabul edildiğinde 1929 yılında kişi başına günde 33 gram, yılda 9.100 gram et düşmekteydi. Bu oran 1930 yılında daha da azalmıştı⁵²⁴.

Ramazan ayında kasapların kuzu etini 130-140 Kuruştan satması üzerine Belediye kuzu etine 90 Kuruş narh koydu⁵²⁵. Fakat yapılan incelemelerde belediyelerin belirlenen narhı uygulamayanlara gerekli cezaları ve yaptırımları uygulamamaları nedeniyle kasapların çoğunun koyulan narhı ciddiye almadıkları ve kuzu etini 100 Kuruştan sattıkları tespit edildi⁵²⁶. Aydın'da kuzu etinin okkası 60 Kuruş, dana etinin okkası 35 kuruş, ekmeğin okkası 15 Kuruşa satılmaktaydı. İzmir'de ise kuzu eti 100 Kuruşa, dana etinin okkası 80 Kuruşa ve ekmek 16 Kuruş on paraya satılmaktaydı. Belediyenin aldığı karara göre ise kuzu eti 80 Kuruş, dana eti 60 Kuruştı. Aydın'da fırın işçileri daha az ücrete çalıştığı için ve fırın kiralari daha ucuz olduğu için ekmek

⁵²¹ *Cumhuriyet*, 8 Mart-4 Mayıs 1929.

⁵²² *Hizmet*, 11 Kasım 1929.

⁵²³ *Hizmet*, 5 Aralık 1929.

⁵²⁴ Emel Göksu, *1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s. 37.

⁵²⁵ *Anadolu*, 4 Şubat 1930.

⁵²⁶ *Anadolu*, 9 Şubat 1930.

daha ucuzdu⁵²⁷. İzmir’de 312,5 dirhem ekmek 16 Kuruş 10 Paraya satılırken, Aydın’da daha beyaz ve daha pişkin 400 dirhem ekmek 15 Kurusa satılmaktaydı⁵²⁸.

İstatistiklere göre; 1929 yılında il genelinde 1.317.291 kilo koyun, 534.651 kilo kuzu, 462.999 kilo keçi, 74.661 kilo oğlak, 1.149.156 kilo öküz, 1.371.205 kilo inek, 110.447 kilo manda, 64.256 kilo deve, 187.666 kilo dana, 63.040 kilo malak, 2.996 kilo domuz, 41.130 kilo düve ve 1.176 tosun eti olmak üzere toplam 5.401.186 kilo et sarf edilmiştir. 1930 yılında ise;1.134.600 kilo koyun, 588.640 kilo kuzu, 376.250 kilo keçi, 84.100 kilo oğlak, 914.064 kilo öküz, 1.563.115 kilo inek, 227.124 kilo dana, 39.351 kilo manda, 17.135 kilo deve, 5.032 kilo domuz ve 91.060 kilo düve eti olmak üzere toplam et sarfiyatı 5.040.471 kilo olmuştur. Rakamlar incelendiğinde 1930 yılındaki et tüketiminin 1929 yılına oranla yaklaşık %15 azaldığı görülmektedir⁵²⁹.

1930 yılı Mayıs ayında İzmir’de Belediye Meclisi ekmek fiyatlarını artırırken et fiyatlarında da indirim gitti. Yeni alınan kararla, kuzu etinin okkasının 5 Kuruş indirilerek, 70 Kurusa satılmasına karar verildi⁵³⁰.

İzmir’e modern bir mezbaha ünitesi kazandıran İzmir Mezbahası Türk Anonim Şirketi, kurulan şirketlerde en kısa imtiyaz süresi olarak 10 yıl 8 ay yaşamıştır. Mezbaha Şirketinin sözleşmesinde et fiyatlarını dengeli tutmak için bir madde bulunmuyordu. Mezbaha şirketinin faaliyete geçmesinden sonra bir koyunun kasaba maliyeti 100 kuruştan 207,5 kuruşa çıktı. Bir dananın maliyeti ise 250 kuruştan 770 kuruşa çıktı. 1933 yılında bir sığır için maliyet fiyatı kadar mezbaha ücreti ödeniyordu⁵³¹.

---

⁵²⁷ *Anadolu*, 25 Mart 1930.

⁵²⁸ *Anadolu*, 17 Mart 1930.

⁵²⁹ Nuri Poyrazoğlu, *a.g.e.*, s.50.

⁵³⁰ *Anadolu*, 19 Mayıs 1930.

⁵³¹ *Hizmet*, 6 Haziran 1933

Tablo 23: 1931-1933 Yılları Arası Et Fiyatları(Kuruş)

	1931	1932	1933
Koyun Eti	85	67,50	50
Kuzu Eti	100	75	45
Sığır Eti	45	35	35

Bülent Durgun, Erken Cumhuriyet.....s.332

Tablodan görüldüğü gibi Ekonomik Buhran sonrası et fiyatlarında düşüş yönünde değişim gerçekleşmiştir. Buhranın alım gücüne etkisi fiyatlarda düşüşe neden olmuştur. Bu değişimi endeks ile incelemek buhran yıllarının pahalılık oranını daha iyi görmemizi sağlayacaktır.

Tablo 24: Yıllara Göre Et Fiyatları Endeksi

	Kuzu Eti	Dana Eti
1929	100	80
1931	60	50
1933	50	40
1935	40	25-30

Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.244

Tablodan kuzu etinin dana etinden pahalı olduğunu ve 1929 yılından sonra her iki ette de ucuzlama olduğunu görmekteyiz. Bunu belediyenin mezbaha çalışmalarına ve et fiyatlarında sabitleme yoluna gitmesine bağlamak mümkündür.

C- ULAŞIM VE HABERLEŞME

Osmanlı döneminde zaten yetersiz olan ulaşım sistemleri işgal ve savaş yıllarında iyice kötüye gitmiştir. Klasik Osmanlı kentlerinde yük taşımacılığında develer kullanılırken atlar da yolcu taşımacılığında kullanılıyordu. Sokaklar arabaların geçmesi için çok dar olduğundan yük taşımacılığını deve ve eşeklerden ayrı olarak hamallar yapıyordu⁵³².

İzmir Osmanlı Devletinden deralınan ulaştırma sistemlerini kullanmaya devam etti. Bir ticaret kenti olan İzmir’de 1926’da 496 adet binek arabası, 2.737 adet yük arabası vardı. Otomobillerin yaygınlaşmasıyla talebin azaldığı binek arabalarının sayısı 1939 yılında 190’a düştü⁵³³.

Binek ve yük arabalarından alınan vergiler belediyenin en önemli gelir kaynaklarından biriydi. 1925 yılında belediye çift atlı binek arabasından ayda 100 kuruş, tek atlı arabadan ayda 50 kuruş, çift atlı yük arabasından ayda 75 kuruş, tek atlı yük arabasından ayda 25 kuruş resm alıyordu⁵³⁴.

Bölgenin tarım ürünlerinin pazarlanarak gelir elde edilmesinde ulaşımın önemi büyüktü. Ticarete daha çok tren yolu ön plandayken karayolu da tren yolunu destekler bir roldeydi. Karayollarında çalışmalar yapılmış olsa da gerçek gelişimini ancak 1950’lerde sağlamıştır. Aşarın kaldırılmasından sonra yürürlüğe giren yol vergisi karayolu gelişiminde önemli bir etkendi. İncelediğimiz dönemde yol yapımına Aydın, İstanbul ve Trabzon gibi ekonomik olarak işlek bölgelerden biri olan İzmir ‘e de öncelik verilmiştir.

---

⁵³² *Ahenk*, 14 Kanunuevvel 1322.

⁵³³ *İzmir Belediyesi, İzmir Şehri İmar Planı Raporu*, İzmir, 1939, s.14.

⁵³⁴ *Ahenk*, 8 Mart 1341.

1- DENİZYOLU ULAŞIMI FİYAT DEĞİŞİMLERİ

XIX. yüzyılın sonlarında demiryollarının işletmeye açılması ile gelişen deniz ticareti İzmir limanına gelen gemi sayısının artmasını sağladı. Gemiler açıkta demirliyor, şatlar ve mavnalar malları kıyıya taşıyor, kıyıda alınan mallar da aynı şekilde gemilere taşınıyordu. Bu işlemler hem çok zaman alıyor hem malların zarar görmesine neden oluyordu⁵³⁵. Gemi yükleme ve boşaltma işlerinin hızlandırılması için yanaşabilecekleri bir liman ihtiyacı zorunlu hale geldi⁵³⁶. 1867 yılında bir İngiliz şirketi tarafından alınan rıhtım imtiyazı 1869'da Fransız Dussaud kardeşlere satıldı. Rıhtım inşasının gümrük önündeki vergi vermek istemeyen tacirlerin kullanımı için ayrılan yüz arşınlık kısım dışında kalan bölümü 1876'da tamamlandı. Bu bölüm de 1880'de rıhtıma eklendi⁵³⁷.

1923 yılına kadar herhangi bir imtiyaza bağlı olmaksızın pek çok kişi İzmir Körfezinde istediği tarifeye vapur işletmekteydi⁵³⁸. Bazı girişimcilerin limanda vapur işletme imtiyazını almak istemeleri üzerine İktisat Vekâleti tarafından yapılan ihale ile otuz yıl süreyle İzmirli Uşakizade Muammer Bey'e verildi⁵³⁹. Sözleşmede ücret tarifesinin üç yıl süreyle aynı kalacağı ve ancak İktisat Vekâletinin onayıyla artış yapılacağı belirtildi.

Yolculardan alınan ücretler 1923-1925 yılları arasında İzmir-Urla hattı için birinci mevki 50, İzmir-Mordoğan arası 150, İzmir-Kösedere, Ahırlı, Saib İskeleleri ve Foça 200 kuruştur⁵⁴⁰.

---

⁵³⁵ Cevat Korkut, *Belgelerle İzmir İmtiyazı*, İzmir, 1992, s.125.

⁵³⁶ Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Rıhtımı İnşaat İşletme İmtiyazı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı.32, Mart, 1979. ss.495-585.

⁵³⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerin Rolü", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin Yüz Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir, 1986, s.103.

⁵³⁸ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.201.

⁵³⁹ *Türk Sesi*, 17 Temmuz 1339.

⁵⁴⁰ *İVİY*, 1339 s.194.

Tablo 25: 1923 Yılında İzmir Limanı Kayık Tarifesi

Eşya Cinsi	Mevzuat Cinsi	Nakliye Ücreti	
		Kuruş	Para
Halı	Balya	50	
Pamuk	Balya	30	
Pirinç, Kahve, Susam, Palamut	Tanesi	150	
İncir, üzüm vs.	Tane	150	
Tütün	Tane	150	
Meyankökü	Tane	150	
Kibrit	Kasa	25	
Zeytinyağı	Varil	30	
Gaz	Sandık	7	20
Yaş üzüm, Şeftali, Meyve	Sepet	7	20

1923 senesi İzmir Vilayet İstatistiği, II, s.270.

1923 senesinde kayık nakliye tarifesine göre en pahalı nakliye ücreti üzüm, incir, tütün, meyankökü ve pirinç susam, palamut çuvallarıdır.

Muammer Bey 16 Eylül 1925 yılında vapurlarını 360.000 liraya İzmir Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketine devretti. Körfez vapurlarının da devredilmesinden sonra şirketin adı İzmir Liman ve Körfez İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi olarak değiştirildi⁵⁴¹.

⁵⁴¹ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.209.

Tablo 26: 1926 Yılı Vapur Seferlerinin Tarifeleri ve Güzergahlar (kuruş)

Hatlar	1.Mevki	2.Mevki	Subay	Asker	Öğrenci
Karşıyaka Alsancak	10	7.5	5	2	3
Karşıyaka Pasaport	12.5	10	5	2	4
Karşıyaka Konak	12.5	10	5	2	4
Karşıyaka Karantina	17.50	10	7.5	2	4
Karşıyaka Reşadiye	20	12.5	10	2	4
Alsancak Pasaport Konak	5	4	2.5	1	2
Alsancak Karantina	10	8	5	2	3
Alsancak Reşadiye	15	12	7.5	2	4
Pasaport Konak	2.5	2	2	1	1
Pasaport Karantina	10	7.5	5	1	3
Pasaport Reşadiye	12.5	10	5	2	4
Konak Karantina	7.5	5	2.5	1	2
Konak Reşadiye	10	7.5	5	2	3
Karantina Reşadiye	5	3.5	2.5	1	2
İzmir Bayraklı	12.5	7.5	5	1	3
İzmir Urla	250	150	-	-	-
İzmir Uzunada	300	200	-	-	-
İzmir Kösedere	350	250	-	-	-
İzmir Saib	400	300	-	-	-
İzmir Foça	300	200	-	-	-

İVİY, 1926, İzmir 1926.

Tabloda görüldüğü gibi 1926'da birinci mevki, ikinci mevki, subay, asker, öğrenci gibi ulaşım tarifeleri olan deniz yolu ücretleri güzergahlara göre değişim göstermektedir. Asker ücretleri öğrenciden de ucuz olmakla beraber Urla, Uzunada, Foça, Kösedere ve Saib bölgelerine ise subay asker ve öğrenci tarifesi uygulanmamaktadır.

Tablo 27: 1927 Yılı Vapur Ücretleri Tarifesi (Kuruş)

Hatlar	Birinci Mevki	İkinci Mevki	Subay	Asker	Öğrenci	Bilet karnesi 1. Mevki
Karşıyaka Pasaport	12.5	10	5	2	4	650
Karşıyaka Konak	12.5	10	5	2	4	650
Karşıyaka Karantina	17.5	10	7.5	2	4	-
Karşıyaka Reşadiye	20	12.5	10	2	4	-
Pasaport Konak	2.5	2	2	1	1	-
Pasaport Karantina	10	7.5	5	1	3	500
Pasaport Reşadiye	12.5	10	5	2	4	650
Konak Karantina	7.5	5	2.5	1	2	375
Konak Reşadiye	10	7.5	5	2	3	500
Karantina Reşadiye	5	2.5	2.5	1	2	-
Pasaport Bayraklı	12.5	-	5	2	4	-
Pasaport Gündoğdu	-	-	-	-	2	-
Alsancak Konak	5	4	2.5	1	2	-

Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.220

1927 yılında bir yıl önceki tarife çeşitliliğinin yanında 1. Mevki bilet karnesi de kullanıma açılmıştır. Bu da vapur ulaşımının fazla kullanılması ile bilet karnesi talebinin doğması ve belediyenin bu hizmeti sunması ile yorumlanabilir.

1928 yılında belediye vapur ücretlerinde bir indirim gitmiştir. Buna göre birinci mevkide indirim yapılmıştır:

Tablo 28: 1928 Yılında Yapılan İndirime Göre Ücret Tarifesi

Hatlar	Birinci Mevki Kr
Karşıyaka Konak	12.5
Karşıyaka konak Reşadiye	12.5
Alsancak Karantina	10
Karantina Konak Alsancak	10

Hizmet, 19-20 Şubat 1928

İzmir’de Türk Lirası’nın değerini korumak ve tasarruf yapmak amacıyla Yerli malı kooperatifi kurularak bu çalışmalarla paralel olarak 100.000 sermayeli Yerli Malları Türk Limited Şirketi de kuruldu. Ayrıca İzmir’in bir kıyı kenti olması nedeniyle deniz ulaşımının da yerli şirketler tarafından yapılması için çalışmalar yapıldı. Özellikle Tahmil, Tahliye ve Körfez vapurlarının tarifeleri, üzerinde önemle durulan konular arasındaydı. İzmir’de tarifeli birkaç şirket bulunmaktaydı. Bunlardan Liman Körfez Şirketi, Türk sermayesi ile kuruldu. Liman Şirketi’nin kurulmasından itibaren her altı ayda bir tarife Vekâlet tarafından düzenlenmekteydi. Yapılan çalışmalarla özellikle vapur ulaşımında da yerli şirketlerden yararlanılarak Türk Lirası’nın yurt dışına çıkmasına engel olunması ve Türk Lirası’nın değerinin düşmesinin önüne geçilmesi planlandı⁵⁴².

İzmir halkının ulaşımda kullandığı vapurların fiyatlarının yüksek olması da çözüm bekleyen sorunlar arasındaydı. İzmir’deki körfez vapurlarının bilet ücretlerinin

⁵⁴² *Anadolu*, 5 Şubat 1930

yüksek olduğu Karşıyaka bilet ücretleri üzerinde inceleme yapılarak karara bağlanarak birinci ve ikinci mevki ücretlerinde birer kuruş indirim yapıldı. 1930 yılında Konak iskelesinden Karşıyaka'ya birinci mevki 10 Kuruş, ikinci mevki 7,5 Kuruş olacaktı. Ayrıca Alsancak iskelesinde kömürden alınan 70 Kuruş tahliye ücreti de 60 Kuruş olarak kabul edildi⁵⁴³.

1932 yılında⁵⁴⁴ ise körfez vapurlarının zararının yükleme boşaltma gelirinden karşılanmasının uygun olmadığına karar verilmesi üzerine tarifeler yine değişmiştir.

Tablo 29: 1932 Yılı Vapur Ücret Tarifesi:

	1932 (Ocak)			1932 (Şubat)		
	I.Mevki	II.Mevki	Öğrenci	I.Mevki	II. Mevki	Öğrenci
Konak Karşıyaka	10	8	5	10	8	4
Konak Reşadiye	10	8	5	5	4	2
Karşıyaka Reşadiye	15	12.5	7.5	15	12.5	4
Alsancak Reşadiye	10	8	5	7.5	5	3

Anadolu, 17 Şubat 1932.

Tablo incelendiğinde 1932 yılının Ocak ve Şubat aylarında fiyat farkları olduğu, Şubat ayında indirim yapıldığı görülmektedir.

Körfez Vapurlarında 1935 yılına dek tasfiye fiyatları uygulandı. Önceki yıllara nazaran bilet ücretlerinin gerilemesine rağmen fiyatların yüksek olması eleştirildiği için 1935 yılında ücretlere indirim yapıldı.

⁵⁴³ *Anadolu*, 11 Şubat 1930.

⁵⁴⁴ Amele ücretlerinde değişiklik olmamasına rağmen öğrenci ücretlerine zam yapılması eleştirilmiş, bunun üzerine şirket Şubat ayında Karşıyaka hattı dışında indirmek zorunda kalmıştır.

Tablo 30: 1935 Yılı Vapur Ücret Tarifesi

Hat	1934-1935 (İlk 6 ay)		1935(ikinci 6 ay)	
	I.Mevki	II.Mevki	I.Mevki	II.Mevki
Konak Karşiyaka (tek yön)	8.5	7	8	6
Konak Karşiyaka (gidiş dönüş)	16	12.5	15	11.5

Anadolu, 7 Ağustos, 5 Birinciteşrin 1935.

1935 yılının ilk yarısında ve ikinci yarısında farklı tarifeler uygulandığı gözleniyor. İkinci yarıda, bu dönemde kara yolu hizmetinin artması nedeniyle vapurların kullanımının azalması nedeniyle halkı vapur ulaşımına teşvik etmek amacıyla bir indirim yapıldığını söylemek mümkündür.

1935 yılında Valiliğin girişimi üzerine İktisat Vekâlet'inin Türk limanlarından İzmir'e gelen vapurların limana yanaşarak yolcu indirmesine izin vermesiyle kayıkçıların işleri sona erdi⁵⁴⁵. Kayıklar ise bilirkişinin belirlediği değerler üzerinden İzmir Limanı İşletme Müdürlüğü tarafından satın alındı⁵⁴⁶.

1933 yılında İzmir Belediyesi kent içi ulaşım araçlarını bünyesine almak için girişimlerde bulundu⁵⁴⁷. 11 Ağustos 1934 tarihinde olağanüstü toplanan Maliye Vekaleti genel kurulu şirketin feshine karar verdi⁵⁴⁸. Tasfiye edilen İzmir Liman ve Körfez İşleri Şirketi, İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğüne devrolundu⁵⁴⁹. 1 Haziran 1936 tarihinde İktisat Vekaletine devledilen işletme "İzmir Liman İşletmeleri Müdürlüğü" adını aldı. 1 Ocak 1938'de Denizbank'ın şubesi haline getirildi.

⁵⁴⁵ *Anadolu*, 3 Birincikanun 1935.

⁵⁴⁶ *Yeni Asır*, 12 Kânunusani 1937.

⁵⁴⁷ *Anadolu*, 15 Haziran 1933.

⁵⁴⁸ *Anadolu*, 16 Ağustos 1934.

⁵⁴⁹ *Düstur*, Üçüncü Tertip c 16 ikinci baskı, Ankara, 1955, ss.360-361 Akt: Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.232

2- KARAYOLU ULAŞIMI FİYAT DEĞİŞİMLERİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede karayolu bulunmuyordu ve ilkel ulaşım vasıtaları kullanılıyordu⁵⁵⁰. Mevcut yolların çoğunluğu vadilerde, yaklaşma istikametlerinde yaya, kervan ve at arabalarının üzerinde gittikleri düzlüklerin zamanla sertleşmesi sonucu oluşan patikalardı⁵⁵¹. Kurtuluş Savaşı yıllarında bakım durumları itibari ile Batı Anadolu'nun yolları diğer bölgelerin yollarına göre daha iyiydi. Bu yolların Doğu-Batı ve Kuzey-Güney güzergâhları⁵⁵²:

İzmir veya Kuşadası-Aydın-Nazilli-Sarayköy-Dinar-Afyonkarahisar

İzmir-Manisa-Salihli-Uşak-Afyonkarahisar ve Uşak-Kütahya

Ayvalık (Dikili) - Balıkesir-Bursa-Eskişehir

Batı -Anadolu'yu Kuzey-Güney istikametinde kesen

İzmir-Bergama-Ayvalık-Edremit-Çanakkale

İzmir-Manisa-Balıkesir-Bandırma

Denizli-Uşak-Kütahya

Karayolu yapımına ağırlıklı olarak İzmir, İstanbul, Aydın ve Trabzon gibi şehirlerde önem verildi. Yeni devletin kurulmasıyla birlikte karayolu yapımına da hızlı bir şekilde devam edildi. Öşür vergisi yoluyla sağlanan iş gücü, getirdiği nakdi gelirden daha önemli oldu. Vergi aslında bütün yetişkin erkekleri belirli sayıda işgünü çalışmakla yükümlü tutuyordu. Ancak bu yükümlülüğü yerine getirmeyenler nakdi olarak ödeme yapmak zorundaydı⁵⁵³.

---

⁵⁵⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası yay., Ankara, 1998 s.94.

⁵⁵¹ Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi II (Batı Cephesi I' inci Kısım) (15 Mayıs-4 Eylül 1919)*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1963, s.33;

⁵⁵² Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994. s.106

⁵⁵³ Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 46-50.

Ekonomik açıdan yaşanan olumsuzluklara rağmen İzmir’de yol yapmak için son bir iki yıldır çok fazla para harcanmasına rağmen doğru dürüst yol yapılamamıştı. İzmir’den Kemalpaşa’ya, Bergama’ya, Çeşme’ye ve Menemen’e yapılan yollar için milyonla ifade edilen paralar harcanmasına rağmen yolların elverişsiz olması çok fazla kazaya neden oluyordu. Yol yapımı en düşük fiyatı veren müteahhide veriliyordu. İşlerin düzenli takip edilmemesi, yol yapımı için keşif yapıldıktan sonra ihale ile keşifte belirtilen rakamın altında bir başkasına yaptırılması yolların kısa sürede bozulmasına neden oluyordu⁵⁵⁴. Şehir içi yollar bile istenilen nitelikten çok uzaktı. Bu durum da yol yapımı için çok fazla para harcandığı halde düzgün yolların yapılmamasından halkın şikâyet etmesine neden oluyordu⁵⁵⁵.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de kamu hizmeti görmek için kurulan Bulvar Şirketi olarak da bilinen İzmir İmarat ve İnşaatı-ı Umumiye Osmanlı (Türk) Anonim Şirketi Türk Ermeni ortaklığı ile kurulmuş, Fevzi Paşa Bulvarı’nın büyük bir bölümünü 1918-1919 yıllarında açmıştır⁵⁵⁶. Kalan 200 metrelik kısmını 1939 yılında İzmir Belediyesi açmıştır.

1923 yılında bazı karayolu vasıtaları için taşıma ücretleri; Uurla için otomobil; yolcu 50 kuruş, dört tekerlekli binek arabası; 100 kuruş, deve ile ticari eşya ise 1 kuruş 20 para idi⁵⁵⁷. 1934 yılında binek arabaları Pasaport’tan Hükümet’e 25, Alsancak’a 40, Üçkuyular’a 130, Güzelyalı’ya 110, Basmane’ye 40, Salhane’ye 65, Karantina’ya 80, Kemer’e 65 Kuruştı. Basmane’den pazaryeri ve Belediye’ye 25, Arapfırını’na 40, Yapıcıoğlu’na ve Topaltı’na 120, Faikpaşa ve Selvimescit’e 50 Kuruştı⁵⁵⁸.

---

⁵⁵⁴ *Anadolu*, 7 Mart 1929; *Ahenk*, 29 Ağustos 1929

⁵⁵⁵ *Ahenk*, 5 Kasım 1929.

⁵⁵⁶ Sadık Kurt, *İzmir’de Kamusal Hizmetler...*, s.291.

⁵⁵⁷ *A.g.e.*, ss.269–270.

⁵⁵⁸ *A.g.e.*, ss.269–270.

İzmir’de ulaşım için kullanılan atlı tramvaylar 1920 yılında Konak- Karantina arası 5 Kuruş, 1928 yılında ise 5,5 kuruştı. Konak-Kokaryalı arası 1920-1928’de 7,5 Kuruştı.

Tablo 31: 1926 Senesinde Atlı Tramvay Güzergahlarına Göre Ücretleri

Duraklar	Vatandaş	Çocuklar	Asker ve polis	Subay ve komiser
Konak-Gündoğdu	4	2.5	2.5	4
Konak-Güzelyer-Alsancak	7.5	2.5	2.5	4
Alsancak-Pasaport-Konak	7.5	2.5	2.5	4
İtfaiye- Pasaport	4	2.5	2.5	4
Pasaport- Alsancak	7.5	2.5	2.5	4
Güzelyer- Gümrük	4	2.5	2.5	4
Güzelyer-Konak	7.5	2.5	2.5	4
Alsancak-Halkapınar	4	3	3	4

Sadık Kurt, *İzmir’de Kamusal Hizmetler...*, s.117.

1926 senesinde vatandaş, çocuk, subay, asker diye dört ayrı tarife uygulandığını ve ücretlerin arasında belirgin farklar olduğu görülmektedir.

1929 yılında kamyonların çoğaldığını vatandaşlar eğlenmek, ticaret yapmak ve yolcu taşımak üzere tadil edilmiş kamyonlarla İzmir–Urla arasında seyahat ediyordu⁵⁵⁹.

İzmir kenti 1930’lu yılların başında otobüslerle tanıştı. Karşıyaka İzmir arasında özel kişilerce işletilmeye başlatılan ilk seferlerden sonra çok hızlı yaygınlaştı⁵⁶⁰. 1933 yılında İzmir’de 33 otobüs işletilirken 1935 yılında 67’ye çıkmıştır⁵⁶¹.

⁵⁵⁹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir,2002, s.232.

⁵⁶⁰ Özdemir Hazar, “Atlı tramvaydan hızlı tramvaya”, *Yeni Asır*, 23 Aralık 1988.

⁵⁶¹ *Anadolu*, 22 Eylül 1933.

Tablo 32: 1931–1932 Yıllarında İzmir’de Belediyeye Kayıtlı Atlı Araçlar

Seneler	Fayton	Yaylı Binek arabası		Yaylı Yük arabası		Yaysız Yük arabası	
	Çift atlı	Çift atlı	Tek atlı	Çift atlı	Tek atlı	Çift atlı	Tek atlı
1931	6	283	6	219	1660	86	121
1932	13	238	7	217	1550	77	297

1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, II, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci Basım, İzmir, Ağustos 2001, s.s.269–270.

Belediyenin araç sayısı incelendiğinde faytonlarda ve yaysız tek atlı yük arabalarında hızlı bir artış olduğu dikkatleri çekmektedir. Diğer araçlarda ise stabil bir seyir izlenmektedir.

Kaptıkaçtı da denilen ticari taksiler için kentte belediye tarafından değişik yerlerde duraklar, ve şoförler için tek tip kıyafet ve kasket belirlenmişti⁵⁶². 1933 yılında 9 kaptıkaçtı vardı. 1933 yılında rekabet nedeniyle Konak-Güzelyalı arası 10 kuruş, Konak-Karantina arası 7.5 kuruştu⁵⁶³. 1934 yılındaki taksi ücretleri, Pasaport’tan otomobile binilince açılış otuz kuruştu. Açılış ücreti ile 200 metre yolculuk yapılıyordu. Daha sonraki her iki yüz metrede taksimetre iki kuruş yazıyordu⁵⁶⁴.

1933 yılında otobüs rekabeti nedeniyle atlı tramvay sefer sayıları günde 200’e kadar çıkarılmasına rağmen yolcu olmadığı için şirket zarar ediyordu⁵⁶⁵. Atlı tramvaylar yavaş gidiyor, fazla yolcu alıyor, düzenli işlemiyor, duraklarda fazla bekliyor ve sık sık yolda kalıyordu⁵⁶⁶. Bakanlar kurulu 31 Mart 1935 tarihinde Atlı tramvayların kaldırılarak araç gerecinin İzmir Belediyesine devredilmesine karar verdi⁵⁶⁷. 31 Nisan 1935 günü son seferinin yapan tramvayların yerine otobüs işletilmesi kararı alındı.

Atlı tramvayların kaldırılmasından sonra getirilen otobüslerde sarsıntı, yağ ve benzin kokusu nedeniyle halk, otobüslerden şikayet ediyordu⁵⁶⁸. Yaşanan sıkıntılar

⁵⁶² *Anadolu*, 22 Eylül 1933.

⁵⁶³ *Anadolu*, 18 Mayıs 1933.

⁵⁶⁴ *İzmir Rehberi*, İzmir ve Havalisi Asariatika Muhipleri Cemiyeti, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1934, s.9.

⁵⁶⁵ Orhan Rahmi Gökçe, “Kordon Tramvayları Çalışma Sistemi” *Anadolu*, 28 Eylül 1934.

⁵⁶⁶ *Ahenk*, 19 Temmuz 1926.

⁵⁶⁷ *Anadolu*, 19 Nisan 1935.

⁵⁶⁸ *Yeni Asır*, 15 Mayıs 1935.

ancak 1937’de Birinci Kordonda Belediye otobüslerinin işlemeye başlamasıyla bu bölgedeki özel otobüsler başka güzergâhlara kaydırıldı.

Güzelyalı hattı yolunun düzgün ve kısa olması, yolcunun çok olması nedenleriyle taşıtların çoğunun işlediği hat idi. 1930’lu yılların başında İstanbul’dan getirilen otobüslerin de Konak Reşadiye hattında işlemeye başlamasıyla bu hattaki otobüs sayısı kısa zamanda ikiye katlandı⁵⁶⁹.

Otobüs sayısının artmasıyla vapur ve tramvaylarla girdiği rekabet sayesinde halk ucuz ulaşım sağlayabiliyorken tramvay ve vapur şirketleri zarar ediyordu. 1932 yılında Konak- Göztepe ve Reşadiye ücreti 7,5 kuruş iken sonraki yıllarda 5-6 kuruşa kadar geriledi⁵⁷⁰. 1937 yılında İzmir’den Karşıyaka, Bornova ve Buca’ya otobüs ücreti 10, İnciraltına 15, Ilıcalar’a 30 Kuruştı. 1939 yılında ise Konak- Güzelyalı arası otobüs ücreti 5 kuruştı⁵⁷¹.

3- DEMİRYOLU ULAŞIMI FİYAT DEĞİŞİMLERİ

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı mahsulleri İzmir’den iç ve dış ticaret ile dağıtılmaktaydı. Üretim bölgeleri ile İzmir arasında ticari mal akışı deve kervanları ile sağlanıyordu. Ticaretin artması ile ulaşım araçları yetersiz kalmaya başladı. İzmir’deki toplam dış ticaret hacminin yarıdan fazlasını ele geçiren İngilizler İzmir’in ticaret hacmini iç bölgelere taşımayı hedefleyerek 1850’li yıllarda demiryolu inşası için ilk adımları attı. İzmir Aydın demiryolu hattının 1856 yılında İzmirli İngiliz tüccar Robert Wilkin ve ortakları tarafından alınarak İngiltere’de bir gruba satıldı⁵⁷².

İzmir’de ilk demiryolu 1866’da “İzmir’den Aydın’a Osmanlı Demiryolu” adı ile işletmeye açılmıştır⁵⁷³. Deveciler, arabacılar, beygir kervancıların büyük tepki ve

---

⁵⁶⁹ *Anadolu*, 6 Mayıs 1935.

⁵⁷⁰ *Yeni Asır*, 26 Teşrinievvel 1932; *Anadolu*, 27 Teşrinievvel 1932; *Yeni Asır*, 25 Temmuz 1937; *Yeni Asır*, 28 Ağustos 1937.

⁵⁷¹ *Anadolu*, 21 Nisan 1939.

⁵⁷² Sabri Yetkin Erkan serçe, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁷³ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Ankara, 1982, s.20-21; Nail Moralı, *a.g.e.*, s.32

protesto gösterileriyle karşıladıkları bu şirket cumhuriyet döneminde ilk devletleştirilen yabancı şirkettir⁵⁷⁴.

Batı Anadolu'nun zenginliklerini Avrupa ülkelerine taşıyacak ikinci demiryolu ise İzmir-Kasaba demiryolu oldu. Edward Price adında bir İngiliz tarafından alınan imtiyaz bir İngiliz kumpanyasına, 1894'te de Fransızlara satıldı⁵⁷⁵.

Demiryolu ulaşımı 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde de çiftçiler tarafından üzerinde önemle durulan bir konu oldu. Çiftçiler demiryolu ulaşım maliyetinin ucuzlatılmasını ve yeni yolların yapılmasını talep etti. Hükümetin demiryolu fiyat politikası çerçevesinde belirlediği fiyatlar şikâyet konusu oldu.

Demiryolu yapımı hükümet programına girmiş, İsmet İnönü'nün önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. 1925-1933 yılları arasında 2048 km demiryolu yapılmıştır. Sivas, Malatya, Samsun ve Kütahya'dan Balıkesir'e demiryolu ulaşımı sağlanmıştır. 1933-1938 yılları arasında ise 963 km demiryolu yapılmıştır. 1938'de devletin işletmekte olduğu demiryolu uzunluğu 6719 km idi⁵⁷⁶.

1923-1929 yılları arasında devletin ekonomik faaliyetlerinden biri ulaştırma alanındaydı. Osmanlı döneminde yabancı şirketlerin denetiminde bulunan demiryolları, 1924 yılında Anadolu demiryollarının devletleştirilmesi hakkındaki kanun kabul edilerek devletleştirilmiş diğer taraftan da yeni demiryollarının yapımına önem verilmiştir. Demiryollarının yapımı ve işletilmesi için kurulan Nafia vekaletine bağlı müdürlükler 1927'de birleştirilerek Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi kurulmuştur. Ulaştırma alanında yapılan diğer bir atılım da denizcilik sektöründedir. Osmanlı devleti döneminde birçok limanın işletilmesi yabancıların elindeydi. 1926 yılında Kabotaj Kanunu çıkartılmış buna istinaden Türk deniz ticaretinin ve taşımacılığının gelişimi sağlanmıştır. Ayrıca havacılık alanında da gelişmeler yaşanmış 1926 yılında Kayseri'de uçak fabrikası açılmıştır⁵⁷⁷.

---

⁵⁷⁴ Nail Moralı, *a.g.e.*, s.32.

⁵⁷⁵ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin...*, s. 24.

⁵⁷⁶ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK yayınları, Ankara, 1989, s.14.

⁵⁷⁷ Ali Coşkun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı:4, (Kasım,2003), s.74.

Kurtuluştan sonra Yunanlıların giderken zarar verdiği şeyler arasında demir yolları da vardı. Rayları sökmüş, köprüleri yıkmışlardı. İzmir-Karşıyaka arasında yolcu taşıma hacmi 1919-1921 arasında 5 milyon civarındayken azınlıkların ülkeyi terk etmelerinin ardından bu sayı 2 milyona kadar düşmüştür⁵⁷⁸.

Tablo 33: 1923 Demir Yolu Yolcu Taşıma Ücretleri

	Birinci Mevki (Kuruş)	İkinci Mevki(Kuruş)	Üçüncü Mevki (Kuruş)
İzmir-Karşıyaka	15	12,5	7,5
İzmir-Çiğli	72	54	36

Bülent Durgun, *Erken Cumhuriyet....* s.191

Tablo 34: Alsancak Buca Arası Tren Bileti Fiyatları Gidiş-Dönüş: (Kuruş)

	Birinci mevki	Üçüncü mevki
1923	20	15
1925	17.5	12.5
1931	30	20

Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal...* s.51

Tabloda Alsancak-Buca arası 1923'ten sonra 1925'te düşüş, 1931 yılında ise belirgin bir artış gözlenmektedir. İlk düzenli at koşularının yapıldığı Şirinyer yakınındaki koşu alanında at yarışlarının yanında sportif karşılaşmalar ve bayram kutlamaları da yapılırdı. Böyle günlerde belediye koşu alanına özel seferler düzenlerdi.

⁵⁷⁸ Bülent Durgun, *Erken Cumhuriyet....* s.189

4- HABERLEŞME ALANINDA FİYAT HAREKETLERİ

12 Şubat 1924 tarihinde İzmir Ticaret Odası'nın yaptığı toplantıda telefon abone ücretinin 3 lira olarak tahsiline karar verildi⁵⁷⁹.

1928 yılında İzmir Telefon İmtiyazını almak için birkaç girişimci başvurmuş fakat hükümet imtiyazı İzmir Belediyesine vermiştir. Belediye tesisat için gerekli sermayenin yarısını kendisi koyacak diğer yarısını kurulacak bir Türk Anonim Şirketinden sağlayacaktı. Yerli ortak bulamadığı için yabancı şirketler harekete geçerek İzmir'de donanım kurmaya ve işletmeye başladılar. Bunun üzerine Belediye bir ortaklık ihalesi açtı ve ihaleyi Ericsson kazandı.

Telefon aboneleri tesis masrafı, yıllık konuşma abonman ve makine depozito ücretini ödedikten sonra tesisat kuruluyordu⁵⁸⁰. Bu ücretin yüksek olmasından ötürü ilk yıllar abone sayısı fazla olmamıştır. Bunun üzerine telefon şirketi zaman zaman kampanyalar yapıyordu, 1932 yılında bedava tesisat uygulamasına geçti⁵⁸¹.

Her abone makine için ilk yıllarda 70 lira olarak belirlenen depozitoyu ödemek zorundaydı⁵⁸². Tesisat ücreti ise 1932 yılında 70 liradan 57 liraya, 1934 yılında da 45 liradan 30 liraya indirildi⁵⁸³. 1934 yılında yeni yapılacak tesisat 30, tesisat varsa 20, tesisatı olmayan yere nakil 20, tesisatı olan yere nakil 10, devir 5 liraydı⁵⁸⁴. 1935 yılında ise tesisat 2 liraya kadar düşürüldü⁵⁸⁵. Abonelerden yıllık konuşma ücreti olarak 25 lira alınıyordu⁵⁸⁶. Konuşma süreleri 1934 yılından sonra 3 dakikayı geçmeyecek şekilde sınırlandırıldı. Konuşma ücreti İstanbulda 7.5 iken İzmir ve Ankara'da 5 kuruştı. İzmir'de konuşmayı sayısı arttıkça konuşma ücreti 5 kuruştan 2.5 kuruşa kadar düşürülerek olarak hesaplanıyordu⁵⁸⁷.

⁵⁷⁹ *Meclis Karar Defterleri I-II 1922-1930*, İzmir Ticaret Odası Kültür yay.. Haz. Fikret Yılmaz s.124.

⁵⁸⁰ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.267.

⁵⁸¹ *Anadolu*, 1 Eylül 1932.

⁵⁸² *İVİY*, 1930-1931, s. 286.

⁵⁸³ *Anadolu*, 13 Mayıs 1934.

⁵⁸⁴ *Anadolu*, 4-10 Mayıs 1934.

⁵⁸⁵ *Anadolu*, 5 Kanunusani 1933.

⁵⁸⁶ *Anadolu*, 22 Kanunuevvel 1931.

⁵⁸⁷ *İŞMZ*, No:11 (9Mayıs 1934) s 177 akt. Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler...*, s.272.

1934 yılına kadar şirket denetim eksikliğinden faydalanarak abonelerden fazla tesisat ücreti aldığı ortaya çıkmış, bu parayı Nafia Vekaletinin emri üzerine geri ödemiştir⁵⁸⁸. Şirketin halktan da fazla para aldığına ortaya çıkması üzerine Bayındırlık Bakanlığının devreye girmesiyle bu parayı geri ödeme kararı alınmıştır⁵⁸⁹.

İlk telefon kulübesi 1929 yılında saat kulesinin yanına yapılarak hizmete açılmış, 1937’de telefon kulübelerinin sayısı 27’ye ulaşmıştır⁵⁹⁰. Bu telefonlarla konuşmak için kutusuna 5 kuruşluk atmak gerekiyordu⁵⁹¹.

Türkiye’de ilk şehirlerarası telefon tesisatı Ankara-İstanbul arasında 1929 Temmuz ayında tek devreli olarak açıldı⁵⁹². İzmir’i İstanbul üzerinden Ankara’ya bağlayan telefon hattı ise 29 Nisan 1935 tarihinde açıldı⁵⁹³.

D- İMAR VE İSKAN

Cumhuriyet’in ilk yıllarında İzmir’in yaşadığı sorunların başında kentin imar çalışmaları geliyordu. Art arda yaşanan savaşların ardından yangınla 300 hektarlık alan yok olmuş geriye ortası yok olmuş bir kent kalmıştı.

Kurtuluşun ardından belediye başkanı Şükrü Kaya tarafından ilk imar çalışmaları başlatıldı. Lozan konferansı heyetinde bulunan Şükrü Kaya konferansın kesintiye uğradığı sırada Fransa’nın düşman tahribatına uğramış şehirlerinde incelemeler yaptı. İzmir’de yangın yeri, kanalizasyon ve yanmamış yerleri de içine alacak düzenleme çalışmaları gerekecekti⁵⁹⁴.

---

⁵⁸⁸ *Anadolu* 26 Haziran 1934.

⁵⁸⁹ *Yeni Asır* 16 Şubat 1935, *Anadolu* 17 Şubat 1935.

⁵⁹⁰ *Hizmet*, 27 Mart 1929; *Yeni Asır* 22 Temmuz 1937.

⁵⁹¹ *Yeni Asır*, 5 Nisan 1931.

⁵⁹² Asaf Tanrıku, *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilat Mevzuatı*, c II, Ankara, 1968, s.689.

⁵⁹³ Sadık Kurt, *İzmir’de Kamusal Hizmetler...*, s.275.

⁵⁹⁴ *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2001, s.194.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir imar işlerinden birisi de İzmir'in en önemli banliyölerinden biri olan Karşıyaka'nın elektrikle aydınlatılmasıydı. İzmir'de faaliyet gösteren İzmir Elektrik Şirketi, Karşıyaka ilçesinin elektriği konusunda duyarsız kalmakla suçlanıyordu. Konuyla ilgili gerekli çalışmaların yapılmaması nedeniyle sorun uzun zamandır gündemdeydi. 1929 yılında Karşıyaka halkının çeşitli girişimlerde bulunarak elektrik islerinin çözümlenmesini istemesi üzerine Belediye ve Nafia (Bayındırlık) Müdürlüğü de bu işi üstlenerek girişimcilerin başvurmasını istedi⁵⁹⁵. Nafia Vekâleti Karşıyaka'nın elektrik işini İzmir'deki Elektrik Şirketine havale ederek fabrika yapılmaksızın mevcut tesisten elektriğin Karşıyaka'ya aktarılmasına karar verdi⁵⁹⁶. 1929'da İzmir'de bir süredir belirlenmeye çalışılan tramvay ve elektrik kilovatın bir kilovat ücreti 22 Kuruş olarak kabul edildi⁵⁹⁷.

Mübadele sonrasında Rumlardan kalan evlere memurların mebusların bile yerleştiği görülmekteydi. Mübadillerin yerleşeceği ev bulunamaması kiraların da oldukça yükselmesine sebep oldu. Mentеше Mebusu Esat Efendi ve arkadaşlarının meclise verdikleri bir takirde belirttiklerine göre bir önceki yıl kirası 4500 lira olan bir mağaza 1923 yılı ortalarında 3000 liraya, 100 lira olan bir ev ise 1000 liradan yıllık kiraya veriliyordu⁵⁹⁸. O dönemde bir memurun aylık maaşı 30-40 lirayken üç-dört odalı evlerin kirası 800-1000 lira, tek odalı kulübelerin kiralaları ise 300-400 lira oldu.⁵⁹⁹

Buhran yıllarında mütevazı bir semtte dört beş odalı bir evin kirası 350-400 Lira, lüks bir semtte 800-1000 Lira gibi rakamlarla ifade ediliyordu. Ev, mağaza ve dükkân kiralaları % 35- 40 oranında düşürülmüştü fakat bu sıkıntılara 1929 Dünya Bunalımının da etkileri eklenince halk ve basın durumdan şikâyet ediyor Belediye kendini savunma yoluna gidiyordu⁶⁰⁰.1926'da bir otelde konaklamanın geceliği 50-75 kuruş arasında değişiklik gösteriyordu⁶⁰¹.

---

⁵⁹⁵ *Ahenk*, 10 Ocak 1929.

⁵⁹⁶ Sabri Yetkin- Erkan Serçe, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁵⁹⁷ *Anadolu*, 5 Mayıs 1929.

⁵⁹⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s. 116.

⁵⁹⁹ *A.g.e.*, s. 116.

⁶⁰⁰ Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden...*, s.54-55.

⁶⁰¹ Sabri Yetkin, *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., s.27.

E- SOSYAL YAŞAMDA GÖRSEL SANATLAR

İzmir'in yeni yüzünü şekillendiren ve birçok başarılı işe imza atan belediye başkanı Behçet Uz anılarında doktor olarak geldiği İzmir'de 1922 yılında 25 kuruşa hasta baktığını yazmıştır⁶⁰². 1931'de kendisine belediye başkanlığı teklif edildiği sırada “*belediye reisinin üç yüz lira maaşı var, ben hekimlikten üç bin lira kazanıyorum, ailemi ancak böyle geçindirebilirim*” diyerek bu teklifi reddetmiş fakat ısrarlara dayanamayarak başkanlığı kabul etmiştir⁶⁰³.

1931 yılında Behçet Uz Belediye Başkanı olduğu sırada İzmir kenti yokluk içindeydi. Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk Heykeli için heykeltıraş Kanonika'ya sipariş verilmiş ancak parası gönderilmemişti. Bu utanç verici durumdan kurtulmak için bir an evvel belediyenin alacak listesini inceleyen Behçet Uz birçok zengin ailenin belediyeye borçlu olduğunu fark etti. Bu paraların toplanmasıyla işe başlayan Uz, Kanonika'nın parasını ödeyerek 1932'de Atatürk heykelinin dikilmesini sağlayarak büyük takdir kazandı. Kaide tasarımı Asım Kömürcü'ye yaptırılan heykel elinde bayrak tutan kadın, çocuk, asker figürleriyle, emperyalist güçlere meydan okurcasına heybetlidir. Heykelin açılışı için de İsmet Paşa'yı davet ederek Paşa'yı 1930 senesinde Serbest Fırka münasebetiyle fotoğrafı yırtıldığı için küskün olduğu İzmir'e gelmeye ikna etti. Böylece 28 Temmuz 1932 günü İsmet Paşa Atatürk Heykeli'nin açılışını yaptı⁶⁰⁴.

Cumhuriyet devletinin kurucuları yeni devletin kültür temellerini çağdaşlık ve millilik temelleri üzerine oturttukları çağdaş batı uygarlığını örnek aldılar. Bu hedefe ulaşmak için de sayısız reformlar yaptılar. Bu yenileşme ve çağdaşlaşma çabalarının ilk girişimleri Cumhuriyetten önce başlamıştı. 18. yy 'da başlayan bu çabalar toplumun her kesimine ulaşamamış, cumhuriyetle birlikte hayata geçmiştir. Tek devlet tek millet anlayışı kültür ve sanat alanında da yürütülmüş, kültür, sanat ve fikir hayatına yön verecek kurumlar açılmıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinin önderi Atatürk “*Güzel*

---

⁶⁰² Behçet Uz, *a.g.e.*, s.37.

⁶⁰³ *A.g.e.*, s.52.

⁶⁰⁴ *A.g.e.*, s.55.

Sanatlarda muvaffakiyet bütün inkılapların muvaffak olduğunun kat-i delilidir. Burada muvaffak olmayan milletlere yazıktır ki onlar bütün muvaffakiyetlerine rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima mahrum kalacaklardır."⁶⁰⁵ diyerek sanatın ve kültürün önemine dikkat çekmiştir. Bu sözler aynı zamanda yeni devletin sanata verdiği önemin de işareti olmak yönünden önemlidir.

Cumhuriyet dönemi kültür ve sanattan bahsedebilmek için bu alandaki kurum ve kavramların inkılaplar, yani ilk çeyrek yüzyılda oluştuğunu belirtmek gerekir. Tanzimat'ın ilanından sonra resmîyet kazanan değişim süreci, her alanda olduğu gibi mimaride de, yeni ile eskinin beraber yer aldığı geniş bir yelpaze halinde görülmektedir. Topluma opera, tiyatro, balenin adaptasyonu sağlanırken orta oyunu ve geleneksel seyirlik oyunlar, roman, öykü, modern şiirle beraber, divan edebiyatı, seyahatnameler bir kenara itilmemiştir.

Türkler tarihleri boyunca müzikle ilgilenmiş bir millettir. Gerek İslamiyet'ten önce, gerekse İslamiyet'i kabullerinden sonra müzik Türk millet ve devletlerinin hayatındaki yerini ve canlılığını daima korumuştur.

Müzik, orduda askerinin cesaret ve gayretini artırmak maksadıyla da kullanılırdı. Eski Türk Hakan saraylarında, mızıkta takımları bulunur, bunlar sabah, akşam ve bazı merasimlerde muayyen eserleri çalarlardı. Hakan saraylarında ozanlara büyük itibar gösterilir ozanlar milli olaylara ait şiir ve destanlar tanzim edip bu eserleri kopuz denen çalgı eşliğinde söylerlerdi.

Cumhuriyet döneminde müzikle ilgili gelişmelerin nasıl bir seyir takip ettiğini anlamak için Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin müzik anlayışına kısaca bakmak gerekecektir. Türkiye'de Tanzimat'la birlikte başlamış olan müzikte yenilenme çabalarına, İtalyan müzik, dans ve drama sanatları ve gelenekleri öncülük ve örneklik etmiştir. Bu alanda ilk eğitimciler de yine İtalya'dan getirtilmiştir. Bu eğitimcilerden ilki ve belki de en önemlisi ünlü İtalyan opera bestecisi Gaetano Donizetti'nin büyük kardeşi Giuseppe Donizetti'dir. Donizetti, II. Mahmut'un daveti ile 1828 yılında İstanbul'a gelmiş, aralıksız 28 yıl çalışarak İstanbul'da ölmüştür. Bu süre içinde Donizetti, ilk

---

⁶⁰⁵ *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c 18, s.333.

bando-mızıkayı kurmuş, Türkiye'de ilk devlet orkestrası ve bandolarının temelini atmıştır⁶⁰⁶.

Cumhuriyet dönemi, Batı müziği-Türk müziği çatışması şeklinde bir müzik mirası devralmıştır. Diğer taraftan İstiklal Savaşı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran idare yeni ve devrimci fikirler taşıyordu. Atatürk duygusal açıdan Doğu müziğine, mantıksal açıdan Batı müziğine bağlıydı. Çankaya'da yapılan bazı toplantılarda Cumhurbaşkanlığı Orkestrası üyeleri ya da Musiki Muallim Mektebi öğrencileri ile tartışır, Rumeli halk türkülerine olan sevgisini her fırsatta dile getirirdi⁶⁰⁷. Ahmet Adnan Saygun anılarında Atatürk'ün Bilal Oğlan ve Manastır Türküsü'nü defalarca söylediğini ve söylerken içlendiği, ağladığını yazmıştır⁶⁰⁸.

Esasları Ziya Gökalp tarafından belirlenen Türk müzik inkılabları birbirini takip etmiştir. Darul' El-han'ın Garp müziği şubesinin açılması ile başlayan bu inkılablar bir ara Türk müziğinin, Türk Devleti tarafından yasak edilmesine kadar varmıştır. Türk müziğinin devlet eliyle öğretilmesinden vazgeçilmiş ve devlet kanalıyla, devlet zoruyla, uzun süre sadece Batı müziği öğretilmiştir.

Devlet Radyosunda Türk müziği bir ara tamamen yasaklanmış daha sonra da ancak ikinci hatta üçüncü planda yayınlanmasına izin verilmiştir. Buna karşılık Batı müziği, devletin bütün imkanlarıyla teşvik edilmiş, bu imkanlarla Türk kulağı kendisine yabancı bir müziğe zorlanmıştır. Yapılan bu inkılab, Türk müziğinde binlerce yıldan beri kullanılan sesleri bir tarafa bırakmak, buna karşılık, Batı tarzı çok sesliliği kabullenmek şeklinde ifade edilebilir. Tamamıyla Batı müziği lehinde görülen bu gelişmelerin yoğun bir şekilde birbirini takip etmesi ve müzik inkılablarının hızlandırılması, 1826'dan başlayan büyük müzik devriminin bir asır sonra adeta yeniden kutlanması veya canlandırılması ve milli müziği ezerek yok etmesi şeklinde izlenmiştir. Türk müzik inkılabı çerçevesine bağlı uygulamalar devam ederken Atatürk, dikkatli ve sıkı bir takiple yeni çok sesli müziğin meydana getirilme faaliyetini izlemiştir. Daha sonraki yıllarda, İstanbul Belediye Konservatuarı'na Türk müziği derslerinin konulması,

---

⁶⁰⁶ A.g.e., s.340

⁶⁰⁷ Jack Deleon, *Kısa Bale ve Modern Dans Tarihi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1993, s.119.

⁶⁰⁸ A.g.e., s.119.

halk evlerinde milli müziğe tekrar yer verilmesi, Askeri Müze mehterhanesinin tekrar faaliyete geçmesi gerçekleşmiştir.

Atatürk 1927'de genç ve yetenekli bestecileri bursla Avrupa'ya göndermiştir. Bununla ilgili olarak da bir yasa çıkarılmış, harika çocuklar yasası olarak anılmaktadır. Bu yasaya göre, Münir Biret'in kızı İdil Biret'i ve Nuri Kan'ın kızı Suna Kan'ı musiki tahsil etmek üzere yabancı memleketlere gönderilmiştir.

1930'lu yılların Müzik İnkılabının doğurduğu sonuçlardan biri, "alaturka-alafranga" çatışmasının ikincisi lehine çözüme kavuşturulması olmuştur. Deneme-yenilme yöntemi ile sürdürülen bu girişimde müzik, diğer sanat dalları arasında en ayrıcalıklı ama aynı zamanda müdahaleye en açık alan haline gelmiştir.

Müzik inkılabının yer aldığı tarihsel kesit, 1930'lu yıllarda tek parti yönetiminin kurumsallaşma, devletin kültür politikasındaki düzenleyici ve yönlendirici tutumunun en üst noktaya vardığı dönemdir. Ancak devletin düzenleyici ve yönlendirici tutumu 30'lu yıllarla sınırlı kalmamış, müzik alanında Cumhuriyet dönemi boyunca, çok yakın zamana kadar devam etmiştir.

Toplum zorlansa bile Batı ile bütünleşme, Batı kimliğini alma mümkün olmamıştır. Toplumun Batı müziği ile ilişkisi Batı'yı taklit etme düzeyinde kalmıştır. Batılılaşma siyasetindeki belirsizlikler ve toplum için çözüm olmaması nedeni ile yeni müzikler toplum kimliğini belirtme vasfına sahip olmamıştır.

1- SİNEMA

Sinema, Lumiere kardeşlerin 22 Aralık 1895'te Paris'te halka açık olarak düzenledikleri film gösterisinden bir ya da iki yıl sonra, Yıldız Sarayı'nda gerçekleştirilen gösterilerle ülkemize girdi. Aynı dönemde halka açık gösteriler de yapıyordu. 1908'den başlayarak çeşitli kentlerde açılan sinema salonları, azınlıkların ve yabancı uyrukluların egemenliğindeydi. Cevat (Boyer) ve Murat Bey 19 Mart 1914'te Şehzadebaşı'nda ilk Türk sineması olan Milli Sinema'yı açtılar. Ardından

İstanbul Sultanisinde film gösterileri düzenleyen Şakir (Seden) ve Fuat (Uzkınay) Sirkeçide lokantacılık yapan Ali Efendiyi (Öztuna) ikna ederek 6 Temmuz 1914'te ikinci Türk sineması olan Ali Efendi Sinemasının açılmasını sağladılar.

İlk Türk filmi olarak kabul edilen ve çekildiği 14 Kasım 1914 tarihi Türk sinemasının başlangıç sayılan Ayastefanos'taki Rus *I. Abidesinin Yıkılışı* adlı 150 metre uzunluğundaki belgesel film, I. Dünya Savaşının ilk yıllarında yedek subaylığını yapan sinema heveslisi Fuat Uzkınay tarafından çekildi.

Sinema ucuz bir eğlence aracı olduğundan İzmirliilerin dışında Akhisar, Manisa ve Ödemiş'ten birçok insan sinema izlemek için İzmir'e geliyordu. Kemeraltı'ndaki Elhamra, Beyler Sokağı ve Emirler Çarşısı'ndaki sinemalar, Karataş'taki açık hava sineması, Karşıyaka'daki Zafer sinemaları ve İkiçeşmelik Caddesi üzerindeki Lale Sineması meşhurdu⁶⁰⁹.

Buhran yıllarında yaşam koşullarındaki sıkıntıya rağmen gazetelere verilen ilanlarla halkın dikkati kültürel etkinliklere çekilmeye çalışılıyordu. Elhamra İzmir Milli Kütüphanesindeki sinemada Artist Askı adlı filmin reklamı görülmekteydi. Filmde en büyük Fransız tiyatro artisti Rasel'in maceraları, aşkları, hayatı ve ölümünün anlatıldığı belirtilerek filme halkın ilgisi çekilmeye çalışılıyordu. Başka bir reklam ise Tayyare sinemasındaki Baden Rezaleti adlı film gösterisiyle ilgiliydi⁶¹⁰.

Ekonomik buhran döneminde İzmir'de sinema da hızla yaygınlaşmaya başlayan bir kültürel etkinlikti. Gazetede gösterimdeki filmlerle ilgili bilgiler verilerek sinemaya ilgi arttırılmaya çalışılıyordu. Özellikle fiyatlara zam yapılmıyordu, öğrencilere 15 Kuruştı⁶¹¹.

---

⁶⁰⁹ *Yeni Asır*, 29 Temmuz 1932.

⁶¹⁰ *Hizmet*, 13 Aralık 1929.

⁶¹¹ *Ahenk*, 9 Ocak 1929.

2- TİYATRO

Tiyatro ve dans bilimcileri, yazılı ve antik oyunlardan önceki ilk düzenli seyirlik izlencelerin Dionysos şenlikleri olduğunu savunurlar⁶¹². Dansçıların geleneksel tanrısı Dionysos, çok tanrılı dinlerin çıkış noktası olan paganizmde ateş olarak görülür. Simgesel anlamıyla ateş tutku, çılgınlık, sınır tanımaz cinselliktir. Her bağbozumu zamanı şenlikler düzenlenir, şarap içilir, dans edilir, tapınılır ve sevişilirdi. Birey istediği an oyuna katılır, seyirci oyuncu ayrımı yoktur⁶¹³.

Türk yenileşme ve çağdaşlaşmasının gelişim süreci içinde çağdaş sahne sanatları ve müzik alanındaki çabaların da yoğun olduğu 19. yüzyılın sonları, gelişen ve ilerleyen Dünyaya sırt çeviren, kendi içinde kapalı yaşamının daha çok sürüp gidemeyeceği anlaşılan bir devirdir. Batıdan örnek alınan çağdaş sanatların çoğunun ilk uygulamalarından çok önce ilk Batılı anlamdaki tiyatronun sahnelerini açması, belki de Türk aydınlarının 19. yüzyıldaki diyalektik Batılılaşma süreci içindeki tercihlerinin bir sıralamasıdır. Aynı tercih Cumhuriyet ilan edildikten sonra da devam etmiştir.

Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı vermiş bir ülkenin ekonomik kaynaklarının tükendiği, üretim yapacak fabrikaların, limanların, yolların ve diğer bayındırlık çabalarının önceliği olduğu bir başlangıçta bir konservatuvarın açılması, bir senfoni orkestrasının oluşturulması bu bakımdan çok anlamlıdır. Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra 1924 yılında Ankara'da Musiki Muallim Mektebi'nin açılması, Mızıkeyi Hümayun'un Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na dönüştürülmesi, iki yıl sonra da Darülelhan'ın yeniden düzenlenerek Konservatuvar adını alması Cumhuriyet'in getirdiği dinamikler bir yana Türk modernleşmesinin diyalektik bir devamlılık kazandığını da ortaya koyar.

---

⁶¹² Jack Deleon, *Düşten Düşünceye Opera/Bale/Tiyatro Yazıları*, s.,32.

⁶¹³ A.g.e.,s. 32.

İzmir’de tiyatro oyunları 1800’lü yıllarda yabancı oyuncuların İzmir’deki Hristiyan ve Musevi halka oyunlarını sergilemesiyle başladı. Türk oyuncuların sahneye ilk çıkışları ise 1908 yılına rastlar⁶¹⁴.

1922’den sonra İzmir’e gelen ilk tiyatro kumpanyası Şark Tiyatrosunda Hilal adlı piyesi sergilemiş Ankaralı bir temsil heyetidir⁶¹⁵. Bunun ardından İzmir’de sahnelenen oyunlara Sezayi’nin "Mithat Paşa veya Hükümü İdam", Mithat Cemal’in "Kemal", Moralızade Vassaf ın "Sultan Murat", "Yıldız Faciaları", "Mukaddime-i İnkılab", Konya’da sahnelenen Mehmed Burhaneddin’in "Fehim Paşa", yine İzmir’de sahnelenen, Mahmut Reşat’ın "Osmanlı İhtilali" adlı oyunlar örnek verilebilir. İzmir’de gösterilen “Girit Mucahir Kızı” adlı piyes göçmenleri çağırdığı için çok ilgi gördü⁶¹⁶. Geliş gidiş ve öğlen yemeği de hali kişi başına 5 lira ücreti olan ve Koç Çiftliğinde düzenlenen konser de yine yardım amaçlı yapılan çalışmalara örnektir⁶¹⁷.

Kurtuluştan sonra İzmir’de tiyatro salonları şunlardır: Şark Tiyatrosu, Kokaryalı Sinebar Sineması, Karşıyaka Türk Sineması, Palas Sineması, Karşıyaka Türk Sineması, Palas Sineması, Karşıyaka Yeni Tiyatro, İkiçeşmelik Ankara Sineması, Kışladaki Büyük Tiyatro⁶¹⁸. İzmir Şehir tiyatroları 40’lı yıllarda kurulmadan önce İzmir’de Halkevi, tiyatro kolu olarak hizmetteydi. 1946 yılında Avni Dilligil’in girişimi ile İzmir Şehir Tiyatrosu kurulur. Kültürpark sergi sarayında Strinberg’in *Güçlü mü?* isimli oyunuyla perde açtı. Dört yıl hizmete devam etti. 1956 yılında devlet tiyatrosu faaliyetine geçti.

---

⁶¹⁴ *Cumhuriyetin 50 yılı*, s.313.

⁶¹⁵ Özlem Mutlu, *İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de Tiyatro*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2011, s.108

⁶¹⁶ *Ahenk*, 14 Kanunuevvel 1923.

⁶¹⁷ *Ahenk*, 16 Mayıs 1924.

⁶¹⁸ Özlem Mutlu, *a.g.e.*, s.121

3- OPERA-BALE

Ortaçağda iki dans türü vardı: Halk Oyunları ve Basse-Dance. Basse Dance'da erkek kadını küçük parmağından tutar ve müzikle birlikte herhangi bir koreografiye bağlı olmadan hareket ederlerdi. Rönesans devrindeyse dansa daha çok önem verildi. Tarihin kaydettiği ilk koreograf da bu dönemde ortaya çıktı. Saray Balesi, Balet d'Action, romantik bale, Rus Balesi gibi çeşitlenen bale, batıda ilerleme göstermiş ve ilgi görmüştür⁶¹⁹.

Eğlence düzenleme saray çıkışlı bir Osmanlı geleneğiydi. Padişah çocuklarının doğumu, evlenmesi ya da şehzadelerin sünneti önemli olaylarda günlerce eğlenilirdi. Batılı sanatların Türk kültürüne adaptasyonu konusunda ve bu sanat türlerinin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında, en şanssız olan tür opera ve baleydi. Bu konuda ilk deneme III. Selim döneminde, 1797 yılında Topkapı Sarayı'nda gerçekleştirilen ilk opera temsili ile başladı. Opera ve bale tarihi yazarları Türk insanının opera ve bale ile ilk kez tanışmasının, Batıya giden ilk Osmanlı sefirlerinin gördükleri temsillerle gerçekleştiğini yazarlar. sefaretnamelerde geçtiğini belirtirler.

17. yüzyılın ilk yıllarında diplomatik ilişkilerle başlayan Türklerin Batı ile temasları sonucunda bu ilişkiden Batı da payına düşeni almış, özellikle Fransa'da edebiyat, müzik ve diğer sanat alanlarında Türk temalarının işlenmesini sağlamıştır. "Turquerie" adı verilen bir alaturka modası başlamıştır. Örneğin Paris'te Türk temaları işleyen Rameau'nun "Les Indes Galantes" adlı bir operası sahnelenmiş, ardından 1735 yılında sahnelenen dört perdelik bir operanın ilk perdesine de "Le Turc genereux-Gönlü yüce Türk" adı verilmiştir. 1758 yılında Viyana'ya giden Türk sefiri Ahmet Resmi Efendi onuruna da yine aynı bale temsil edilmiştir⁶²⁰.

1797 yılında III. Selim'in huzurunda verilen opera temsilinden sonra Türkiye'de gerçek anlamda opera temsilleri 19. yüzyılın ortalarından itibaren

⁶¹⁹ Jack Deleon, *Kısa Bale...*, s.9.

⁶²⁰ Jack Deleon, *Düşten Düşünceye...*, s.134

sahnelenmeye başlamıştır. Özellikle Tanzimat'la beraber Batı kültür ve sanatına yönelik ilgiyle İtalyan opera ekipleri İstanbul'da büyük ilgi gördüler.

Osmanlı aydınları, 19. yüzyılın ikinci yarısında operaya yalnızca izleyici olarak değil, edebiyat ve sanat yetenekleriyle bu alanda Türkçe metin yazarak da ilgi göstermişler, katkıda bulunmuşlardır. Ancak opera tarihçileri 19. yüzyılda bu gibi amatör ilgilerin yanı sıra bu alanda ilk profesyonel ürünün Mızıkâ-i Hümayun subaylarından Ali Haydar'ın yazdığı, çok ilginç bir şahsiyet ve müzik adamı olan Macar Tevfik Bey'in bestelediği "Pembe Kız" adlı bir operet olduğunu belirtirler⁶²¹.

Ulusal Türk opera ve balesini oluşturma çabaları içinde Türkçe ve Türk tarihinden, Türk mitolojisinden alınan konularla Türk operası bu bağlamda istenene ulaşabilmiştir. Ancak dilini ve konularını Türkçeleştiren, ulusallaştıran Türk operası, bu sanatın müziğinde aynı sonuca ulaşamamıştır.

Atatürk, Operaya da çok önem vermiş, hatta İran devlet başkanının 1934 yılındaki ziyaretinde Türk-İran tarihi ve mitolojilerinden esinlenerek hazırlanan Özsoy operasını tanzim ettirerek, seyrettirmiştir. Bu opera, milli operamızın temeli olur. Böylece dönemin Avusturya'sında Almanca operaya uygun bir dil değildir, herkes İtalyanca yazmalı söylemeli tartışmalarına Atatürk Türkçe opera yaptırarak, Türk dili ile ilgili tartışmaları sonlandırmıştır⁶²².

Cumhuriyet döneminde tümüyle devlet eliyle sürdürülen Türk opera metinlerinin tamamına yakınının yöresel ve tarihi konulu olması son derece ilginçtir. Çok sesli Türk müziği literatüründe 'Türk Beşleri' olarak anılan Cemal Reşit Rey, Ferit Alnar, Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kâzım Akses gibi sanatçılardan, Saygun ve Akses'in bestelediği ilk üç opera müziğinin üçü de tarihi konulu metinleri seslendirmişlerdir.

---

⁶²¹ *Türkler Ansiklopedisi*, s. 249.

⁶²² *1. Opera ve Bale Kongresi Tutanakları*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1989, s. 239.

F- 1923-1932 YILLARI İZMİR'DE FİYAT GÖSTERGELERİ OLUŞTURULMASI

Kurtuluşun ardından askerdeki halkın tekrar üretime dönmesi arzın artmasına ve dolayısı ile fiyatların düşmesine etki etmiştir. Çalışmamızda 1923 ve ekonomik buhran öncesi 1928 yılları arasında altı kalemden oluşan bir fiyat endeksi ile genel görünüm hakkında bir fikir elde etmek amaçlanmıştır. Hesaplamaya İzmir'de ticaretin önemli ürünleri olan üzüm, incir, pamuk ve en büyük ihtiyaç kaynağı ekmeğin hammaddesi buğday fiyatlarına ek olarak en çok kullanılan ulaşım araçları ücretleri alınmıştır.

Tablo 35: 1923-1928 Yılları Bazı Ürünlere Göre Fiyat Endeksi

	1923	1928
Üzüm	35	28
İncir	21	19
Buğday	15	14
Pamuk	100	99
Konak-Karantina Atlı Tramvay	5	5,5
Konak-Kokaryalı Atlı Tramvay	7,5	7,5
Toplam	183,5	173

Çalışmanın daha önceki sayfalarında bahsedilen basit aritmetik ortalama ile yapılan hesaplamada toplam fiyatlarda düşüş olduğu görülmektedir. Bu düşüşün oranını bulmak için

$$183,5-173=10,5 \quad 10,5 \div 183,5 = \%5,72$$

1923 yılından 1928 yılına %5,72 oranında düşüş meydana geldiğini görmekteyiz. Bu durum bize genel ekonomik durumda fiyatlarda gerileme olduğunu göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir’de yaşayan yabancılar kendi ülkelerine gitmiş olsalar da, mütarekeden sonra tekrar İzmir’deki işlerine ve evlerine döndüler. Kurtuluş Savaşının bitmesiyle 9 Eylül 1922’de İzmir’in işgalden kurtulması sonucu şehirdeki Rum ve Ermeniler bu sefer de büyük mübadele ile ülkelerine döndüler. Bu durum şehirdeki tarım, ticaret, imalat ve hizmet sektörlerinde büyük sıkıntılara neden oldu. Nüfusun etnik homojenliğini benimseyen ülkeyi, üretim ve ticarete söz sahibi olan Musevi, Ermeni, İngiliz ve Rusların terk etmeye başlamaları, özellikle İzmir’i gayrimüslimlerin ekonomiye katkılarından mahrum bıraktı.

1927 yılının gazetelerinde belirtildiği üzere hayat pahalılığı 18 misli arttı ve İzmir en pahalı kentlerden biri haline geldi. İzmir ekonomisinde meydana gelen değer kaybı İzmir halkının fakirleşmesine neden oluyordu.

Ekonomik buhran öncesine kadar devam eden fiyat gerilemeleri bu yıllarda daha fazla hissedildi. Bir başka gösterge de Dünya Ekonomik Buhranı öncesi ve sonrası için hesaplanarak İzmir’deki fiyatlar üzerinde Buhranın nasıl bir etkisi olduğu görülebilmektedir:

Tablo 36: 1928-1930 Yılları Üzüm, İncir, Pamuk, Buğday Endeksi

	1928	1930
Üzüm	28	26
İncir	19	16,7
Pamuk	99	76
Buğday	14	9
Toplam	160	127,7

$$160-127,7= 32,3$$

$$32,3\div 160=\%20,18$$

Bu endeks hesabı da bize Ekonomik Buhran öncesine göre fiyatlarda %20,18 oranında düşüş meydana geldiğini göstermektedir. Kuruluştan Buhran öncesine fiyat düşüşü %5,72 iken Buhrandan dönemdeki fiyat düşüşü %20,18 olmuştur. Bu da

bize fiyatların Dünya Ekonomik Buhranı döneminde normal seyirinden oldukça fazla bir düşüşle seyrettiğini göstermektedir.

Kurtuluşundan Ekonomik Buhran sonrasına İzmir'deki ürün fiyatlarının hareketlerini gözlemleyebilmek için yapılmış bir endeks çalışması olmadığından, daha önce açıklanan endeks hesaplama yöntemlerine göre ele aldığımız 4 kalem ürünün ve bir ulaşım aracının kurtuluş yılını temsil eden 1923 ve ekonomik buhran sonrasını temsil eden 1930 yıllarına ait fiyatları üzerinden hesapladığımız bir başka endekse göre:

Tablo 37: 1923-1930 Yılları İçin Bazı Ürünlere Göre Fiyat Endeksi

	1923	1930
Üzüm	35 Kr	26 Kr
İncir	21 Kr	16 Kr
Buğday	15 Kr	9 Kr
Alsancak-Buca treni I. Mevki tarifesi	20 Kr	30 Kr
Pamuk	100	76
Toplam	191	157

$191-157=34$ fiyatlarda düşüş olduğunu görmekteyiz

$34 \div 191 = \%17,80$ hesabına göre de fiyatlarda $\%17,80$ 'lik bir düşmenin meydana geldiği sonucu çıkmaktadır.

Endeks hesaplarında görülen fiyat düşüşleri yanında 1914 senesine göre 1931 yılı fiyat artışı oranlarına bakıldığında gıda maddelerinde $\%1299$, yakacakta $\%1662$, giyecekte $\%1270$, ev kirasında $\%1333$ oranında artışlar olmuştur⁶²³. İncelediğimiz dönemde fiyatların daha çok düşüş gösterdiğini gözlemlediğimiz için bu artışların kurtuluştan daha çok, savaş yıllarında meydana geldiğini söyleyebilmekteyiz.

⁶²³ *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1931

Fiyatlar düşüş yönünde seyretse de halkın alım gücü düşüktü. Memur maaşlarının on katına ancak bir odalı ev kiralanabiliyordu. Hayat pahalılığı endeksi incelendiğinde bu durum daha iyi incelenebilmektedir:

Tablo 38: 1914 Yılına Göre 1929'a Kadar Hayat Pahalılığı Endeksi

1914	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
100	1256	1279	1343	1415	1466	1452	1474	1533

İstatistik Yıllığı 1930, s.253

1914 yılı 100 olarak alınan endekste 1922'de 1256'lık büyük bir artış gerçekleşmiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemde hayat pahalılığı hali hazırda çok yüksek oranlara ulaşmıştır. Seyreden yıllarda da artan hayat pahalılığının 1929'da 1533'e ulaşmış olması, İzmir ekonomisinin ve halkın alım gücünün düştüğünü göstermektedir.

Devlet kurulduktan sonra ekonominin içinde bulunduğu zor koşullar altında, bağımsızlık ilkesinden ödün vermeden ülkenin kalkınması ancak yine ülkenin sınırlı kaynakları ile gerçekleştirilecekti. Cumhuriyetin ilk on yılında uygulanan politikalar 1930'lann başlarından itibaren önemli farklılıklar gösterdi. İlk yıllarda özel girişime verilen önceliğin yerini 1932'den sonra devletçilik politikası aldı. Bu politika değişikliğinin nedeni dünya konjonktüründe ortaya çıkan gelişmelerin yani sıra yeterli bilgi ve sermaye birikimine sahip olmayan özel girişimin tek başına bu işin altından kalkamayacağını görülmesiydi.

SONUÇ

Anadolu'dan gelen uzun kervan yollarının son limanı olan İzmir, iklim koşulları, akarsu ve gemiler için güvenli koy ve körfezleri, deniz ticaretine uygun coğrafi konumu ile yüzyıllar boyu farklı kültürlerin buluştuğu önemli bir yerleşim yeri oldu.

Tarih boyunca birçok kez yıkılıp kurulan İzmir, Cumhuriyetin başlarında yine yıkılmış, kurtuluşun ardından sosyo-ekonomik açıdan yıpranmış, mimari olarak büyük kayıplar vermiş, üretim-tüketim dengesizliğinin yanında mübadillerin de gelmesiyle işsizlik, barınma ve açlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştı.

Cumhuriyet Türkiye'sinin en önemli geçim kaynağı tarımdı. İzmir ekonomisi sanayi bitkileri, madenler, kuru üzüm ve incir başlıca ihraç ürünlerine dayanıyordu. Genel iklim yapısı ile tarıma elverişli ılıman iklim özellikleri gösteren İzmir'de yaşanan kuraklıklar yüzünden bazı seneler beklenen ürün miktarı elde edilemiyordu. Yetersiz ürün ithalatı zorunlu kılıyor, bu da fiyatlara zam olarak yansıyor. Kışın şiddetli soğuklar nedeniyle hayvanlarda yüksek oranda telefler oluyor ve bu da et fiyatlarının yükselmesine neden oluyordu. Tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında belirgin bir yükselmenin görülmesi alınan tedbirlerin etkili olduğunu göstermiştir. Ürün miktarı arttıkça, alım gücünün düşük olması fiyatları aşağıya çekiyordu.

19. Yüzyılda demiryollarının yapılması ve büyük gemilerin yanaşabilmesi için büyük bir limanın ve rıhtımın yapılmasıyla İzmir'de ekonomi canlandı, ithalat ve ihracat rakamları hızla yükseldi. Gemicilik sektöründe de yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçiş şeklinde yaşanan gelişme liman ticaretini arttırdı. Sanayi devriminden sonra İzmir ve çevresi Avrupa'da ihtiyaç duyulan başta pamuk olmak üzere incir, üzüm, pamuk, palamut gibi pek çok hammaddenin üretildiği ve İzmir Limanı üzerinden Avrupa'ya ihraç edildiği önemli hale geldi. İzmir Limanı, Ege Bölgesi için büyük ekonomik öneme sahipti. Önemli ekonomik değerlere sahip İzmir'in hinterlandı için önemli bir yere sahip liman, kendine bağlı demiryolları ve diğer yol bağlantıları ile mal giriş çıkışının yanında kültürel anlamda da bölgeyi geliştirdi.

Kuruluş yıllarında savaşın getirdiği olumsuzlukların yanında hayat pahalılığının çok yüksek olması, fiyatların sabit kalması ya da düşmesine neden oluyordu. Zaman içinde gerileyen hayat pahalılığı 1927 yılında %216 iken 1930 yılında %154'lere gerilemiştir. Bu durum bize savaş etkisi, seller, kuraklık gibi nedenlerle üretimin durduğu ve fiyatların çok yükseldiği kuruluş yıllarının ardından, Devletin ekonomi politikalarının başarılı olduğunu, liman ve ticaretin şehrin ekonomisini canlandırdığını, İzmir Fuarının yerli malının kullanımına teşvik etmesi ve fuar dönemlerinde yaşanan ekonomik canlılığın İzmir halkı için olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.

1923 yılından 1928 yılına kadar geçen sürede tarım ve hizmet alanlarındaki fiyatların sabit kaldığı ya da gerilediği görülürken Ekonomik Buhran yıllarının etkili olduğu süreç olan 1928-1930 yılları arasında fiyat düşüşlerinin hızlı ve büyük oranlarda olduğu söylenebilmektedir. Örneğin üzüm 1923'te 35 Kuruşa satılırken ilerleyen yıllarda giderek düşmüş, 1930'da 26 Kuruş ve 1935'te 9 Kuruşu görmüştür.

1929 Bunalımı yıllarında devletçi ekonomi politikası ve otoriter sosyal politika düzenlemelerini uygulamaya çalışan devlet, 1930'lardan 1940'lara geçerken artık ekonomik bunalımı aşmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bütün dünya hızla silahlandı. Devletler ekonomilerinde silahlanma ve savunmaya büyük pay ayırmaya başladı. Dünya yeni bir savaş sürecinin içine girerken fiyatlar da yaşam şartları gibi savaştan etkilenecekti.

KAYNAKÇA

I- ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

APİKAM Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi Müzesi

II- SÜRELİ YAYINLAR

A- GAZETELER

Ahali

Ahenk

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

Halkın Sesi

Hâkimiyeti Milliye

Hizmet

İzmir Ticaret Postası

Milliyet

Tanin

Türk İli

Türk Sesi

Vakit

Yarın

Yeni Asır

Ziraat Ve Ticaret Gazetesi

Hürriyet Arşiv <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/enflasyon/04haber.asp>

B- DERGİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürkçü Düşünce Dergisi

Ç.T.T.A.D

Doğuş Üniversitesi Dergisi

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları

Strateji Dergisi

Ülkü

Yeni Türkiye Dergisi

III- İNCELEME YAPITLARI VE ANILAR

A- KİTAPLAR

ALBERTİNİ, J. M., *Ekonomik Sistemler (Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm)* çev.

Cafer Unay, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1990

AKSOY, Yaşar. *Ege Sanayi Tarihi*, Ege Bölgesi Sanayi Odası yay., İzmir, 1999

AKSOY, Yaşar. *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın*

Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul, 1986

- AKŞİN, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, c. 2, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1997
- ARI, Kemal. *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj "Haklar, Kazanımlar, Bayramlar"*, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2010
- ARI, Kemal. *Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010
- ARI, Kemal. *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi Ve Mücadele Gemileri Lozan'dan Kabotaja*, Deniz
- ARIKAN, Zeki. *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi yay., İzmir, 2006
- ATAY, M. Çınar. *Tarih İçinde İzmir*, Yaşar Kültür ve Eğitim Vakfı yay., İzmir, 1978
- ATAY, M. Çınar. *İzmir'in İzmir'i*, Esiad yay., İzmir, 1993
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. *İkinci Adam (1884-1938)*, c.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
- AYSAN, Mustafa A. "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1992
- BARAN, Tülay Alim. *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir (1923-1938)*, Arma yay., İstanbul, 2003
- BARBAROS, Funda, Gülcan PAKER, Beyza SÜMER, Yaşar AKSOY. *Ege Bölgesi Sanayi Odasının 50. Yılı*, Tükelmat AŞ., İzmir, 1995.
- BARBAROS, Funda, Gülcan Paker, Beyza Sümer ve Yaşar Aksoy. *1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme*, EBSO yay., İzmir, 1995

- BAŞKAYA, Fikret. *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2004
- BAŞOL, Koray. *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994
- BAYKARA, Tuncer. *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi yay. İzmir, 1974
- BİLGET, Adnan, *Son Yüzyılda İzmir Şehri 1849-1949*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949
- BORATAV, Korkut. *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş yay., Ankara, 1982,
- BORATAV, Korkut. *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem yay., İstanbul, 2002
- BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005
- CİLLOV, Haluk *İktisadi Olaylara Uygulanan İstatistik Metodları*, GÜR-AY Matbaası, İstanbul, 1984
- CORAL, Mehmet. *Ateşin Gelini Gavur İzmir*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008
- DİEİY,1929-1930 Ankara, 1930
- Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, İzmir 1937
- Ekonomimizde Fiyat Artışları ve Enflasyonla İlişkisi*, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 1966
- ELDEM, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK yay. Ankara, 1994
- ERGİN, Feridun. "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7 (Kasım, 1986)
- ERSOY, Mehmet Şakir. *Türkiye'de Fiyat İndeksleri Hesaplama Yöntemleri Ve Uygulamaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1998
- DELEON, Jack. *Düşten Düşünceye Opera/Bale/Tiyatro Yazuları*

- DELEON, Jack. *Kısa Bale ve Modern Dans Tarihi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1993
- DURGUN, Bülent. *İstatistik Yıllığı 1930*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul
- DURGUN, Bülent. *Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay. İzmir, 2012
- Fiyat Endeksleri ve Enflasyon –Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-3*, TÜİK Yay., Ankara, 2008.
- GÖKSU, Emel, *1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003
- GÜVENDİK, Hakkı. *Türk İstiklal Harbi II (Batı Cephesi 1' inci Kısım) (15 Mayıs–4 Eylül 1919)*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1963
- HALİKARNAS Balıkçısı, “İzmir Nasıl Kuruldu?”, *Merhaba Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980
- HEREDOTOS, Heredot Tarihi, Çev: Müntekin Ökmen, *Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1973
- İNAN, Afet. *İzmir İktisat Kongresi*, TTK yay., Ankara 1989
- İNAN, Afet. *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1977
- İNCE, Erdal. “1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya’daki Etkisi Ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması “Deutsche Orient Bank” *ÇTTAD, VII/16-17*, (2008)
- İNÖNÜ, İsmet. *Söylev ve Demeçler*, MEB Yayını, Cilt 1, İstanbul, 1946
- İstatistik Göstergeler 1923–1998*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Ocak 2001
- İstatistik Yıllığı(1931-1932)*, T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü yay., İzmir Bilgi Matbaası, İzmir, 1933

1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, II, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci Basım, İzmir, Ağustos 2001

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2001

İzmir Rehberi, İzmir ve Havalisi Asariatika Muhipleri Cemiyeti, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1934

İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri I-II, İTO yay.

İzmir Valiliği. Cumhuriyetin 50. Yılında İzmir, 1973 İzmir İl Yıllığı, Yönetim: Yüksel Öge, Hasan Çalış,

İzmir Vilayeti 1930-1931 İstatistik Yıllığı 1923,

İzmir Vilayeti 1930-1931 İstatistik Yıllığı 1926

İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929

İzmir Vilayeti 1930-1931 İstatistik Yıllığı, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Marifet Matbaası, İzmir, 1931

İzmir Ticaret Odası, İdare-i Heyeti Defterleri I (1922-1925),

İzmir Belediyesi, İzmir Şehri İmar Planı Raporu, İzmir, 1939

KASABA, Reşat. "İzmir" Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994

KASABA, Reşat. Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi XIX. Yüzyıl, Belge yay., İstanbul, 1993

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret. Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2002

- KAZGAN, Gülten. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi I:Küreselleşmeden II: Küreselleşmeye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2002
- KEPENEK, Yakup, Nurhan Yentürk. *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001
- KEYLER, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993
- KİLİ, Suna. *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2003
- KORKUT, Cevat. *Belgelerle İzmir İmtiyazı*, İzmir, 1992
- KURMUŞ, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara, 1982
- KURT, Sadık. *İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay. İzmir, 2012
- KURUÇ, Bilsay. *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi yay., Ankara, 1987
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2000
- LÜTFİ, M. Ziya. *İzmir Muntıkası Ticaret ve İktisadiyatı Sene 930-931*, (T.'siz),
- MARHAL, Abdullah. *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, Yazıt Yayıncılık, Ankara, 2007
- Meclis Karar Defterleri I-II 1922-1930, İzmir Ticaret Odası Kültür yay.. Haz. Fikret Yılmaz
- MORALI, Nail. *Mütarekede İzmir*, Tekin yayınevi, İstanbul, 1976
- MUTLU, Özlem. *İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2011.

- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I-II*, Kastaş AŞ Yay., İstanbul,1988
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası yay., Ankara, 1998
- NEBİOĞLU, Osman. *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1986
- NÉRÉ, Jacques. *1929 Krizi*, (Çev.: Vamık Toprak), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara,1980
- Osmanlıdan Günümüze Ege Ekonomisi*, İzmir Sanayi Odası, İzmir, 1990
- ÖKÇÜN, Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir, Haberler-Belgelerle Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1982
- ÖKÇÜN, Gündüz. *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara 1971
- ÖNEY, Erden. *Uluslar Arası Para Sistemi*, AÜSBF Yay., No:48, Ankara, 1980
- ÖNSOY, Rıfat. *Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik, Atatürkçü Düşünce ve El Kitabı II.*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2005
- ÖRS, Feriâl. Erkan Serçe, Şakir Örs. *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi*, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 2002
- ÖZATEŞLER, Mustafa. *Ekonomi Bilimi II Makroekonomi*, İlkem Ofset Dijital Baskı Sistemleri, İzmir, 2013.
- ÖZCAN, Enver. *Ekonomik Bunalımlar*, Ankara, 1981
- ÖZÖTÜN, Erdoğan. “Fiyat İndeksleri ve Ülkemizdeki Uygulamaları”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 22/264,(Şubat 1988)

- PINAR, İlhan. *İzmir Yazıları (Kent ve Tarih)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2012
- PINAR, İlhan. *Gezginlerin Gözüyle İzmir*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997
- SERÇE, Erkan. *Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmir'de Belediye(1868-1945)*, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1998
- SERÇE, Erkan, Fikret Yılmaz ve Sabri Yetkin. *Küllerinden Doğan Şehir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2003
- SERÇE, Erkan. *İzmir Mahalleleri*, İzmir Kent Kültürü Dergisi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2000
- SEVGİ, Cezmi. *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1994
- SU, Kamil. *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, Ağustos 1986
- STEWART, Michael. *Keynes Devrimi*, (Çev. A. Baltacıgil), Minnetoğlu yay., İstanbul, 1980
- ŞAYLAN, Gencay. *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yay., No: 109, Ankara, 1995
- TANRIKUT, Asaf. *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilat Mevzuatı*, c II, Ankara, 1968
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler, Reel Ekonomi I*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997
- TEKELİ, İlhan, - Selim İlkin. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi yay., Ankara, 1977

- TEZEL, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994
- Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, No:2, İzmir 2008
- TOKGÖZ, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, I.I.B.F. yay., Ankara 1991
- TOKDEMİR, Ertuğrul, Öner Günçavdı ve Saime Suna Kayam. *Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011
- TOPRAK, Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Yurt Yay. Ankara, 1982
- TUNAYA, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler III*, Hürriyet Vakfı yay. İstanbul, 198
- TUNÇAY, Mete. *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*,4. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2005
- TÜRKBAL, Aydın. *Fiyat Teorisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1973
- TÜRKBAL, Aydın. *Türkiye'de Fiyat Artışları Nedenleri Ve Tedbirler*, Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum, 1976
- Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- UZ, Behçet. *Atatürk'ün İzmir'i, Bir Kentin Yeniden Doğuşu*, haz. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011
- UMAR, Bilge. *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara,1974
- YAŞA, Memduh. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür yay., İstanbul, 1980
- YENAL, Oktay. *Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi*, 1. basım, Homer yay., İstanbul, 2003
- YETKİN, Sabri- Erkan Serçe. *Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İ.T.B. yay. İzmir, 1998

YETKİN, Sabri. *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay

YETKİN, Sabri. *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2002

Yurt Ansiklopedisi, “İzmir”, c.6, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983

ZÜRCHER, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim yay., İstanbul, 2003

1. Opera ve Bale Kongresi Tutanakları, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1989

B- MAKALELER

ALTIPARMAK, Aytekin. “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2002), Sayı:13, s.37

AKTAN, Okan H. “Atatürk’ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s.29

AKKOYUN, Turan. “Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/34, (Mart 1996), s.101-125.

AKTEPE, Münir. “İzmir Çeşmeleri”, *Üç İzmir*, Editör Enis Batur, İstanbul, s.101

ARI, Kemal. “İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Ç.T.T.A.D.*, I/3, (İzmir, 1993), s.41.

ARI, Kemal. “Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu” *ÇTTAD*, I/3, (Şubat, 1993), s.33-45

ARI, Kemal. “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de Emval-İ Metruke Ve Fuzuli İşgal Sorunu”, *A.A.M.D.* V/15 (Temmuz, 1989), s.694.

ARIKAN, Zeki. “XV-XVI. Yüzyıllarda İzmir”, *Üç İzmir*, İstanbul, 1992, s.63.

BEYARSLAN, Ahmet. “Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi”, *Atatürk Döneminin Sosyo- Ekonomik Sorunları*, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:1, Ankara,1982, s.38.

COŞKUN, Ali. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı:4, (Kasım,2003), s.74.

ÇETİN, Türkan. “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Ç.T.T.A.D.*, II/6-7 (1996-1997), s.213.

ÇOLAK, Filiz. “İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, Ankara, 2012, s. 1269-1280

ELDEM, Vedat. “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, Türkiye İktisat Tarihi Seminerine sunulan bildiri, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler, Tartışmalar 8–10 Haziran 1973*, s.401.

ELMACI, M. Emin. “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmir Limanında Hamalların Boykotu”, F. Yılmaz, N. Kesen, H. Türker(Der), *1. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentler Sempozyumu, Geçmiş, Gelecek (25-26 Eylül 2008, İzmir)*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, ss.309-317

ERGİN, Feridun. “Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7,(Kasım,1986), ss.65-66

GOFFMAN, Daniel. “17. Yüzyıl Öncesi İzmir”, *Üç İzmir*, İstanbul,1992, s.71

GOFFMAN, Daniel. “İzmir ve kardeş limanların ticari kısmetleri zamana ve şartlara göre değişti...”, *Üç İzmir*, İstanbul,1992, s.71

GÖZCÜ, Alev. “Bir İntiharın Sosyo Ekonomik Arka planı: Dünya Ekonomik Buhranının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları” *Ç.T.T.A.*, C.6, s.85-101.

HİÇ, Mükerrerem. “Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzde Piyasa Ekonomisine”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, ss.3287-3288

KALAYCI, İrfan. “Atatürk’ten Günümüze Dersler”, *Strateji Dergisi*, sayı:185, (Ocak 2008), s.16.

KAYA, Alp Yücel. “19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ekonomisinde Süreklilik ve Kırılmalar”, *Değişen İzmir’i Anlamak*, Phoenix yay., Ankara, 2010, s.65.

KARATAŞ, Muhammed. “Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, İstanbul, 1998, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V.

KEYDER, Çağlar. “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi(CDTA)*, C.III, s.1068.

KORKMAZ, Esfender. “Mali Yapı Mali Politikalar” , *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, s.3415.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. “İzmir Rıhtımı İnşaat İşletme İmtiyazı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı.32, Mart, 1979, ss.495-585.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerin Rolü”, *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin Yüz Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir, 1986, s.103.

- ÖRS, Ferlal. “Büyük Buhrandan Savaşa”, *İzmir Ticaret Odası Tarihi (19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla)*, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 2006, s.128.
- ÖZVEREN, Eyüp. “İktisat Kongresinden Büyük Buhrana İzmir: Bir Liman Kenti Üzerine Gözlemler ve Düşünceler” , *Dünden Bugüne İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, 2007, s.43.
- ÖZYURT, Hasan. “Atatürk’ün İktisadi Görüşleri ve Uygulamaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:13, (Ağustos1981), ss:125-138.
- PAÇACI, Cihan. “Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, (1998), ss.3398-3406.
- REGİNBOGİN, Herbert R. “1930’lardaki Müdahaleci veya Güdümlü Piyasa Ekonomisi ve Risk Altındaki Demokrasi Tartışmasına Yeniden Bakış”, çev: Fatma Nur Karaman, *Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, TTK yay., Ankara, 2011, s.219- 220
- SOYAK, Alkan. “Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı?”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Yıl:4, Sayı:2, (2003), s.172
- TEKELİ, Sait. “Ziraimizin Gelişmesinde Toprak Reformunun Etkileri”, *Ülkü*, 7/82, (Şubat,1945), ss.2-3
- TUĞRUL, Mehmet. “Köy Ekonomisi”, *Ülkü*, VI/64,(Mayıs 1944), s.4.

C- TEZLER

- BARAN, Tülay Alim. *İzmir’in İmar ve İskanı (1923–1938)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994.

ÇOBAN, Pakize. *İzmir’de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler Ve Bunalımın Fiyatlar Üzerinde Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008.

DURAK, Selçuk. *1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın Mersin Limanı Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2006.

DURGUN, Bülent. *1919-1922 Yılları Arasında İzmir’ de İktisadi Durum*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998.

YİTMENER, Çetin. *Ziraat Bankasının Cumhuriyet Dönemi Tarım Hayatına Etkileri*, İstanbul Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

POYRAZOĞLU, Nuri. *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir’de Görülen Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008.

SÖNMEZ, Ülker Zengin. *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Ekonomisine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998.

YILDIRIR, Özlem. *İzmir’de Kooperatifçilik(1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994.